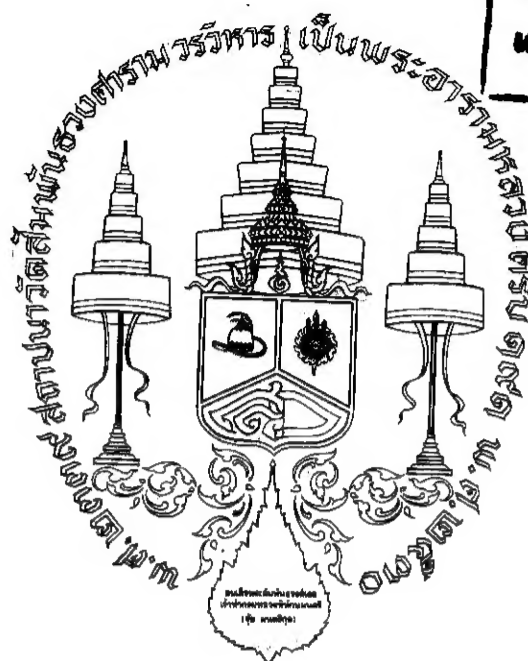

อนุสรณ์งานวันอดีตเจ้าอาวาส
วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร ปีที่ ๗๐

๒๕ พฤษภาคม ๒๕๓๐

อนุสรณ์งานวันอดีตเจ้าอาวาส
วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร ปีที่ ๗๐

๒๕ พฤษภาคม ๒๕๓๐

มอบให้ห้องสมุด...

(โสภณ ขจรศิลป์)

คำปรารภ

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ของทุกปี คณะสงฆ์วัดสัมพันธวงศ์ และศิษยานุศิษย์ กำหนดจัดงานบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายอดีตเจ้าอาวาส บูรพูปัธยาจารย์ และบุพการี ของวัดสัมพันธวงศ์ ทุกรูป ทุกท่าน เป็นประจำเสมอมาโดยลำดับ ในศกนี้นับเป็นปีที่ ๗๐

ในวันดังกล่าว เป็นดิถีคล้ายวันมรณภาพของ พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถระ ที่เวียนมาครบรอบปีที่ ๗๐ นับแต่วันมรณภาพ คณะสงฆ์และคณะศิษย์จึงกำหนดบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานกิจอุทิศถวาย ร่วมในงานครั้งนี้ด้วย ซึ่งเมื่อปีที่แล้ว คณะสงฆ์และคณะศิษย์ได้จัดบำเพ็ญกุศลถวาย พระเดชพระคุณ ท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ ครบรอบหนึ่งร้อยปี เป็นส่วนพิเศษเฉลิมฉลองพระผู้สร้างวัดสัมพันธวงศ์ให้เจริญรุ่งเรืองสถาพรถึงปัจจุบันนี้

และโดยที่ วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร เป็นพระอารามหลวง ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระสัมพันธ-วงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี (จุ้ย มนตรีกุล) ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเกาะที่สร้างมาแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา ขึ้นใหม่ทั้งอาราม เสร็จแล้วทรงพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเป็นพระอารามหลวง ในปีพุทธศักราช ๒๓๓๙ เมื่อนับผ่านมาถึงปัจจุบัน วัดสัมพันธวงศ์ เป็นพระอารามหลวง มีอายุได้ ๑๙๑ ปีเต็ม คณะสงฆ์และพุทธบริษัทของวัด จึงพร้อมกันที่จะจัดบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานกิจ สดับปกรณ์พระอังคาร อุทิศถวาย สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ที่บรรจุไว้ ณ พระอารามนี้ เป็นกาลพิเศษอีกวาระหนึ่ง

การบำเพ็ญกุศลวันอดีตเจ้าอาวาส ในศกนี้ จึงได้รวบรวมประวัติของวัด, พระประวัติของท่านผู้แรกสถาปนาวัดสัมพันธวงศ์, ประวัติของอดีตเจ้าอาวาส และบูรพาจารย์ของวัด พร้อมทั้งรวบรวมบัญชีกองทุนนิธิของวัด, กองทุนโพธิ์ทอง-เงิน-นาก ซึ่งได้รับบริจาคในคราวที่ทางวัดจัดงานฉลองอายุครบรอบหนึ่งร้อยปี ท่านเจ้าคุณ

พระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถระ พิมพ์เผยแผ่เพื่อท่านที่ได้บริจาคทุนทรัพย์ไว้ จักได้อนุโมทนา และเป็นสายศรัทธาที่จักชักชวนให้ท่านที่ประสงค์จะได้บริจาคทุนถวายแก่วัด ได้ร่วมในกองการกุศลแบบตั้งเป็นกองทุนดังกล่าวมากน้อยตามกำลังปสาทะ เพิ่มเติมจากกองทุนเดิม หรือตั้งขึ้นใหม่

วัดสัมพันธวงศ์ จึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า หนังสืออนุสรณ์ที่จัดพิมพ์เป็นธรรมบรรณาการในครั้งนี้ คงจักอำนวยประโยชน์ และเป็นสิ่งปฏิการตอบสนองแก่ท่านทายกทายิกา ผู้ศรัทธา และเจ้าของทุนต่าง ๆ ตามสมควร ขออนุโมทนาสาธุการแก่ท่านผู้มาร่วมการกุศลงานวันอดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ปีที่ ๗๐ โดยทั่วกันทุกท่าน เทอญ.

วัดสัมพันธวงศ์

๒๕ พฤษภาคม ๒๕๓๐

สารบัญ

กำหนดการบำเพ็ญกุศล

วันอดีตเจ้าอาวาสและบุพพการี ของ วัดสัมพันธวงศ์ ปีที่ ๗๐

วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ของทุกปี คณะสงฆ์วัดสัมพันธวงศ์ และศิษยานุศิษย์กำหนดจัดงานบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายอดีตเจ้าอาวาส บูรพูปัธยาจารย์ และบุพพการี ของวัดสัมพันธวงศ์ ทุกรูป ทุกท่าน เป็นประจำเสมอมาโดยลำดับ ในศกนี้นับเป็นปีที่ ๗๐

และโดยที่ วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร เป็นพระอารามหลวง ที่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี (จุ้ย มนตรีกุล) ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเกาะที่สร้างมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ขึ้นใหม่ทั้งอารามเสร็จแล้ว ทรงพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาเป็นพระอารามหลวง ในปีพุทธศักราช ๒๓๓๙ เมื่อนับปีที่ผ่านมาถึงปัจจุบัน วัดสัมพันธวงศ์ เป็นพระอารามหลวงมีอายุได้ ๑๙๑ ปีเต็ม คณะสงฆ์และพุทธบริษัทของวัดจึงพร้อมกันที่จะจัดบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานกิจ สดับปกรณ์พระอังคารอุทิศถวายสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ที่บรรจุไว้ ณ พระอารามนี้ เป็นกาลพิเศษอีกวาระหนึ่ง โดยมีกำหนดงานดังนี้

วันจันทร์ที่ ๒๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๖ ปีเถาะ

เวลา ๐๘.๐๐ น. อัญเชิญพระอังคาร สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ขึ้นประดิษฐาน ณ แท่นชุกชีที่ประดิษฐานพระพุทธรูป และอัญเชิญอัฐิอดีตเจ้าอาวาส ขึ้นประดิษฐานบนแท่นบูชา

เวลา ๐๘.๓๐ น. พระสงฆ์ ๑๙ รูป สดับปกรณ์ และบังสุกุล

เวลา ๑๐.๐๐ น. มีพระธรรมเทศนา ๑ กัณฑ์

เวลา ๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ ๑๐ รูป สวดพระพุทธมนต์

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพลแด่พระภิกษุสามเณร ต่างวัด ในวัด รวม ๑๙๑ รูป
- ถวายจตุปัจจัยไทยธรรมแด่พระสงฆ์
- พระสงฆ์ อนุโมทนา
- เชิญแขกผู้มาร่วมงาน รับประทานอาหาร พร้อมกัน

เวลา ๑๓.๐๐ น. มีพิธีแจกรางวัลการศึกษา แก่พระภิกษุสามเณร ที่สอบไล่ได้ประจำปี ทั้งแผนกนักธรรม และบาลี
- เป็นเสร็จพิธี

วัดสัมพันธวงศ์ ขอแจ้งข่าวการกุศลเพื่อทราบโดยทั่วกัน และขอเชิญศิษยานุศิษย์ อุบาสก อุบาสิกา สมาชิกของวัด สาธุชนผู้เคารพนับถือคุ้นเคยกับทางวัด และในท่านอดีตเจ้าอาวาส บุพพการีของวัดไปร่วมบำเพ็ญกุศลตามกำลังศรัทธาโดยพร้อมกัน.

วัดสัมพันธวงศ์

๒๒๑๕๕๖๗, ๒๒๒๘๒๓๑

โทร.

๒๒๑๗๑๐๕, ๒๒๕๕๘๔๐

หน้าว่าง

ประวัติวัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร

วัดสัมพันธวงศาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดวรวิหาร เดิมเป็นวัดราษฎร์ มีนามว่าวัดเกาะ หลักฐานในการสร้างวัดแต่เดิมไม่ปรากฏ ท่านผู้ใดใครเป็นผู้สร้าง ทราบแต่ว่าเป็นวัดโบราณมีมาแต่สมัยพระนครศรีอยุธยา ก่อนสถาปนากรุงเทพมหานคร เป็นราชธานี เดิมมีคลองคูล้อมรอบวัดเชื่อมต่อจากแม่น้ำเจ้าพระยา จึงเรียกชื่อว่า วัดเกาะ ที่ดินของวัดนี้เดิมติดต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา มีศาลาท่าน้ำอยู่ริมแม่น้ำเจ้า-พระยา ตามพงศาวดารกล่าวว่า "ในคราวเทศกาลถวายผ้าพระกฐิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เสด็จถวายผ้าพระกฐินที่วัดสัมพันธวงศ์และวัดปทุมคงคา โดยทางชลมารค เรือพระที่นั่งเทียบที่ศาลาท่าน้ำวัดเกาะ เสด็จโดยลาดพระบาทถวายผ้าพระกฐิน ณ พระอารามนี้"

ในรัชกาลที่ ๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อได้สร้างกรุงเทพมหานครเป็นราชธานี สถาปนาราชวงศ์จักรีแล้ว มีพระราชประสงค์จะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้มั่นคงสถาพร จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ใหม่หลายวัด ร.ศ.๑๕ ตรงกับปีมะโรง อัฐศก จ.ศ.๑๑๕๘ พ.ศ.๒๓๓๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี (สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ) พระ-นามเดิม จุ้ย ต้นราชสกุลมนตรีกุล ผู้เป็นพระโอรสองค์ที่ ๕ ในสมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว) บูรณะปฏิสังขรณ์วัดเกาะใหม่ทั้งพระอาราม เมื่อบูรณะปฏิสังขรณ์เสร็จเรียบร้อยแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาวัดเกาะขึ้นเป็นพระอารามหลวง พระราชทานนามใหม่ว่า "วัดเกาะแก้วลังการาม"

ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชศรัทธา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างหลวงทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเกาะแก้วลังการามอีกครั้งหนึ่ง

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดเกาะแก้วลังการาม เสร็จแล้วทรงพระราชดำริว่า "วัดเกาะแก้วลังการาม" เป็นวัดที่สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ผู้ทรงเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระบรมราชชนนีของพระองค์ ได้

เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เป็นผู้แรกสถาปนาวัดนี้ให้งดงาม มีเกียรติประวัติ เพื่อให้เหมาะสมกับเหตุผล และเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติแห่งเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเปลี่ยนนามวัดใหม่ว่า "วัดสัมพันธวงศาราม วรวิหาร" ซึ่งจักให้เกิดปีติปราโมทย์แก่ผู้สืบสกุลในเมื่อได้ทราบว่าบรรพบุรุษบุพพการีของตนได้สร้างกุศลไว้ เป็นเหตุชักจูงศรัทธา ปสาทะให้เกิดแก่พระประยูรญาติและนำให้บำเพ็ญบุญกุศลในวัดนี้ตามกำลัง

ในรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณา พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้วัดสัมพันธวงศ์ รื้อพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ และจัดสร้างพระอุโบสถวิหารการเปรียญ ๓ ชั้น ขึ้นใหม่ เมื่อวันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๐๕ ตามที่ทางวัดได้เสนอเรื่องราวตามลำดับชั้น เพื่อขอพระบรมราชานุญาต

ในปีต่อมา ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ พระราชทานวิสุงคามสีมาสำหรับพระอุโบสถหลังใหม่ กว้าง ๔๐ เมตร ยาว ๘๐ เมตร แก่วัดสัมพันธวงศ์ เมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม ๒๕๐๖

และในปี พ.ศ.๒๕๑๓ ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้วัดสัมพันธวงศ์ อัญเชิญพระปรมาภิไธย ภ.ป.ร. ประดิษฐานที่หน้าบันพระอุโบสถหลังใหม่ ตามหนังสือของสำนักราชเลขาธิการ ที่ รล.๐๐๐๒/๓๖๐๙ ลงวันที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๑๓

ถาวรวัตถุและปูชนียวัตถุ

พระอุโบสถของเดิม ก่ออิฐถือปูน ๕ ห้อง ร่วมในกว้าง ๗ เมตร ๑๘ เซนติเมตร ยาว ๑๓ เมตรเศษ มีระเบียงรอบนอก ผนังกว้าง ๒ เมตรเศษ หลังคาลดหลั่นเป็น ๔ ชั้น มุงด้วยกระเบื้องดินเผา ทรวดทรงทางแขกปนจีน ไม่มีช่อฟ้า ใบระกา หน้าบันประกอบด้วยลายกระเบื้องเคลือบสี ผนังด้านในพื้นล่างเดิมก่ออิฐถือปูน มาในสมัยพระพินิตพินัย (แจ้ง ปิยสีโล) อดีตเจ้าอาวาสองค์ที่ ๘ ได้ทำการซ่อมแซมและนำเอากระเบื้องลายสีแบบของจีน ก่อขึ้นจากพื้นสูงประมาณ ๘๐ เซนติเมตร ส่วนผนังภายในระหว่างช่องหน้าต่าง ได้ทำการให้ช่างเขียนภาพเรื่องปฐมสมโพธิ์ ด้วยสีน้ำมัน ในยุคนั้นอยู่ในรัชกาลที่ ๖ อายุของพระอุโบสถเดิมสร้างมาเป็นเวลานานชำรุดทรุดโทรมอยู่ทุกขณะ เจ้าอาวาสแต่ละยุคก็ได้ซ่อมแซมบูรณะเป็นเสมอมา แต่ก็ยากลำบาก

แก่ทางวัดเป็นอย่างยิ่งที่จะรักษาสภาพของโครงสร้าง ภาพเขียนต่าง ๆ ก็ชำรุดผุร่วงมากยิ่งขึ้น เพราะพื้นพระอุโบสถเดิมต่ำ เวลาฝนตก น้ำท่วมพื้นภายในภายนอก อิฐที่ก่อเป็นผนังดูดน้ำขึ้นไป ทำให้ปูนเสื่อมค่าหมดยาง เวลาประกอบสังฆกรรมบางครั้งต้องโยกย้ายหยุดทำสังฆกรรมก็มี เหตุเพราะหลังคารั่ว คานเพดานก็ผุกร่อน

พระวิหาร เป็นรูปตึกก่ออิฐถือปูน ทรวดทรงลักษณะเดียวกันกับพระอุโบสถ เป็นแต่เล็กกว่าผนังไม่มีภาพเขียนใด ๆ หน้าบันไม่มีกระเบื้องประดับ หลังคาลดหลั่นเป็น ๓ ชั้น พื้นลาดซีเมนต์ ชำรุดมากเช่นเดียวกันกับพระอุโบสถ ประตูหน้าต่างส่วนใหญ่เปิดใช้การไม่ได้ เพราะความทรุดตัว

ต่อมาในปี พ.ศ.๒๕๐๔ ท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถร อดีตเจ้าอาวาส ได้ดำเนินการเสนอเรื่องผ่านเจ้าคณะฝ่ายสงฆ์และรัฐบาลตามลำดับ เพื่อขอพระบรมราชานุญาตรื้อพระอุโบสถ พระวิหาร พระเจดีย์ และพร้อมกันนั้นก็ขอสร้างพระอุโบสถวิหารการเปรียญ เป็นอาคารแบบจตุรมุข ทรงไทย ๓ ชั้น เมื่อทางวัดได้รับพระมหากรุณาพระราชทานพระบรมราชานุญาตเรียบร้อยแล้ว จึงได้ทำการรื้อพระวิหาร พระเจดีย์ออกก่อน จัดสร้างพระอุโบสถเฉพาะร่วมในขึ้น เมื่อพระอุโบสถหลังใหม่เสร็จพอใช้ประกอบสังฆกรรมได้ จึงได้ทำการรื้อพระอุโบสถหลังเดิมออก

พระพุทธรูปที่เป็นพระประธานในพระอุโบสถเดิมไม่ปรากฏพระนาม ต่อมาท่านเจ้าคุณพระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถร ได้ถวายพระนามว่า "พระพุทธนราสภะทศพล" บนฐานแท่นชุกชีที่พระพุทธรูปประทับนั่งลดหลั่นกันลงมาเป็น ๓ องค์ มีพระอัครสาวกยืนซ้ายขวา ๒ องค์ พระอัครสาวกนั่งซ้ายขวา ๔ องค์ รวมบนฐานชุกชีมีพระทั้งหมด ๙ องค์ สำหรับพระประธานองค์ใหญ่เป็นพระพุทธรูปที่สร้างด้วยไม้ เป็นซุงคว้านไส้กลวง ภายนอกถือปูนทับ พระพาหาเป็นไม้ทั้งลงรักปิดทอง ปางมารวิชัย หน้าพระเพลากว้าง ๒ ศอก ๑ คืบ ๑๑ นิ้ว สูงแต่ที่ประทับสุดพระรัศมี ๔ ศอก ๒ นิ้วครึ่ง

พระพุทธรูปองค์รองลงมาซึ่งเป็นองค์กลาง หน้าพระเพลากว้าง ๒ ศอก ๕ นิ้ว ปางมารวิชัย ก่ออิฐถือปูน ลงรักปิดทอง องค์ล่าสุดเป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะ หน้าพระเพลากว้าง ๑ ศอก ๕ นิ้ว ใต้ฐานองค์พระโปร่ง มีพระมงกุฎ เครื่องราชูปโภคเบญจราชกกุธภัณฑ์ จำลองเป็นส่วนเล็ก ทำด้วยทองคำ สำหรับพระมงกุฎภายในและบริเวณรอบ ๆ บรรจุพระอังคารของสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้า

กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ยอดพระมงกุฎบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒ องค์ โดยมีผอบเป็นแก้วครอบอีกชั้นหนึ่ง เดิมทีเดียวทางวัดเองก็ไม่ทราบว่ามีสิ่งต่าง ๆ และพระอังคารบรรจุอยู่ภายใน ต่อมาในวันที่ ๑๐ กันยายน พ.ศ.๒๕๑๒ หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ (หม่อมมารดาของ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์) ผู้เป็นกุลทายาทในสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ผู้สถาปนาวัดนี้ ได้มาบำเพ็ญกุศลฉลองชนมายุครบ ๗ รอบ ที่พระอุโบสถวัดสัมพันธวงศ์ ก่อนที่พระสงฆ์จะเจริญพระพุทธมนต์ หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ ได้แจ้งแก่ทางวัดว่าประสงค์จะบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานกิจ สดับปกรณ์พระอังคารสมเด็จเจ้าฟ้าฯ ผู้ทรงเป็นต้นราชสกุลของท่าน โดยให้พนักงานโยงผ้าภูษาโยงไปที่พระพุทธรูปองค์ล่างสุด โดยท่านกล่าวยืนยันเป็นแม่นยำว่าพระพุทธรูปองค์นี้ภายในบรรจุพระอังคารของสมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ต้นราชสกุล “มนตรีกุล” สำหรับพระอัฐินั้นประดิษฐานอยู่ที่หอพระนาก ในพระบรมมหาราชวัง (ซึ่งแต่เดิมทีเดียวประดิษฐานอยู่ที่วังหน้าจนหอชำรุดรื้อลงในรัชกาลที่ ๕ จึงได้เชิญไปไว้ที่หอพระนาก) ดังนั้นในคราวอัญเชิญพระพุทธรูปจากพระอุโบสถหลังเดิมขึ้นไปประดิษฐานบนพระอุโบสถหลังใหม่ ได้พบปูชนียวัตถุต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น จึงนับว่าหม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ ท่านมีความทรงจำในอดีตเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของต้นสกุลท่านเป็นเยี่ยม แม้จะมีอายุชราถึง ๘๔ พรรษา (ขณะที่มาบำเพ็ญกุศลในวันนั้น)

สำหรับแผ่นเงิน แผ่นนาก และแผ่นทองคำ ที่พบรวมอยู่กับพระมงกุฎ ได้จารึกอักษรขอม กล่าวถึงพระสูตร พระอภิธรรมต่าง ๆ ซึ่งบรรดาของมีค่าเหล่านั้น ทางวัดได้เก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี เพื่อที่จะนำเข้าบรรจุไว้ในพระพุทธรูปองค์เดิมที่พบ โดยจะได้บำเพ็ญกุศลถวายเป็นกรณีพิเศษ ตามพระประสงค์ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์ มีพระประสงค์ในคราวที่พระเทพปัญญามุนี (ปัจจุบันได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ที่ พระธรรมบัณฑิต) เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน และคณะได้นำสิ่งต่าง ๆ ไปถวายที่วังเพื่อขอพระวินิจฉัยในอันที่ปฏิบัติต่อปูชนียวัตถุนั้น ๆ ทั้งนี้โดยที่พระวรวงศ์บพิตร เสด็จในกรมฯ ทรงเป็นกุลทายาทผู้สูงศักดิ์ และทรงดำรงตำแหน่งเป็นองค์อุปถัมภ์ของวัดสัมพันธวงศ์มาเป็นเวลาช้านาน

ส่วนพระประธานองค์ใหญ่ ขณะที่สกัดทำการเคลื่อนย้าย ได้พบพระเครื่องเนื้อชินเงินพิมพ์ต่าง ๆ บรรจุอยู่ในองค์พระและใต้ฐานพระเป็นจำนวนมากนับเป็นหมื่น ๆ องค์ พระเครื่องชุดนี้ตามที่ปรากฏหลักฐานจากท่านผู้มีความรู้ทางโบราณคดี

แจ้งว่า พระชุดนี้สร้างในสมัยเดียวกันกับกรุวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และเมื่อสร้างแล้วนำมาบรรจุไว้ตามซุ้มกำแพงแก้วบ้าง ในองค์พระเจดีย์บ้าง ในองค์พระประธานบ้าง พระกรุที่บรรจุอยู่ตามซุ้มประตูกำแพงแก้ว และในพระเจดีย์ ทางวัดได้เคยเปิดกรุนำออกแจกจ่ายแก่ประชาชนสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๑ ครั้งหนึ่งแล้ว และได้นำออกแจกในคราวสงครามโลกครั้งที่ ๒ อีกครั้งหนึ่ง และนำออกในคราวรื้อซุ้มประตูเมื่อ พ.ศ.๒๕๐๔ เป็นครั้งสุดท้าย การนำออกจากซุ้มประตูแต่ละคราวก็เจาะเป็นซุ้ม ๆ เฉพาะที่ต้องการ ซุ้มไหนยังไม่ได้เจาะก็ให้คงไว้ เหลือมาถึงในคราวสุดท้ายที่ทำการรื้อกำแพงแก้ว ส่วนที่บรรจุอยู่ในองค์พระประธานและฐานพระ แต่เดิมทางวัดเองก็ไม่ทราบว่ามีพระเครื่องบรรจุอยู่ มาเมื่อวันที่ ๑๕ เมษายน พ.ศ.๒๕๑๕ ทางวัดได้ดำเนินการอัญเชิญพระประธานจากพระอุโบสถเดิมขึ้นพระอุโบสถหลังใหม่ มีการสกัดฐานเพื่อใช้รถยกพระประธานขึ้น จึงได้พบพระจำนวนมาก มีพิมพ์ต่าง ๆ คือ

๑. พระท่ากระดาน เกศบัวตูม (มีทั้งพิมพ์ใหญ่-พิมพ์เล็ก)

๒. พระปางห้ามญาติ ยกพระหัตถ์ซ้ายบ้าง ยกพระหัตถ์ขวาบ้าง

๓. พระปางห้ามสมุทร ยกพระหัตถ์ทั้งสองข้าง

๔. พระปางปรกโพธิ์

๕. พระปางไสยาสน์

๖. พระปางทรงเครื่อง หรือที่นักสะสมพระเรียกว่า พระทรงธิเบต

พระเครื่องทั้งหมด มีชนิดปิดทองก็มี ชนิดอาบปรอทก็มี ทางวัดได้นำออกให้ประชาชนบูชาเพื่อนำทุนทรัพย์สมทบในการสร้างพระอุโบสถหลังใหม่ ตั้งแต่เดือนเมษายน ๒๕๑๕ มีประชาชนสนใจบูชาไปเป็นจำนวนมาก

ลำดับเจ้าอาวาส

พระอธิการและลำดับเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ แต่เดิมไม่ปรากฏว่าใครเป็นเจ้าอาวาสมาแล้วกี่รูป แต่ที่นับได้หลังจากที่สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ กรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่หมดทั้งพระอารามแล้ว มีเจ้าอาวาสตามลำดับดังนี้

๑. *พระอธิการไพฑูรย์*

๒. *พระอธิการบุญมา*

๓. *พระครูศรีธรรมาลังการ*

๔. *พระธรรมติโลกาจารย์* (อู่ ป.ธ.๙) ในรัชกาลที่ ๓ เดิมเป็นพระราชาคณะ

ที่พระราชกระวี อยู่วัดเกาะ ถึง พ.ศ.๒๓๗๔ ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ที่พระธรรมไตรโลกาจารย์ ตามสำเนาทรงตั้งดังนี้ "ให้เลื่อนพระราชกระวี เป็น พระธรรมติโลกาจารย์ ญาณวิสารทนายก ติปิฎกธรา บวรสังฆาราม คามวาสี สถิต ณ วัดเกาะวรวิหาร พระอารามหลวง ทรงตั้งวันพฤหัสบดี ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๘ ปีเถาะ พ.ศ.๒๓๗๔" ในระหว่างที่เป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ได้ทำการสอนพระปริยัติธรรม เป็นพระอุปัชฌายาจารย์ โดยนัยว่า ท่านเป็นผู้ฉลาดในพระปริยัติธรรม เป็นเปรียญ ๙ ประโยค ตามหนังสือที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมติอมรพันธ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ไว้ว่า "ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์ ซึ่งค้างมาแต่รัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ จนสำเร็จ แล้วโปรดให้สร้างพระอุโบสถการเปรียญ แล้วเสร็จ พระราชทานนามว่า วัดสุทัศน์เทพวราราม แล้วทรงพระกรุณาโปรดให้อาราธนาพระธรรมติโลกาจารย์ (อู่) วัดเกาะแก้วไปครองวัดสุทัศน์" เป็นอันสิ้นสุดแห่งการเป็นเจ้าอาวาสของท่านแต่เพียงเท่านี้

๕. *พระครูปาน* เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้พระธรรม-ติโลกาจารย์ไปครองวัดสุทัศน์ ในพ.ศ.๒๓๗๗ แล้ว พระครูปานจึงได้เป็นเจ้าอาวาสองค์ต่อมา

๖. *พระเนกขัมมุนี (คง)* ในกาลต่อมา เมื่อพระครูปานมรณภาพลง พระครูไกรสรวิลาส หรือพระเนกขัมมุนี (คง) จากวัดสุทัศน์มาเป็นเจ้าอาวาสวัดเกาะต่อมา ท่านมีชาติภูมิอยู่บ้านดอนตะแบก จังหวัดปราจีนบุรี เกิดปีมะแม ตรีศก จุลศักราช ๑๑๗๒ พ.ศ.๒๓๕๔ อุปสมบทที่วัดเกาะแก้วลังการาม มีพระธรรมติโลกาจารย์เป็นพระอุปัชฌายะ ได้สอบบาลีที่วัดพระเชตุพน เป็นเปรียญ ๔ ประโยค

ต่อมาเมื่อประมาณ พ.ศ.๒๓๙๘ พระครูไกรสรวิลาศมีความพอใจในการปฏิบัติธรรมวินัยฝ่ายคณะธรรมยุต จึงทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำญัตติกรรมเป็นพระภิกษุฝ่ายธรรมยุติก-นิกาย พร้อมด้วยสหธรรมิกที่ร่วมใจใคร่จะปฏิบัติตามรวม ๑๒ รูป มีพระบรมราชโองการโปรดให้พระอมราภิรักขิต (เกิด) วัดบรมนิวาส เป็นผู้จัดการ โดยทำญัตติกรรมที่วัดบรมนิวาส มีพระกัสสโป (พระราชาคณะรามัญนิกาย) เป็นพระอุปัชฌา-ยะ พระอมราภิรักขิต (เกิด) เป็นพระกรรมวาจาจารย์พระมหาบุญ ๓ ประโยค วัดบรมนิวาส เป็นพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อญัตติกรรมเป็นธรรมยุตเรียบร้อยแล้ว

ท่านและคณะกลับมาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ตามปกติ ส่วนพระภิกษุที่ไม่ยินดีจะกระทำญัตติกรรมร่วมกับท่าน ต่างพากันแยกย้ายไปอยู่วัดปทุมคงคาบ้าง ไปอยู่วัดสามจีน (วัดไตรมิตรในปัจจุบัน) บ้าง ลาสิกขาเสียบ้าง คงเหลือแต่คณะของท่าน ภิกษุสามเณรวัดเกาะแก้วลังการาม จึงเป็นพระในสังกัดธรรมยุติกนิกายสืบมาแต่ครั้งกระนั้น

แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า โรคาพาธเบียดเบียนท่านมาก จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ลาสิกขา เมื่อลาสิกขานั้น ท่านอายุได้ ๕๙ ปี พ.ศ.๒๔๑๒ นับแต่ญัตติกรรมเป็นธรรมยุตได้ ๑๕ ปี

๗. *พระครูธรรมาภินันท์ (อินทร์)* ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าอาวาสองค์ต่อมา ท่านเกิดปีวอก พ.ศ.๒๓๗๘ ที่บ้านตำบลบางหญ้าแพรก อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ ได้อุปสมบทเมื่อปีมะโรง พ.ศ.๒๓๙๘ ที่วัดสัมพันธวงศ์ ก่อนที่พระเนกขัมมมุนีไปทำญัตติกรรมเป็นธรรมยุตได้ ๓ วัน เมื่อพระเนกขัมมมุนี (คง) ไปญัตติกรรมที่วัดบรมนิวาส ท่านก็ร่วมไปด้วยรูปหนึ่ง มรณภาพเมื่อ พ.ศ.๒๔๒๖ อายุได้ ๔๘ ปี พรรษา ๒๘ เป็นเจ้าอาวาสครองวัดได้ ๑๕ ปี

๘. *พระพินิตพินัย (แจ้ง ปิยสีโล)* ชาติกาลเกิดวันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะแม พ.ศ.๒๓๙๐ เป็นบุตรคนแรกของนายถี นางล้อม มีน้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๗ คน เป็นชาย ๓ หญิง ๔ เกิดที่ตำบลบ้านกระเทียม อำเภอบางพลีใหญ่ จังหวัดสมุทรปราการ ได้อุปสมบทที่วัดสัมพันธวงศ์ เมื่ออายุได้ ๒๑ ปี วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๑๐ พระอมราภิรักขิต (เกิด) วัดบรมนิวาส เป็นพระอุปัชฌาย์ พระเนกขัมมมุนี (คง) และพระครูธรรมาภินันท์ (อินทร์) เป็นพระกรรมวาจาจารย์

เมื่อวันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๒๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระครูสัญญาบัตร ซึ่งคัดจากจดหมายเหตุราชกิจจารายวันความว่า "ทรงประเคนผ้าไตรสลับแพรและสัญญาบัตร ที่พระครูธรรมาภินันท์ คงอยู่วัดเดิม นิตยภัต พระราชทานตาลิปัตรพุดตาล บริขารเครื่องยศพร้อม ๑" ต่อมาในวันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๓๓ ในรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานสมณศักดิ์ ให้พระครูธรรมาภินันท์ (แจ้ง) เป็นพระราชาคณะ มีพระราชทินนามว่า "พระพินิตพินัย" พระราชทานนิตยภัตเดือนละ ๓ ตำลึง

พ.ศ.๒๔๕๘ พระพินิตพินัย เจ้าอาวาส อายุได้ ๗๐ ปี ชราภาพมากแล้ว ได้ทูลขอผู้ช่วยเจ้าอาวาสต่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรง

โปรดให้พระมหาแจ่ม เปรียญ ๕ ประโยค วัดเทพศิรินทราวาสมาเป็นผู้ช่วย พระมหาแจ่มมาอยู่วัดสัมพันธวงศ์ได้พรรษาเดียว ก็ทูลลากลับวัดเทพศิรินทราวาส ภายหลังก็ลาสิกขา ต่อมาในปี พ.ศ.๒๔๕๙ ท่านได้ทูลขอพระผู้ช่วยเจ้าอาวาสอีก ครั้งนี้ทรงพระกรุณาโปรดให้ พระครูพุทธมนต์ปรีชา (เทศ นิทฺเทสโก) วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งขณะนั้นยังโปรดให้ไปเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาสอยู่ ย้ายกลับวัดบวรนิเวศวิหารก่อน แล้วจึงโปรดให้ย้ายมาเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ต่อไป

พระพินิตพินัย (แจ้ง ปิยสีโล) มรณภาพเมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๔๖๐ อายุได้ ๗๑ ปี พรรษา ๕๐ เป็นเจ้าอาวาสอยู่ ๓๓ ปี

๕. พระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสโก) สกุล วิทยานุกรณ์ ชาติกาล ณ วันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีจอ วันที่ ๑๒ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๒๙ บิดา หมื่นศิรินรา (อ่อง) มารดา นางศิรินรา (กรอง) เกิดที่ตำบลปากน้ำกระแสร์ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง อุปสมบท ณ วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน ๒๔๔๙ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้งดำรงพระอิศริยยศ เป็นกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นพระอุปัชฌายะ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ครั้งดำรงพระอิศริยยศ เป็นพระญาณวราภรณ์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์

พ.ศ.๒๔๔๓ อายุได้ ๑๕ ปี ได้ถวายตัวเป็นศิษย์พระสุคุณคณาภรณ์ (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์) ต่อมา พ.ศ.๒๔๔๕ สอบประโยค ๑ ที่โรงเรียนสายสวลีภิรมย์ (โรงเลี้ยงเด็ก) ได้มีโอกาสเฝ้ารับใช้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสบ่อยครั้ง พระญาณวราภรณ์จึงโปรดให้ย้ายสำนักไปอยู่เป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น โอกาสนี้ได้เดินไปเรียนหนังสือมัธยมศึกษาที่โรงเรียนวัดสุทัศน์เทพวราราม เรียนชั้น ๑-๔ พ.ศ.๒๔๔๗ สอบประโยค ๒ (มัธยม) ได้ เมื่อจบการศึกษาในสมัยนั้นแล้ว สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดให้เข้าฝึกหัดงานในหน้าที่เลขานุการในพระองค์ผู้ทรงบัญชาการคณะสงฆ์ทั่วสังฆมณฑล ระหว่างนี้ได้เตรียมตัวไปศึกษาวิชากฎหมายด้วย เมื่ออายุได้ ๒๐ ปี ป่วยเป็นไข้หวัดมีอาการมาก เมื่อหายดีแล้วไม่ไว้ใจในชีวิต จึงตัดสินใจจะอุปสมบทก่อน จะอยู่อย่างมาก ๓ พรรษา แล้วก็จะลาสิกขาออกไปศึกษาวิชากฎหมายตามที่คิดไว้

พ.ศ.๒๔๔๙ อายุ ๒๑ ปี อุปสมบทเป็นภิกษุโดยพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระ

มหาสมณเจ้าฯ และทรงอุปการะตลอดมา การศึกษาพระธรรมวินัย ได้ศึกษาพระธรรมวินัยในสำนักสมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ บ้าง ในสำนักพระญาณวราภรณ์ ซึ่งเป็นอาจารย์บ้าง เกิดศรัทธาเลื่อมใสในธรรมปฏิบัติยิ่ง จึงเปลี่ยนความคิดที่จะเจริญทางโลกมาบำเพ็ญในทางธรรม ได้เป็นเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระมหาสมณเจ้าฯ ตลอดมาจนถึงคราวที่ย้ายไปเป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์

เมื่อเป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ได้สร้างความเจริญให้แก่ทางวัดเป็นอเนกประการ ปรับปรุงเสนาสนะใหม่หมดทั้งพระอาราม สร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ไว้เป็นอันมากทั้งในวัด และต่างจังหวัด ได้เป็นผู้สร้างวัดธรรมยุตในจังหวัดระยองถึง ๑๐ วัด ได้ปรับปรุงที่ธรณีสงฆ์ของวัดให้จัดเป็นสถานที่มีราคาสร้างเป็นอาคารพาณิชย์จนทำให้วัดมีฐานะมั่นคงทางทรัพย์สิน เป็นทุนทรัพย์มากพอสมควร ได้ดำเนินการขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตรื้อพระอุโบสถ วิหาร พระเจดีย์ และจัดสร้างพระอุโบสถวิหารการเปรียญขึ้นใหม่ ๓ ชั้น แต่เป็นที่น่าเสียดายที่พระอุโบสถที่ท่านได้สร้างไว้ยังไม่ทันเสร็จ ท่านก็มรณภาพเสียก่อน เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๑๐ รวมอายุได้ ๘๑ ปี พรรษา ๖๑ เป็นเจ้าอาวาสครองวัดอยู่ ๕๑ ปีเศษ

๑๐. *พระเทพปัญญามุนี (เฉย ยโส ป.ธ.๗)* สกุล ธรรมพันธุ์ ชาติกาล ณ วันศุกร์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะแม วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๔๓๘ บิดา นายสนธิ์ มารดา นางขาว ธรรมพันธุ์ เกิดที่ตำบลในเมือง อำเภอยโสธร จังหวัดอุบลราชธานี (ปัจจุบันเป็นอำเภอเมือง จังหวัดยโสธร) อุปสมบทเมื่ออายุ ๒๔ ปี ที่วัดสร่างโศก อำเภอยโสธร เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม พ.ศ.๒๔๖๑ โดยมีพระครูจิตตวิโสธนาจารย์ (ทองพูน โสภโณ) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระมหาพุฒ ฐิตปญฺโญ เปรียญโท เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ต่อมาเมื่อวันที่ ๘ มกราคม ๒๔๖๖ ได้ย้ายมาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ ขณะที่พระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถร ยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระครูวิบูลศีลขันธ์ อยู่จำพรรษาที่วัดนี้ตลอดมาจนถึงวันมรณภาพ ในขณะที่เป็นพระลูกวัดท่านได้เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาการศึกษา ปรับปรุงแผนการศึกษาทั้งแผนกบาลีและนักธรรม และต่อมาเป็นกรรมการสงฆ์ของวัด จนได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาส เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๑๐ ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน ๒๕๑๐ เช่นเดียวกัน ท่านได้รับภาระหน้าที่การงานต่าง ๆ สืบต่อจากอดีตเจ้าอาวาสองค์ก่อนตลอดมา

ลุถึงวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ.๒๕๑๔ เวลา ๒๑.๑๐ น. ท่านก็มรณภาพด้วยอาการ

อันสงบ ที่วัดสัมพันธวงศ์ รวมอายุได้ ๗๗ ปี พรรษา ๕๓ เป็นเจ้าอาวาสอยู่ ๔ ปีเศษ

๑๑. *เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน คือ พระธรรมบัณฑิต (มานิต ถาวโร ป.ธ.๙)* สกุล ก่อบุญ เกิดเมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๖๐ ที่จังหวัดอุบลราชธานี ได้บรรพชาเป็นสามเณรที่จังหวัดอุบลราชธานี แล้วย้ายมาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ อุปสมบทที่วัดสัมพันธวงศ์ โดยมีพระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทฺเทสกเถร อดีตเจ้าอาวาสเป็นพระอุปัชฌายะ เมื่อวันที่ ๘ พฤษภาคม ๒๔๘๐ เมื่อเจ้าอาวาสองค์ที่ ๑๐ มรณภาพแล้ว ท่านก็ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสรับภาระหน้าที่การบริหารงานในตำแหน่งเจ้าอาวาสสืบต่อมา ตั้งแต่วันที่ ๗ กันยายน พ.ศ.๒๕๑๔

ปัจจุบัน ท่านดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ เป็นเจ้าคณะภาค ๑๑ (ธรรมยุต) เป็นกรรมการมหาเถรสมาคม.

พระประวัติผู้สถาปนาวัด ต้นราชสกุล *"มนตรีกุล"*

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ดำรงพระยศเป็น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ ในรัชกาลที่ ๑ ทรงเป็นพระโอรสองค์ที่ ๕ ในสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว) พระเจ้าพี่นางเธอพระองค์น้อย ในรัชกาลที่ ๑ สมเด็จเจ้าฟ้ามนตรี มีโอรสคือ หม่อมเจ้าแบน

หม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ ราชสกุลเดิม "มนตรีกุล" เป็นธิดา หม่อมราชวงศ์ดาบ มนตรีกุล ซึ่งเป็นบุตร หม่อมเจ้าแบน โอรสเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ดังนั้น วัดสัมพันธวงศ์จึงเกี่ยวเนื่องกับพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์ องค์อุปถัมภ์ของวัด ทางสายหม่อมมารดาทางตรงก็คือสายราชสกุล "มนตรีกุล"

ประสูติกาล

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ประสูติกาลเมื่อปีขาล พ.ศ.๒๓๐๓ ปรากฏในพงศาวดาร ร.๑ เมื่อ พ.ศ.๒๓๔๖ ได้รับพระราชทานสถาปนาพระอิศริยยศ เป็นสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิทักษมนตรี ต่อมา พ.ศ.๒๓๔๙ ได้รับพระราชทานเลื่อนเป็น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ทรงเป็นพระโอรสของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดา-รักษ์ (แก้ว) ซึ่งอุปภิเษกกับเจ้าขรัวเงิน บิดาของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี เป็นเศรษฐีชาวจีน แซ่ตัน เป็นบุตรคนที่ ๔ ของมหาเศรษฐีชาวจีน สืบเชื้อสายลงมาแต่มหาเสนาบดีเมืองปักกิ่งแต่ครั้งแผ่นดินพระเจ้าเม่งไท้โจ ผู้เป็นกษัตริย์ครองกรุงปักกิ่ง ในราชวงศ์หมิง ภายหลังเสียเมืองแก่พวกตาดแล้ว จึงได้อพยพหนีพวกตาดจากแผ่นดินจีนเข้ามาตั้งนิวาสสถานอยู่ที่ตำบลถนนตาล กรุงศรีอยุธยา เป็นนายพาณิชย์ผู้มั่งคั่ง ได้ทำการอุปภิเษกกับสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว) พระบรมเชฏฐภคินีพระองค์น้อยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระโอรสพระธิดา ๖ พระองค์ ร่วมพระชนกชนนีเดียวกัน คือ

๑. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ (ตัน)
๒. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิง
๓. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าชาย
๔. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิงบุญรอด

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิงบุญรอด ได้ทรงอุปภิเษกสมรสกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ทรงเป็นพระราชชนนีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้รับสถาปนาขึ้นเป็น "สมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ พระบรมราชชนนี"

๕. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี พระนามเดิม "จุ้ย" ต้นราชสกุล "มนตรีกุล" ผู้ทรงสถาปนาวัดสัมพันธวงศ์ใหม่ทั้งพระอาราม
๖. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ (เกษ)

ในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงอภิเษกสมรสกับ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ซึ่งเป็นพระเจ้าพี่นางของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ความคุ้นเคยกับสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีมากเป็นทวีคูณ เช่นทรงเป็นผู้กำกับการมหาดไทยและกรมวัง บางครั้งทรงดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแผ่นดินแทนพระองค์ด้วย เพราะทรงได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยเป็นพิเศษ อีกประการหนึ่งชนชาวไทยทุกคนทราบดีว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดการประพันธ์กาพย์ กลอน โคลง ฉันท์ ถ้าผู้ใดมีความชำนาญงานในด้านนี้ก็ทรงเป็นที่โปรดปราน สมเด็จเจ้าฟ้าฯ ทรงมีปฏิภาณไหวพริบชำนาญในการประพันธ์ด้วยพระองค์หนึ่ง จึงเป็นที่โปรดปราน ตามพระราชพงศาวดารกล่าวว่า "ลักษณะที่ทรงพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ทราบว่าบางเรื่องแบ่งกันแต่งเป็นตอน ๆ แต่ผู้ที่ได้รับแบ่งนั้นน้อยตัว ได้ยินแต่ ๓ ท่านคือ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และขุนสุนทร (ภู่) ประชุมแต่งมาแล้วมาตรวจแก้หน้าพระที่นั่ง แต่โดยมากทรงพระราชนิพนธ์เอง เมื่อทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องใดแล้ว พระราชทานไปให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี คิดวิธีรำทำบท บางทีบทใดรำขัดข้องต้องแก้บทเข้าหาวิธีรำก็มี ด้วยเหตุนี้ บทละครพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ จึงเล่นละครได้เรียบร้อยดี นับว่าหนังสือบทละครที่ได้เล่นกันแพร่หลาย และละครรำที่เล่นได้

แบบแผนถึงที่ มีแต่รัชกาลที่ ๒ เป็นต้นมา วิธีการประดิษฐ์ท่ารำให้ถูกต้องกับบททีทรงพระราชนิพนธ์นั้น สมเด็จเจ้าฟ้าฯ โปรดให้เอาพระฉายมาตั้ง ทรงท่ารำด้วยวิธีทอดพระเนตรดูกระบวนรำของพระองค์จากเงาในพระฉาย เมื่อยังมีละครใน แม้ในรัชกาลที่ ๔ รัชกาลที่ ๕ เวลาไหว้ครูพวกครูละครยังไหว้นบสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีด้วยพระองค์หนึ่ง ในปัจจุบันไม่ทราบว่านักเรียนนาฏศิลป์ของกรมศิลปากรยังจะทำพิธีนบไหว้พระองค์ท่านบ้างหรือไม่

เรื่องการละครนี้ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ ทรงมีโรงละครเป็นส่วนพระองค์เอง ใช้ตัวละครเป็นชายเรียกว่าละครนอก ตัวละครที่มีชื่อก็คือ นายทองอยู่ เป็นตัวพระ นายรุ่ง เป็นตัวนาง ส่วนเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ ซึ่งเป็นพระเชษฐา ก็มีโรงละครเช่นกัน ใช้ตัวละครผู้ชายเล่นเป็นละครใน ครั้นสมเด็จพระเชษฐาสิ้นพระชนม์แล้ว โรงละครก็ตกเป็นของเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี รวมเป็นละครโรงเดียว การเล่นละครในบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ แสดง โดยเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ทรงจัดท่ารำ ปรึกษากันกับนายทองอยู่ นายรุ่ง ช่วยกันแก้ไขไปจนเห็นงาม บางครั้งจัดท่ารำไม่ออก ถึงกับกราบบังคมทูลให้ทรงแก้บทก็มี เมื่อจัดท่ารำงดงามดีแล้วก็โปรดให้นายทองอยู่ นายรุ่ง ไปหัดถ่ายทอดต่อให้บรรดาละครหลวงอีกทอดหนึ่ง

สมเด็จเจ้าฟ้ากับงานช่าง

ในด้านงานช่าง สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ก็ทรงมีความชำนาญไม่น้อยหน้าใคร สิ่งที่ปรากฏเป็นอนุสรณ์แสดงฝีพระหัตถ์ ซึ่งในพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ก็คือ "เกรินบันไดนาค" อันเป็นที่สำหรับยกพระบรมโกศวิ่งไปประดิษฐานบนพระมหาพิไชยราชรถ เกรินบันไดนาคนี้ว่าเป็นความคิดของสมเด็จเจ้าฟ้าฯ ทรงประดิษฐ์ขึ้น เรื่องเกรินบันไดนาคนี้ พระราชพงศาวดารในรัชกาลที่ ๑ และหนังสือซึ่ง ม.จ.จงจิตรถนอม ดิศกุล นิพนธ์ไว้ในหนังสืองานพระราชทานเพลิงพระศพ พระ-เจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงอดิศัยสุริยาภา ทำให้สะดุดใจ ระลึกถึงพระคุณของพระองค์ท่านผู้เป็นต้นคิดประดิษฐ์ขึ้น ตามธรรมดาเกรินบันไดนาคนี้ก็ไม่ค่อยจะมีความหมายอะไรมากนัก เพราะนานทีปีครั้งจึงได้ใช้ เพราะตามปกติถ้าไม่ใช่งานพระราชพิธีใหญ่ก็คงถูกเก็บไว้ที่โรงเก็บราชรถในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเท่านั้น ถ้ามีโอกาสผ่านเข้าชมก็จะแลเห็นตั้งทิ้งไว้อย่างไร้ความหมายและคุณค่า ครั้นถึงเวลา

เป็นการเป็นงาน เกรินบันไดนาคจะเป็นกำลังสำคัญ ช่วยอำนวยความสะดวกทุ่นแรง เพิ่มความสง่างามในการปฏิบัติงานขึ้นอีกเป็นอันมาก ก็หาผู้ที่ทราบว่าเกรินบันไดนาคนี้มีประวัติความเป็นมาอย่างไร จึงขอนำเรื่องนี้มากล่าวเพื่อเป็นการเทิดทูนพระเกียรติคุณของพระองค์ท่านผู้ทรงประดิษฐ์สมบัติอันหาค่ามิได้ให้ประชาชนได้ทราบ ดังความจากพงศาวดารว่า "ครั้นรุ่งขึ้นวันขึ้น ๗ ค่ำ เชิญพระบรมศพสมเด็จพระพุทธ-เจ้าหลวง (รัชกาลที่ ๑) จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ขึ้นพระยานุมาศสามลำคาน พระยานุมาศนี้ทำใหม่สำหรับพระบรมศพมีภาพสองชั้น ปักพระมหาเศวตฉัตร ๙ ชั้น กั้นพระบรมโกศแห่ออกประตูศรีสุนทรไปขึ้นพระมหาพิไชยราชรถ ที่ถนนสนามไชย หน้าวัดพระเชตุพน แต่นั้นแห่เป็นขบวนอย่างใหญ่ ชักไปถึงพระเมรุแล้วเชิญพระบรมโกศลงจากพระมหาพิไชยราชรถ ทรงพระยานุมาศเข้าสู่พระเมรุด้านบุรพทิศแห่เวียนพระเมรุโดยอุตราวัฏสามรอบ แล้วเชิญพระบรมโกศขึ้นบนเกรินบันไดนาคอย่างกรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงคิดขึ้นใหม่ แต่ก่อนใช้เป็นไม้ล้มลุกไม่ดีเหมือนเกริน-บันไดนาค จึงเป็นแบบอย่างมาจนถึงทุกวันนี้ ขันช่อกว้านเกรินเลื่อนขึ้นสู่บันไดนาคสุดแล้ว เจ้าพนักงานกรมภูษามาลาเลื่อนพระบรมโกศไปประดิษฐานเหนือพระเบญจาทองภายใต้พระมหาเศวตฉัตรในพระเมรุทอง"

ส่วนพระนิพนธ์ของ ม.จ.หญิงจงจิตรถนอม ดิศกุล ทรงกล่าวถึงการพระบรมศพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยความตอนหนึ่งว่า "ตอนนี้พระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวงษาภรณภูสิต ภูษามาลา เชิญพระบรมโกศขึ้นเกรินประทับบนพระมหาพิไชยราชรถ ท่านได้เคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ท่านกลัวจะขลุกขลักเวลาเสด็จขึ้นเกริน ท่านได้จุดธูปเทียนกราบบังคมทูลพระบรมศพ ขอเชิญเสด็จโดยง่าย การก็เป็นไปโดยเรียบร้อย เวลาเสด็จขึ้นเกรินนั้นเป็นท่าที่งามนัก เห็นภูษามาลาถวายบังคม ๓ ครั้ง มือดุนพระบรมโกศเสด็จเข้าในราชรถ แล้วเคลื่อนกระบวน"

จากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งทรงนิพนธ์พระราชพงศาวดารเกี่ยวด้วยการพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ ยังทรงออกพระนามท่านผู้เป็นต้นคิดเกรินบันไดนาคไว้ ส่วนพระนิพนธ์ของ ม.จ.หญิง-จงจิตรถนอม ดิศกุล พระธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นิพนธ์เกี่ยวกับการพระบรมศพของรัชกาลที่ ๕ ไม่ได้ทรงกล่าวถึงท่านผู้ต้นคิด แต่

ก็ยังทรงกล่าวถึงเจ้าของผู้ประดิษฐ์ไว้ แสดงความสง่างามเวลาเสด็จขึ้นเกรินนั้น ด้วยข้อความสั้น ๆ แต่กินใจ เพราะสามัญสำนึกทั่ว ๆ ไปว่า ถ้าเจ้าพนักงานภูษามาลาจะใช้วิธีเก่า ซึ่งเป็นไม้ล้มลุก หรือเปลื้องประกอบออกแล้วอัญเชิญพระบรมโกศเปล่า ๆ ไม่มีประกอบก็คงจะไม่น่าดู ไม่สมพระเกียรติยศของพระบรมศพ แต่เมื่อใช้วิธีเลื่อนพระบรมโกศ ซึ่งประกอบพระโกศทองใหญ่เข้าไปในพระมหาพิไชยราชรถ โดยที่ไม่ต้องใช้ผู้คนเข้าไปวุ่นวายจนเกินสมควร ประกอบกับเวลานั้น พระบรมวงศานุวงศ์หรืออาณาประชาราษฎร์ ต่างก็อยู่ในความเศร้าโศก มีดวงตาจับจ้องอยู่ที่พระบรมโกศจนแทบจะไม่หายใจก็ว่าได้ ซ้ำมาได้เห็นพระบรมโกศ ซึ่งประดิษฐานอยู่บนเกริน ซึ่งถูกเจ้าพนักงานขันช่อกว้านขึ้นอย่างช้า ๆ ประดุจพระบรมโกศเลื่อนลอยขึ้นไปบนนภากาศโดยลำพัง จึงเป็นภาพที่จับตาจับใจชวนให้ทวีความเศร้าโศกขึ้นได้อีกเป็นอันมาก จึงเป็นอันกล่าวได้ว่า สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ทรงเป็นนักประดิษฐ์คิดค้นที่ปรีชาสามารถพระองค์หนึ่งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จเจ้าฟ้ากับพระราชวังเดิม

เรื่องสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี กับพระราชวังเดิม อันเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมกษัตริย์แห่งพระราชวงศ์จักรี พระราชทานให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงธิเบศร์บดินทร์ ก่อนเมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงธิเบศร์บดินทร์สิ้นพระชนม์แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จไปประทับอยู่ตลอดรัชกาลของพระองค์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกสวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี เสด็จไปประทับจนตลอดพระชนมายุ ต่อจากสมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ได้เสด็จไปประทับต่อมาจนทรงผนวช จึงเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาจนตลอดรัชกาลที่ ๓

ในรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหลวงวงศาธิราชสนิทเสด็จไปอยู่ตลอดรัชกาล ถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อกรมหลวงวงศาธิราชสนิทสิ้นพระชนมชีพแล้ว โปรดให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์ เสด็จไป

ประทับอยู่จนสิ้นพระชนม์ ต่อจากนั้นมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ มีพระราชดำริที่จะหาพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงพระเกียรติยศสูงไปประทับ ก็ไม่มีพระองค์ใดเต็มพระทัยรับ จึงทรงพระราชทานให้เป็นโรงเรียนนายเรือ แต่มีพระ-ราชกระแสรับสั่งกำชับไว้มิให้รื้อท้องพระโรง และพระที่นั่งหลังขวางของเดิม จึงปรากฏอยู่จนถึงทุกวันนี้

สมเด็จเจ้าฟ้ากับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อปีวอก จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๗๔ พุทธศักราช ๒๓๕๕ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระชนมายุได้ ๙ พรรษา พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า-นภาลัย ทรงพระราชดำริว่า พระราชพิธีโสกันต์ เจ้าฟ้าได้ทำเป็นอย่างมีแบบแผนอยู่แล้ว แต่การพระราชพิธีลงสรงตั้งพระนามเจ้าฟ้า ยังหาได้ทำเป็นแบบอย่างลงไม่ พระราชประสงค์จะใคร่ทำไว้ให้เป็นพระเกียรติยศสืบไปเบื้องหน้า จึงทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ซึ่งในขณะนั้นเรียกว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เป็นผู้บัญชาการตั้งพระราชพิธีลงสรงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นการใหญ่ เฉลิมพระ-นามาภิไธยจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามกุฎสมมุติ-เทววงศ์พงศ์อิศวรกษัตริย์ ขัตติยราชกุมาร ฯลฯ

ครั้นปีกุน สัปตศก จุลศักราช ๑๑๗๗ พุทธศักราช ๒๓๕๘ พวกรามัญ พากันอพยพครอบครัวเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารทางเมืองตาก เมืองอุทัยธานี เมืองกาญจนบุรี เจ้าเมืองกรมการมีใบบอกเข้ามาให้กราบบังคมทูล ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คุมกองทัพและเสบียงอาหารออกไปรับครัวรามัญ ซึ่งเข้ามาเมืองกาญจนบุรี โปรดให้มีเรือดั้งแห่เสด็จสามคู่ และตำรวจหอกแห่เป็นพระเกียรติยศครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงพระ-เยาว์อยู่ มีพระชนมายุได้ ๑๒ พรรษา นับโดยเรียงปี จึงดำรัสสั่งให้สมเด็จพระ-สัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีเสด็จไปด้วย ครั้นเสด็จกลับมาถึงกรุงเทพพระมหานครแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดให้ครัวรามัญเหล่านั้น ขึ้นไปตั้งอยู่เมืองปทุมธานีบ้าง แขวงเมืองนนทบุรีบ้าง

ถึงปีชวด อัฐศก จุลศักราช ๑๑๗๘ พุทธศักราช ๒๓๕๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระชนมายุได้ ๑๓ พรรษา นับโดยเรียงปี ครบกำหนด

โสกันต์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้ตั้งพระราชพิธีโสกันต์เป็นการใหญ่ ทำเขาไกรลาศหน้าพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทตรงประตูสุวรรณบริบาล เป็นที่สรงและทรงเครื่องเวลาบ่าย แห่มาทรงฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทสามวัน รุ่งขึ้นวันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เวลาเช้า แห่มาโสกันต์บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เสร็จแล้วเสด็จไปสรงน้ำที่สระอโนดาต แล้วท่านอัครมหาเสนาบดีเสด็จขึ้นสู่พระมณฑปยอดเขาไกรลาส สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี รับที่สมมติเป็นอิศวรรับเสด็จ ทรงเครื่องต้นบนพระมณฑปยอดเขาไกรลาสเสร็จแล้ว แห่เวียนเขาไกรลาสสามรอบแล้วแห่กลับ เวลาบ่ายแห่มาประทับที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท พร้อมกันเวียนเทียนสมโภชวันนั้นเวลาหนึ่งต่อไปอีกสองเวลา วันที่เจ็ดจึงแห่พระเกศาไปลอยตามพระราชประเพณี

จากหนังสือเทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ถวายเทศน์ในการพระราชกุศลฉลองพระเดชพระคุณในสมเด็จพระบรมชนกมหาราชาธิราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ วันเสาร์ เดือน ๘ ปีมะเมีย จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๔๔ พุทธศักราช ๒๔๕๒ ที่กล่าวมาแล้วนี้ จะแสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีทรงเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเป็นผู้ที่ใกล้ชิดสนิทสนมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาก แม้พระราชพงศาวดารซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา-ดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ไว้บางตอนก็แสดงให้ปรากฏชัดว่า สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี เป็นผู้จงรักภักดีในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือเมื่อครอเฟิดเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ พระยาพระคลังได้ถามว่าครอเฟิดมีประสงค์จะไปเฝ้าเจ้านายพระองค์ใดบ้าง ครอเฟิดสืบทราบความอยู่ก่อนแล้วว่า ในเวลานั้นผู้ใหญ่ในกรุงเทพฯ แบ่งกันเป็น ๒ พวก คือพวกหนึ่งนับถือสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎฯ (หรือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) และเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีเป็นหัวหน้าในพวกนี้ แต่พวกหนึ่งนับถือพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (หรือพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ซึ่งเป็นพวกเดียวกับพระยาพระคลัง ฯลฯ นอกจากนั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-อยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติในกาลต่อมา ได้ทรงสถาปนาหม่อมเจ้าพยอม

พระโอรสในสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอกรมหมื่นมนตรีรักษา ก็ยังทรงพระมหากรุณาโปรดให้ประกาศเกียรติคุณ โดยความว่า สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี เป็นพระโอรสในสมเด็จพระบรมราชอัยยิกา กรมสมเด็จพระศรีสุดารักษ์ และเป็นพระกนิษฐาธิบดีอันสนิทในกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ บรมราชชนนีด้วย แลสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ได้มีพระเดชพระคุณเป็นอุปการในพระองค์แต่ทรงพระเยาว์มา ด้วยอาการที่ควรนับว่าเป็นคุณต่าง ๆ ทรงระลึกถึงพระเดชพระคุณเป็นอันมาก ยังหาทรงลืมไม่ เพื่อจะทรงเชิดชูพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมราชอัยยิกากรมสมเด็จพระศรีสุดารักษ์ และกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์ บรมราชชนนี และสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีให้ปรากฏไปในภายหน้า จึงทรงสถาปนาหม่อมเจ้าพยอมพระโอรสเป็นเจ้าต่างกรมดังกล่าวแล้ว ทั้งยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามพระอารามที่สมเด็จเจ้าฟ้าพระองค์นั้นทรงสถาปนาไว้ใหม่ว่า "วัดสัมพันธวงศาราม" ด้วย

สมเด็จเจ้าฟ้าสิ้นพระชนม์

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ประชวรเป็นพระยอดในพระศอม่าตั้งแต่ เดือน ๓ ปีมะเส็ง ตรีศก ถึงวันจันทร์ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก เวลา ๕ โมง ๔ บาท จึงสิ้นพระชนม์ นับพระชันษาได้ ๕๐ พรรษา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระเกียรติยศแด่สมเด็จเจ้าฟ้าเป็นอเนกประการ พระราชทานพระโกศทองใหญ่ให้ทรงพระศพ เมื่อบำเพ็ญกุศลพอสมควรแล้วจึงโปรดเกล้าฯ รับสั่งให้สร้างพระเมรุพระราชทานเพลิงพระศพ ณ ท้องสนามหลวง เมื่อเดือน ๓ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ในปีเดียวกันนั้นเอง และต่อมาจากนั้นอีก ๒ ปีเศษ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็เสด็จสวรรคตสิ้นรัชกาล.

ลำดับปฐมบรมราชจักรีวงศ์ โดยสังเขป

สมเด็จพระเจ้าปฐมบรมมหาชนก (ท่านทองดี) สมเด็จพระเจ้าปฐมบรมราชชนนี ทรงมีพระโอรสธิดา คือ

๑. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมพระยาเทพสุดาวดี

๒. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า

๓. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว)

๔. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (ทองด้วง) รัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
๕. สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท (บุญมา) ต่างพระชนนี มี
๖. พระเจ้าน้องนางเธอ พระองค์เจ้าหญิงกุ กรมหลวงนรินทรเทวี
๗. สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา (ลา)

สมเด็จพระพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ (แก้ว) อุปภิเษกกับเจ้าขรัวเงิน ชาวจีนแซ่ตันเป็นพระสวามี มีพระโอรสและพระธิดา คือ

๑. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ (ตัน)
๒. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิง
๓. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิง
๔. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้าหญิงบุญรอด พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๒ และทรงเป็นพระบรมราชชนนี ในรัชกาลที่ ๔ ต่อมาได้รับสถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตย์
๕. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี (พระนามเดิม จุ้ย ต้นราชสกุล มนตรีกุล)
๖. สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ (เกษ)

สมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี ทรงอุปภิเษกกับใครและมีโอรสธิดากี่พระองค์ ยังหาหลักฐานที่แน่นอนไม่ได้ เฉพาะที่ค้นพบ ทรงมีพระโอรสคือ หม่อมเจ้าแบน และหม่อมเจ้าแบนจะมีบุตรธิดากี่องค์ยังค้นหลักฐานไม่พบเช่นกัน เท่าที่ทราบแน่ชัด คือ หม่อมราชวงศ์ตาบ ซึ่งเป็นบิดาของหม่อมหลวงต่วนศรี วรวรรณ (มนตรีกุล) ฉะนั้น สายราชสกุลมนตรีกุล ส่วนใหญ่เท่าที่ทราบเป็นฝ่ายหญิงเป็นส่วนใหญ่ สำหรับฝ่ายชายที่ยังถือสกุลมนตรีกุล ขณะที่เขียนและรวบรวมเรื่องนี้ ยังไม่มีหลักฐานที่แน่นอน จึงมิบังอาจบังควรที่จะเขียนให้ครบถ้วนได้

ฉะนั้น การที่จะเขียนประวัติความเป็นมาของวัดสัมพันธวงศ์ ที่เนื่องด้วยสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรี ผู้สถาปนาวัดสัมพันธวงศ์แต่เริ่มแรกนี้ ท่านผู้อ่านอาจจะพบสิ่งใดขาดตกหรือยังไม่ถูกต้องดี โปรดแจ้งแก่อาตมภาพ

ผู้มีสติปัญญาน้อย และหรือแจ้งแก่ทางวัดสัมพันธวงศ์ จักเป็นพระคุณอันสูงยิ่ง เพื่อในการต่อไป จะมีการพิมพ์ประวัติและส่วนที่เกี่ยวเนื่องอีก จักได้นำไปแก้ไขให้ถูกต้องต่อไป

อนึ่ง ประวัติต่าง ๆ ที่เขียนขึ้นมานี้ สำเร็จได้ด้วยการค้นจากพงศาวดารเล่มต่าง ๆ จากหนังสือจดหมายเหตุต่าง ๆ จากประวัติของวัดสัมพันธวงศ์ซึ่งเขียนไว้นานแล้ว และจากจดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ และที่สำคัญจากพระดำรัสบอกเล่าของ พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์ ที่ทรงสนทนาในวาระต่าง ๆ ครั้งเสด็จมายังวัดสัมพันธวงศ์

พระวิบูลธรรมาภรณ์

วัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพมหานคร
๑ พฤษภาคม ๒๕๓๐

พระเถราจารย์และบูรพาจารย์
ของ
วัดสัมพันธวงศ์

หน้าว่าง

พระวิเชียรกวี (ชื่น สิริมณฺโฑ)

พระวิเชียรกวี (ชื่น) วัดสัมพันธวงศ์ เกิดปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๔๑๓ ปีที่ ๓ ในรัชกาลที่ ๕ เป็นบุตรจีนฮวดอิ้ว แซ่อ๋อง ชาติฮกเกี้ยน มารดาชื่อ สมบุญ ชาติภูมิอยู่ตำบลบ้านใหม่ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา อยู่ศึกษาเล่าเรียนอักขระสมัยภาษาไทยในสำนักพี่หญิง พออายุครบ ๒๐ ปี พี่หญิงนำไปฝากกับพระครูวินัยธร (คง) วัดพระเชตุพน เพื่ออุปสมบทและได้อุปสมบทที่วัดพระเชตุพนนั้น ในปีฉลู พระพุทธศักราช ๒๔๓๒ พระมงคลเทพ (เที่ยง) วัดพระเชตุพน เป็นพระอุปัชฌาย์ พระญาณโพธิ และพระวินัยธรรม (รัก) วัดพระเชตุพน เป็นพระกรรมวาจาจารย์ อุปสมบทได้แล้ว ๒ พรรษา บังเกิดความเลื่อมใสในการปฏิบัติฝ่ายธรรมยุต จึงสมัครขออุปสมบทในคณะธรรมยุตนี้ในปีเถาะ พระพุทธศักราช ๒๔๓๔ ณ วัดสัมพันธวงศ์ มีฉายาว่า สิริมณฺโฑ มีพระครูสิริปัญญามุนี (อ่อน) วัดศรีสุริยวงศ์ เมืองราชบุรี เป็นพระอุปัชฌาย์ พระพินิตพินัย (แจ้ง) และพระปลัดน่วม เปรียญ ๓ ประโยค วัดสัมพันธวงศ์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ จำพรรษาอยู่ ณ วัดสัมพันธวงศ์

เมื่ออุปสมบทแล้ว ได้ศึกษาพระปริยัติธรรม ณ สำนักวัดเทพศิรินทราวาส ถึงพรรษา ๕ เข้าสอบความรู้ชั้นนักเรียนตรีสามัญได้ตามหลักสูตรของมหามกุฏ-ราชวิทยาลัยแล้ว ได้เข้าศึกษาในสำนักพระธรรมไตรโลกาจารย์ (เจริญ) ต่อมาพรรษา ๗ สอบได้ชั้นนักเรียนโทและนักเรียนเอก, บาเรียนตรีสามัญ ล่วงมาพรรษา ๙ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระมหาสมณะ ทรงพระกรุณาโปรดให้เป็นพระปลัดฐานานุกรมของพระอริยมุนี (เผื่อน) วัดราชบพิธ ย่างเข้าพรรษา ๑๐ เข้าสอบความรู้ได้ชั้นบาเรียนโทสามัญ ตามหลักสูตรของมหามกุฏราชวิทยาลัย ข้อที่ท่านอุตสาหะเล่าเรียนมีภูมิรู้ถึงเพียงนี้ แม้จะไม่ถึงขั้นที่สุด ถึงอย่างนั้น โดยความที่ท่านมีอัธยาศัยเผื่อแผ่ ยังพยายามทำประโยชน์ให้สำเร็จแก่พระอารามและบริษัท ดังจะพรรณนาต่อไปนี้

ท่านเป็นผู้ที่เริ่มจัดการศึกษาทางปริยัติธรรมเป็นคนแรกในวัดสัมพันธวงศ์นั้น ตั้งกองเล่าเรียนขึ้น ณ สำนักของท่าน ขนานนามว่า "จิรมัณฑาคาร" เป็นที่เรียนภาษาไทย ภายหลังแปรเป็นสถานศึกษาภาษาบาลี ท่านเป็นครูสอนทั้ง ๒ ภาษา นักเรียนได้เป็นบาเรียนก็มี และสั่งสอนพระธรรมวินัยแก่ภิกษุสามเณร แนะนำให้รู้จักประพฤติตนในทางที่ชอบถูกต้องโดยพระศาสนานิยม ตามคุณานุรูป เป็นวิธี

ทางปฏิบัติมิได้พรั่นต่อความเหนื่อยยาก ทั้งได้ไปช่วยเป็นครูสอนพระปริยัติธรรม ถึงโรงเรียนภาษาบาลีวัดเทพศิรินทราวาสคราวหนึ่ง สอนชั้นนักเรียนโทและนักเรียนเอกด้วยความอุตสาหะ เดินไปมาทุกวัน อย่างนักเรียนที่ไปเรียนเอง ให้วิชาความรู้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นได้เต็มที่ อันความรู้ที่สำเร็จประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยแล้ว ไม่ว่าจะมากหรือน้อยก็ตามเป็นดีแท้ ผู้ดำรงชนมชีพเพื่อหิตสุขแห่งผู้อื่นด้วยปรีชา เป็นที่สรรเสริญของคณะปราชญ์ บัณฑิตทั้งหลายย่อมกล่าวสรรเสริญ ชีวิตของท่านผู้มีปกติเป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า ประเสริฐสุดไม่เปล่าจากประโยชน์

พระวิเชียรกวี (ชื่น) เป็นผู้ช่วยประกอบกิจพระอาราม เป็นที่ไว้วางใจของเจ้าอาวาส ปฏิสังขรณ์พระอุโบสถแลวิหารกุฏิให้คงดี บางหลังก็สร้างเป็นตึกขึ้น คราวเมื่อที่ในวัดซึ่งเป็นธรณีสงฆ์ถูกตัดถนนหลวงพาดเข้ามา ๑ สาย ชื่อถนนทรงวาด กลายเป็นวัดนั้นมีกุฏิ ๒ ฟากถนนหลวง ทำให้รู้สึกว่าเสนาสนะเพ่นพ่านไม่มีระเบียบด้วยอำนาจถนนที่ผ่าพาดเข้าไปนั้น ท่านจึงย้ายกุฏิอันตั้งอยู่ฟากนอกรวม ๙ หลัง ไปตั้งไว้ ณ ฟากในเพื่อรวมอยู่เป็นหมวดหมู่สะดวกแก่การควบคุมดูแลไปมาหากัน ส่วนเนื้อที่ซึ่งรื้อกุฏิไปเสียแล้วนั้นยังคงเป็นของวัดอยู่ แต่กลับเป็นที่ร้างว่างเปล่าไป ท่านจึงคิดหาทางที่ผลประโยชน์จะเกิดมีขึ้นได้ จึงจัดการให้มหาชนเช่าประกอบกิจนั้น ๆ ปลูกเป็นห้องแถวให้เช่าตลอดทั้งที่ข้างพระวิหาร และปลูกห้องแถวกับตึกแถวให้เช่าฟากถนนทรงวาดอีก ได้ผลประโยชน์จากค่าเช่า บำรุงพระอารามในแผนกต่าง ๆ เมื่อสบคราวที่มีผู้รู้สามารถรับภาระแบ่งเบากิจอันหนักไปจากสมภารได้ และทำความสะดวกสำราญแก่บริษัทเป็นอันมากเช่นนี้ สมัยไหน ๆ จึงไม่เป็นที่นำความสุขมา เท่ากับสมัยที่ผู้รู้บังเกิด

นอกจากนั้นท่านยังเป็นอาจารย์บริหารหมู่คณะโดยอุบายที่ชอบ ชักโยงบริวารให้สมัครสมานกลมเกลียว ร่าเริงอยู่เสมอ บำบัดเหตุการณ์อันจะก่อให้เกิดหมองหมางทะเลาะแก่งแย่งวิวาท ไกล่เกลี่ยเปรียบเทียบจำพวกที่แตกร้าวขุ่นมัวขัดใจกันให้กลับไปตั้งในมิตรภาพ ปลุกใจให้ยินดีในการรักษาคณะสมบัติคือสามัคคีธรรมย่อมเป็นที่เคารพรักใคร่ยำเกรงของสพรหมจารี ในฐานที่ท่านบำเพ็ญสาราณิยธรรมให้บริบูรณ์

ล่วงมาถึงสมัยที่ท่านมีพรรษา ๒๐ สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรด สถาปนาท่านขึ้นเป็นพระราชาคณะ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เฉลิมพระราชมณเฑียร พร้อมกับคณะมหานิกายแลคณะรามัญนิกายละ ๑ รูป รวม ๓

รูป เป็นปฐมในฉัตรรัชกาล เพื่อสวัสดิมงคลแก่พระสิริราชสมบัติ มีแจ้งในราชกิจจานุเบกษาพิเศษ เล่มวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ๒๔๕๓ หน้า ๕๑ ว่า "ให้พระปลัดชื่น บาเรียนโท เทียบ ๕ ประโยค วัดสัมพันธวงศาราม เป็นพระวิเชียรกวี ที่พระราชาคณะ มีนิตยภัตรเดือนละ ๔| ๑ " เป็นวันที่ ๒ ในรัชกาลปัจจุบัน ปีจอ (โทศก ๑๒๗๒) พระพุทธศักราช ๒๔๕๓ (รัตนโกสินทร์ศก ๑๒๙)

ในปีพุทธศักราช ๒๔๕๔ พรรษาที่ ๒๑ จับอาพาธเป็นโรคบวมช้ำ รู้สึกเป็นเมื่อต้นเดือนกุมภาพันธ์อาการค่อยเป็นค่อยไปอยู่เสมอ บังเกิดพิษกล้าจนถึงกระเพาะปัสสาวะพิการ ให้แพทย์ผู้มีชื่อเสียงปรากฏรักษาผลัดเปลี่ยนกันเป็นหลายนาย โรคก็หาคลายลงไม่ ครั้นถึงวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๕ พระวิเชียรกวี (ชื่น) ถึงมรณภาพเพราะโรคนั้น อายุเรียงปีได้ ๔๒ พรรษา ๒๒ การที่ท่านผู้ทรงภาระมีหน้าที่ดังที่กล่าวแล้ว มีอายุสั้นเพียงเท่านี้ หาเป็นข้อที่ทำให้รู้สึกว่าท่านเป็นผู้บกพร่องละกายไปไม่ กลับแสดงว่าเป็นผู้ประเสริฐเสียอีก ในการที่มีเวลาทำประโยชน์ได้ประมาณกาลถึง ๑๓ ปี อันผู้ที่ปรารภความเพียรมั่นคงแล้ว แม้เป็นอยู่สักวันเดียว บัณฑิตยังสรรเสริญว่าดีกว่าคนเกียจคร้าน มีความเพียรเลวทรามให้อายุยืนตั้ง ๑๐๐ ปี

อาศัยหิตจริยาของท่านดังได้แสดงมาโดยสังเขปนี้ ผู้ใหญ่ซึ่งนิยมในท่าน ใคร่จะเปิดเผยความดีของท่านให้แผ่ไพศาลเป็นการยกย่องให้ปรากฏจึงรวบรวมคุณสมบัติของท่าน เรียบเรียงขึ้นเป็นเรื่องแสดงอัปทานไว้เป็นอนุสาวรีย์ที่ระลึกสำหรับท่านตลอดกาลนาน.

หน้าว่าง

พระครูสุวรรณรังสี (สุวรรณ ชุตินฺธโร สาริกบุตร ป.๔)

พระครูสุวรรณรังสี (สุวรรณ ชุตินฺธโร ป.๔) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ นามเดิม สุวรรณ นามสกุลเดิม สาริกบุตร ชาติกาลกำเนิด ณ วัน ๓ ฯ ๒ ๑๒ ปีเถาะ ตรีศก จุลศักราช ๑๒๕๓ สุริยคติกาลกำหนดวันที่ ๒๖ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๓๔ ณ บ้านตำบลสวนมะลิ บริเวณหลังวัดเทพศิรินทราวาส อำเภอป้อมปราบ จังหวัดพระนคร ท่านเป็นบุตรคนสุดท้องในจำนวนบุตรหลายคน ของท่านหลวงพิทักษ์-เทพาวาส (เปลี่ยน สาริกบุตร) และคุณแม่สมบุญ สาริกบุตร

เมื่อปฐมวัยได้เข้ารับการศึกษาในโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ ตามหลักสูตรของการศึกษาในสมัยนั้น แต่เนื่องจากท่านเป็นผู้ที่มีสุขภาพไม่ค่อยจะสมบูรณ์ บังเกิดโรคภัยไข้เจ็บรบกวนอยู่เสมอ โดยเฉพาะ คือโรคเกี่ยวกับจักษุประสาท ดังนั้นท่านจึงได้ตัดสินใจบรรพชาเป็นสามเณร เนื่องในโอกาสงานพระราชทานเพลิงศพโยมผู้ชายของท่าน ณ วัดบรมนิวาส เมื่อปีมะโรง พุทธศักราช ๒๔๔๗ ครั้นบรรพชาเป็นสามเณรแล้วก็ได้ศึกษาพระธรรมวินัยและภาษาบาลี เป็นลำดับเรื่อยมา ในสำนักของท่านเจ้าพระคุณ พระศีลวรคุณ (อ่ำ) ซึ่งขณะนั้นท่านยังเป็นพระครูปลัด และยังพำนักอยู่ ณ วัดบรมนิวาส

ครั้นอายุครบอุปสมบท ก็ได้ทำการอุปสมบท ณ พัทธสีมาวัดบรมนิวาส โดยมีท่านเจ้าพระคุณ พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระศีลวรคุณ (อ่ำ) และพระธรรมเสนานี (เงิน) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระอนุสาวนาจารย์ เมื่อวัน ๗ ฯ ๖ ๘ ปีกุน ตรีศก จุลศักราช ๑๒๗๓ สุริยคติกาลกำหนด วันที่ ๒๐ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๕๔

เมื่ออุปสมบทแล้วได้ย้ายสำนักจากวัดบรมนิวาส ไปจำพรรษาอยู่ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร สอบไล่ได้เปรียญธรรมชั้นตรี นวกภูมิ เมื่อ พ.ศ.๒๔๕๖ สอบไล่ได้เปรียญบาลี ๔ ประโยคเมื่อ พ.ศ.๒๔๕๗ ในระยะนี้สุขภาพทางสายตาของท่านได้ทวีความเสื่อมโทรมลงทุกที จำเป็นต้องหยุดพักการศึกษาลงแต่เพียงนี้ เนื่องด้วยสายตาของท่านไม่อำนวยให้ ตามทำเนียบสมณศักดิ์สังเขปที่จัดพิมพ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๒๔๕๖ ปรากฏว่ามีพระเปรียญตรี ๔ ประโยค เท่าที่ได้รับพระราชทานนิตยภัตทั่วพระราชอาณาเขตเพียง ๔๕ องค์เท่านั้น

ด้วยพระบัญชาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับสั่งให้มาเป็นครูสอนนักธรรมและบาลี ที่วัดสัมพันธวงศ์ ดังนั้นท่านจึงได้ย้ายมาจำพรรษาอยู่ ณ วัดสัมพันธวงศ์ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๖๐ โดยมีท่านพระครูวิบูลศีลขันธ์ เป็นเจ้าอาวาส และได้จำพรรษาอยู่ ณ วัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) ตลอดมาจนกระทั่งถึงมรณภาพ

ท่านพระครูสุวรรณรังสีเป็นผู้ที่ใฝ่ใจในการศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ท่านที่ได้ทุ่มเททั้งแรงกายและแรงใจ วางมาตรฐานการศึกษานักธรรมและบาลีให้แก่สำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์อย่างเต็มความสามารถ จนสามารถผลิตเปรียญธรรมชั้นเอกขึ้นมาได้เป็นหลายรูปในสำนักเรียนแห่งนี้ และสืบสถาบันการศึกษามาจนกระทั่งปัจจุบัน

ท่านพระครูสุวรรณรังสี ท่านมิใช่มุ่งแต่จะสร้างสรรค์งานด้านการศึกษาในด้านนักธรรมบาลีอย่างเดียวเท่านั้น ยังได้มีการจัดตั้งโรงเรียนราตรีสัมพันธวงศ์ขึ้นอีกด้วย เป็นประเภทโรงเรียนกลางคืน โดยใช้โรงเรียนปริยัติธรรมในภาคกลางวันเป็นสถานที่สอน ซึ่งตั้งอยู่ที่ตึกพรหมวิมาน (หอระฆัง) หลังเก่า ขณะนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปหมดแล้ว เพื่อพัฒนาความเป็นระเบียบเรียบร้อยของพระอาราม โรงเรียนกลางคืนแห่งนี้เปิดบริการสอนฟรี โดยให้ศิษย์วัดและลูกของชาวบ้านที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับวัดทั้งไทยและจีนได้มาเข้ารับการศึกษากัน คืนละประมาณ ๒ ชั่วโมงเศษ สอนเฉพาะภาษาอังกฤษเท่านั้น สำหรับครูผู้สอนก็จัดเอาบรรดาศิษย์วัดรุ่นโตที่มีการศึกษาชั้นสูง ๆ เป็นครูสอน ปัจจุบันคุณครูรุ่นพี่เหล่านี้ยังมีชีวิตอยู่อีกหลายท่าน แต่ละท่านส่วนมากได้ผ่านตำแหน่งงานที่สำคัญ ๆ มาแล้วทั้งนั้น อาทิ คุณครูสมบุญ สีตลายัน (ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น สมบัติ สีตลายัน เสียชีวิตแล้ว) คุณครูสละ ขลังธรรมเนียม คุณครูธงไชย (ทองใบ) ไตรสิริ คุณครูชลัท (ฉวน) สุวรรณนิตย์ คุณครูเพ็ญ เมฆโสภณ ฯลฯ บรรดานักเรียนในสำนักราตรีสัมพันธวงศ์ในปัจจุบันต่างก็มีอายุล่วงเข้าวัยกลางคนไปตาม ๆ กัน และต่างก็ประกอบอาชีพที่เป็นหลักฐานทั้งทางราชการและส่วนตัว อันนับเนื่องมาจากผลของการศึกษาในสถาบันแห่งนี้เป็นเครื่องประกอบที่สำคัญประการหนึ่ง

ความก้าวหน้าในด้านการศึกษาทั้งทางด้านปริยัติธรรม และในการสอนภาษาอังกฤษภาคกลางคืนทำให้สถานที่ตั้งโรงเรียนเดิมคับแคบไป คุณนายพุ่ม เทียนประสิทธิ์ คหปตานีซึ่งมีนิวาสสถานอยู่ใกล้กับวัดสัมพันธวงศ์ ท่านผู้นี้มีบุตรชายคนหนึ่งชื่อว่า คุณจีน เทียนประสิทธิ์ ซึ่งเป็นผู้ที่สนิทสนมกับท่านพระครูสุวรรณรังสีเป็นอย่างมาก

ได้บริจาคทรัพย์สร้างตึกพุ่มเทียนประสิทธิ์ขึ้น ถวายไว้เป็นสมบัติของวัดสัมพันธวงศ์ เพื่อให้ใช้เป็นสถานการศึกษาแทนสถานที่เดิม จึงเป็นอันว่าวัดสัมพันธวงศ์ได้มีสถาบันการศึกษาอันโอ่อ่าขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.๒๔๖๙ ต่อมาท่านคหปตานีผู้นี้ได้ไปสร้างถวายไว้ที่วัดปทุมคงคา (วัดสำเพ็ง) อีกหลังหนึ่ง ซึ่งชื่อว่า "ตึกจีนเทียนประสิทธิ์" แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า โรงเรียนราตรีสัมพันธวงศ์ที่กำลังเจริญรุ่งเรืองในยุคนั้น ได้ค่อย ๆ สลายตัวลงไปเป็นลำดับ และเลิกล้มไปในที่สุด ยังคงเหลือแต่โรงเรียนปริยัติธรรมเพียงอย่างเดียวในขณะนี้

ท่านพระครูสุวรรณรังสี นอกจากจะใฝ่ใจในงานด้านการศึกษาอันเป็นประโยชน์สุขส่วนรวมแล้วในด้านส่วนตัวของท่านยังได้แผ่เมตตาคุณ ให้ความอุปถัมภ์ชุบเลี้ยงศิษย์ไว้อีกหลายรุ่นทั้งที่เกี่ยวข้องเป็นญาติและมิใช่ญาติ ได้ให้การศึกษาและปลูกฝังนิสัยอันควรแก่การจะออกไปครองเรือนให้เป็นไปด้วยดีทุกคน การปลูกฝังความดีความงามลงไปในตัวของบุคคลนั้น ถ้าจะเปรียบก็เสมือนดังว่า คนเป็นไข้ที่จำเป็นต้องรักษาด้วยตัวยาที่มีรสขมจัด อันยากต่อการดื่มกิน ต่อเมื่อไข้หายแล้วจึงได้รู้รสสรรพคุณยา ฉันใดก็ดี ในบรรดาเหล่าศิษย์ของท่านทุกคน ตามที่ท่านได้พยายามเคี่ยวเข็ญให้เดินไปสู่จุดหมายความดีงามนั้น ขณะนั้นก็เปรียบเสมือนคนไข้ต้องฝืนใจดื่มกินยาขม ครั้นผ่านชีวิตออกมาครองเรือน หรือเหมือนกับคนไข้ที่หายไข้แล้วทุก ๆ คนต่างซาบซึ้งถึงพระคุณที่ใหญ่หลวงของท่าน อันสุดที่จะหาสิ่งใดตอบแทนให้สาสมได้

ความสำคัญของท่านอีกประการหนึ่ง คือท่านได้บำเพ็ญตนเป็นตัวอย่างที่ดีของชาววัด สมควรที่ชาววัดทั้งหลายจะพึงปฏิบัติตามในการทำตัวเป็นชาววัดที่เข้ากันได้เป็นอย่างดีกับชาวบ้านทั่ว ๆ ไป กิจการประการใดที่ชาววัดจะพึงอนุเคราะห์ให้กับชาวบ้านได้ ท่านในฐานะที่เป็นชาววัดยินดีทำให้อย่างเต็มใจทุกโอกาส นอกจากนั้นในบรรดาสหธรรมิกที่อยู่ร่วมอารามเดียวกัน ท่านก็ได้แสดงไมตรีจิตต่อโดยทั่วถึง ท่านเป็นผู้ที่มั่นอยู่ในกตัญญูกตเวทีอย่างแน่นแฟ้น เมื่อพระอุปัชฌาย์ของท่าน คือเจ้าพระคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจนฺโท จันทร์) วัดบรมนิวาส ได้อาพาธใกล้จะถึงมรณภาพ ท่านได้ไปถวายการปฏิบัติด้วยตนเองโดยตลอดจวบจนวาระสุดท้าย และทุก ๆ ปีที่มีการบำเพ็ญกุศลถวาย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในฐานะที่ทรงเป็น สมเด็จพระอาจารย์ของท่าน ท่านได้ไปร่วมประกอบพิธีบำเพ็ญกุศลเป็นประจำมิได้ขาด อีกประการหนึ่งก็คือในด้านศีลวัตร

นับว่าท่านเป็นผู้ที่เคร่งครัดต่อพระวินัยเป็นอย่างยิ่ง แม้กระทั่งเมื่อใกล้จะมรณภาพไปพักรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลสงฆ์ ระยะนั้นท่านฉันอาหารอันใดมิได้ บรรดาศิษย์ที่ไปถวายการปฏิบัติต่อท่านได้อ้อนวอนให้ท่านฉันโอวัลตินและนมในยามวิกาล แต่ท่านปฏิเสธเด็ดขาดไม่ยอมฉัน ทั้ง ๆ ที่ร่างกายของท่านอยู่ในสภาพอิดโรยอย่างถึงที่สุด มุ่งเจริญตามพระจักขุบาลเถร ในสมัยพุทธกาลโดยไม่ผิดเพี้ยน

จากงานในหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติเกี่ยวกับงานในด้านการศึกษา ในบางโอกาสท่านพระครูสุวรรณรังสียังได้รับหน้าที่เป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวงตามบัตรตราตั้งที่ ๑๕๓ ลงวันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๗๗ และตามบัตรตราตั้งเลขที่ ๑๒๑ ลงวันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๗๘ มีอยู่คราวหนึ่งที่ท่านได้รับคำสั่งให้ไปดูแลงานในหน้าที่เจ้าอธิการวัดดวงแข แต่เพราะเหตุที่วัดดวงแขในระยะนั้นอยู่ในยุควิกฤติกาลถ้าสมณเพศผู้พึงใช้ชีวิตอย่างสงบโดยแท้จริงแล้ว ก็ไม่สามารถที่ร่วมปริมณฑลด้วยได้ ดังนั้นท่านจึงขอเวนคืนตำแหน่งนี้ และกลับมาอยู่วัดสัมพันธวงศ์ดังเก่า

ในด้านสมณศักดิ์ ท่านได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นพระครูพิเศษที่พระครูสุวรรณรังสี เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๔๗๔ และต่อมาได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็น พระครูผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ในราชทินนามเดิม เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๙๔ และดำรงตำแหน่งนี้เรื่อยมาจนถึงวันมรณภาพ

ท่านพระครูสุวรรณรังสีท่านสามารถดำรงชนมายุมาได้จนตราบถึงวัยชรา ทั้ง ๆ ที่มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนรบกวนท่านอยู่เสมอมิได้ขาด ทั้งนี้เห็นจะเป็นเพราะผลอานิสงส์ที่ท่านตั้งมั่นอยู่ในศีลาจารวัตรอย่างเคร่งครัด จึงบันดาลให้ท่านมีอายุยืนยาวยิ่งกว่าโยมผู้ชายและโยมผู้หญิงของท่าน ตลอดจนบรรดาพี่ ๆ ของท่านเอง ซึ่งต่างก็สิ้นอายุไปในระยะวัยอันไม่สมควรทั้งนั้น ขณะที่ท่านใกล้จะถึงมรณภาพนั้น ท่านได้เกิดอาการปวดขึ้นภายในบริเวณท้อง ทำให้ฉันอาหารมิได้ จึงได้ไปขอรับการรักษาจากโรงพยาบาลสงฆ์ แต่อาการก็มิได้ทุเลาลง ผลที่สุดนายแพทย์ลงความเห็นว่าต้องทำการผ่าตัด และปรากฏว่าได้เกิดเป็นโรคมะเร็งขึ้นที่กระเพาะปัสสาวะ สุดความสามารถที่จะเยียวยาได้ ท่านได้ถึงมรณภาพด้วยอาการอันสงบ ณ โรงพยาบาลสงฆ์ เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม พ.ศ.๒๕๐๗ เวลาประมาณ ๒๑.๐๐ น. สิริรวมชนมายุได้ ๗๒ ปี ๕ เดือนเศษ

ทางวัดและบรรดาคณะญาติและศิษยานุศิษย์ ได้จัดการศพของท่านอย่างสมเกียรติ และพระราชทานเพลิงศพของพระครูสุวรรณรังสี ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๙ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๐๗

พระเนกขัมมมุนี (เส็ง ทินฺนวโร เมฆโสภณ)

พระเนกขัมมมุนี (เส็ง ทินนวโร) นามเดิม เส็ง นามสกุล เมฆโสภณ เป็นบุตรของนายปาด เมฆโสภณ กับนางพัว เมฆโสภณ เกิดเมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน ๒๔๓๕ ตรงกับวันเสาร์ แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะโรง ที่บ้านนา หมู่ที่ ๓ ตำบลบ้านทาม อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๖ คน คือ

๑. นายคง เมฆโสภณ

๒. นางจอน

๓. พระจ้อย เมฆโสภณ อุปสมบทที่วัดเทพนิมิต ฉะเชิงเทรา

๔. พระเนกขัมมมุนี เมฆโสภณ

๕. นายจิว เมฆโสภณ

๖. นางมา

พระครูธรรมาลังการ ในสมัยเป็นเด็กได้เริ่มการศึกษาเล่าเรียนหนังสือไทยกับพระภิกษุที่วัดใหม่กรงทอง จังหวัดปราจีนบุรี เพราะในสมัยนั้นยังไม่มีโรงเรียน สามารถอ่านออกเขียนได้เป็นอย่างดี แล้วจึงหันมาเรียนภาษาบาลี และต่อมาสามเณรเพื่อนรุ่นเดียวกันชักชวนให้มาอยู่วัดพิชัยญาติการาม ธนบุรี ขณะนั้นอายุได้ ๑๗ ปี เมื่อมาอยู่ที่วัดพิชัยญาติการามแล้ว เกิดความอุตสาหะที่จะเรียนภาษาบาลีให้แตกฉานควบไปกับหนังสือไทย จึงได้บรรพชาเป็นสามเณร ในเดือนพฤษภาคม ๒๔๕๒ ที่วัดพิชัยญาติการาม อำเภอคลองสาน จังหวัดธนบุรี โดยมีท่านเจ้าคุณพระราชเมธี (ท้วม) วัดพิชัยญาติการาม เป็นพระอุปัชฌายะ ขณะเป็นสามเณรได้ศึกษาพระธรรมวินัยและหนังสือไทยพอสมควรแล้ว มีความปรารถนาจะเข้ามาศึกษาที่ฝั่งพระนคร จึงได้ย้ายมาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ ภายหลังได้ป่วยเป็นโรคเหน็บชา พระจ้อยซึ่งเป็นพี่ชาย ได้นำไปรักษาตัวที่วัดนรนาถสุนทริการามชั่วระยะหนึ่งเมื่อหายดีแล้วได้กลับมาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์อีก

ครั้นเมื่อวันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๕๕ อายุได้ ๒๑ ปี จึงได้อุปสมบทที่วัดสัมพันธวงศ์ ตำบลสัมพันธวงศ์ อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร โดยมีท่านพระครูสิริปัญญามุนี (อ่อน เทวนิโภ) วัดศรีสุริยวงศ์ ราชบุรี เป็นพระอุปัชฌายะ ท่านเจ้าคุณพระพินิตพินัย (แจ้ง) วัดสัมพันธวงศ์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และท่านเจ้าคุณพระวิเชียรกวี (ชื่น) วัดสัมพันธวงศ์ เป็นพระอนุสาวนาจารย์

เมื่ออุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว ได้จำพรรษาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ตลอดมาจนถึงมรณภาพ ขั้นแรกได้ศึกษาพระธรรมวินัย สอบไล่ได้นักธรรมชั้นตรี ชั้นโท และนักธรรมชั้นเอก ท่านเป็นพระนักธรรมชั้นเอกที่สอบไล่ได้ในสนามหลวงเป็นครั้งแรก ตามที่เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงโปรดให้มีการสอบธรรมในชั้นนี้ทั่วประเทศ ปรากฏว่ามีนักเรียนสอบได้เพียง ๑๐ รูป พระองค์จึงทรงโปรดให้สร้างพัด นักธรรมชั้นเอกจำนวน ๑๐ ด้าม ประทานแก่นักเรียนที่สอบไล่ได้ เพื่อเป็นที่ระลึก ซึ่งต่อมาที่โปรดให้มีการสอบนักธรรมชั้นเอก ก็มิได้สร้างพัดถวายเหมือนเช่นพระนักธรรมชั้นเอกรุ่นแรกเลย ในด้านภาษาบาลีท่านได้ศึกษามาตั้งแต่เป็นสามเณรสามารถแปลหนังสือได้เป็นอย่างดีเมื่ออุปสมบทแล้ว มีภาระหน้าที่การงานที่จะต้องช่วยเหลือทางวัดมาก จึงมิได้ขวนขวายที่จะเข้าสอบไล่ และประกอบกับในสมัยนั้นการศึกษาภาษาบาลียังอยู่ในวงแคบ ครูบาอาจารย์ที่จะสอนก็หายาก นับว่าเป็นอุปสรรคที่ทำให้ท่านไม่ได้เข้าสอบไล่ประการหนึ่งเหมือนกัน

หน้าที่การงานในวัด สมัยเมื่อครั้งยังเป็นพระผู้น้อย ก็ได้ช่วยกิจการพระศาสนาภายในวัดทุกอย่างนับตั้งแต่เป็นครูสอนนักธรรมชั้นตรี โท เอก เป็นผู้ทำบัญชีพระภิกษุสามเณรประจำวัดส่งกรม เป็นนักเทศน์อบรมประชาชนทั้งในพระนครและต่างจังหวัดหลายหัวเมือง เป็นพระกรรมวาจาจารย์สวดนาคทั้งในวัดและต่างวัด ซึ่งนับว่าท่านมีศิษย์มากรูปหนึ่งเหมือนกัน แม้ในการเอื้อเฟื้อ ท่านก็เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรให้เด็ก ๆ ทั่วสาระทิศได้รับความร่มเย็นดูแลสั่งสอนหลายสิบรุ่น ให้ได้รับการศึกษาให้ที่อยู่อาศัยให้กำลังทรัพย์ เพิ่มพูนสติปัญญาแก่ศิษย์ที่อยู่ในปกครองทั่วทุกคน จนได้รับผลสำเร็จเป็นข้าราชการชั้นสูงหลายสิบคน โดยมากศิษย์ที่อยู่ในปกครองของท่าน ส่วนมากจะต้องสำเร็จได้รับปริญญาบัตรมีการงานเป็นหลักเป็นฐาน ในด้านการก่อสร้างก็ได้ช่วยรื้อย้ายกุฏิหลายสิบหลัง เพราะวัดสัมพันธวงศ์ในสมัยก่อนที่อยู่อาศัยของพระภิกษุสามเณรยังมีน้อย ภายหลังท่านเจ้าอาวาส และกรรมการสงฆ์ได้ก่อสร้างปฏิสังขรณ์ขึ้นให้พอกับจำนวนพระเณร ท่านก็เป็นกำลังสำคัญในการนั้นเหมือนกัน เป็นผู้ฝึกสอนเกี่ยวกับระเบียบวินัย เป็นอาจารย์สอน ซ้อมสวดมนต์สวดสรภัญญะวิธีต่าง ๆ สอนการอ่านอักขระวิธีแก่พระภิกษุสามเณร มีงานอยู่ชิ้นหนึ่งที่ท่านดำเนินมาแต่ต้นจนถึงอวสานแห่งชีวิต คือการเป็นผู้คัดเลือกสอบสวดมนต์พระภิกษุสามเณรที่มาอยู่ในวัดทุกรุ่น ซึ่งกล่าวได้ว่าท่านมีความเชี่ยวชาญเป็นกรณี

พิเศษในการจำสวดมนต์สูตรต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีเยี่ยม ในด้านกิจการพระศาสนา เป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวงชั้นตรี โท เอก หลายสิบปี เป็นประธานอนุกรรมการสอบสวนอธิกรณ์วัดเขมาภิรตาราม เป็นผู้อุปถัมภ์งานบูรณะวัดราษฎร์บำรุง เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร ในด้านส่วนตัว ท่านเป็นกำลังสำคัญในการงาน การบริหารวัดสัมพันธวงศ์ ซึ่งพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ พระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสกเถร) ไว้วางใจ บางครั้งเมื่อท่านเจ้าอาวาสมีสมณกิจไปต่างจังหวัด ก็มอบหมายหน้าที่การงานในวัด ให้ท่านควบคุมดูแลรักษาการในหน้าที่เจ้าอาวาสหลายครั้ง ในระยะต่อมาท่านก็เป็นพระครูฐานานุกรมของท่านเจ้าอาวาสตามลำดับชั้น มาในระยะหลังมีอายุมากขึ้น ความว่องไวลดน้อยไป ประกอบกับมีพระภิกษุสามเณรเป็นงานเพิ่มขึ้นหลายรูป งานบางอย่างท่านจึงมอบให้คนอื่นช่วยทำแทน ซึ่งเมื่อจะนับอายุการบริหารงานของท่านแล้ว ท่านทำงานให้แก่วัดเป็นเวลาถึง ๔๐ ปีเศษ

สมณศักดิ์ - เป็นพระสมุห์ ฐานานุกรมของพระเนกขัมมมุนี (เทศ นิทฺเทสกเถร)
- เป็นพระครูสมุห์ ฐานานุกรมของพระรัชชมงคลมุนี (เทศ-นิทฺเทสกเถร)
- เป็นพระครูปลัด ฐานานุกรมของพระรัชชมงคลมุนี (เทศ นิทฺเทสกเถร)

พ.ศ.๒๔๙๐ เป็นพระครูสัญญาบัตร ที่ พระครูธรรมาลังการ

พ.ศ.๒๕๐๕ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ที่พระเนกขัมมมุนี

ในด้านการบำเพ็ญประโยชน์ ท่านได้บริจาคกัปปิยภัณฑ์ส่วนตัวบำรุงกิจการพระศาสนาตามวัดต่าง ๆ หลายแห่ง และหลังจากที่หายจากอาการอาพาธครั้งสุดท้าย คือกลับจากโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์มาพักรักษาตัวที่วัด ก็ได้ให้ไวยาวัจกรนำกัปปิยภัณฑ์ไปตั้งทุนไว้ที่มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม ๒๕๐๙ คือ

๑. ตั้งทุน "พระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ)" จัดหาดอกผลบำรุงพระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสกเถร) จำนวนทุน ๑,๐๐๐ บาท

๒. ตั้งทุน "พระวิเชียรกวี (ชื่น)" จัดหาดอกผลบำรุงพระภิกษุสามเณรอาพาธวัดสัมพันธวงศ์ จำนวนทุน ๑,๐๐๐ บาท

๓. ตั้งทุน "พระพินิตพินัย (แจ้ง)" จัดหาดอกผลบำรุงการศึกษาวัดสัมพันธวงศ์ จำนวนทุน ๑,๐๐๐ บาท

๔. ตั้งทุน "พระครูสิริปัญญามุนี (อ่อน)" จัดหาดอกผลบำรุงการศึกษาพระภิกษุสามเณรวัดเทพนิมิต ฉะเชิงเทรา จำนวนทุน ๑,๐๐๐ บาท

๕. ตั้งทุน "นายปาด เมฆโสภณ" จัดหาดอกผลบำรุงการศึกษาพระภิกษุสามเณรวัดแก้วพิจิตร ปราจีนบุรี จำนวนทุน ๑,๐๐๐ บาท

๖. ตั้งทุน "นางพัว เมฆโสภณ" จัดหาดอกผลบำรุงการศึกษาพระภิกษุสามเณรวัดแก้วพิจิตร ปราจีนบุรี จำนวนทุน ๑,๐๐๐ บาท

๗. ตั้งทุน "นางเง็ก แซ่ตัน นางซุ้น โง้วตระกูล" จัดหาดอกผลบำรุงการศึกษาพระภิกษุสามเณรอาพาธตึกวชิรญาณ และตึกสามัคคีพยาบาล โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ จำนวนทุน ๑,๐๐๐ บาท

๘. ให้ไวยาวัจกรนำกัปปิยภัณฑ์ บำรุงสภากาชาดไทยประเภทสมาชิกตลอดชีพ จำนวนเงิน ๑,๕๐๐ บาท

เมื่อวันที่ ๒๓ เมษายน ๒๕๐๗ อายุของท่านครบ ๗๒ ปี คณะศิษย์ได้จัดงานบำเพ็ญกุศลฉลองชนมายุถวายท่าน ซึ่งในขณะนั้นสุขภาพพลานามัยยังสมบูรณ์ปกติ ภายหลังจากนั้นอีกไม่กี่เดือน ท่านก็เริ่มป่วยมีอาการเป็นไข้ทุกวันมากบ้างน้อยบ้าง ฉันอาหารไม่ค่อยได้ ผู้ปฏิบัติใกล้ชิดได้แนะนำให้ท่านไปตรวจที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เพราะที่นั้นมีนายแพทย์ที่เป็นศิษย์ของท่านประจำอยู่ถึง ๓ คน ท่านได้พิจารณาแล้วเห็นว่า ถ้ารักษาตัวอยู่ที่วัดเครื่องมือแพทย์ และการพยาบาลมีไม่เพียงพอ จึงยอมไป เมื่ออยู่ที่โรงพยาบาลอาการมีแต่ทรุดหนักหมอชูช่วง เศวตรุณ ซึ่งเป็นผู้รักษาได้ตรวจเช็คร่างกาย พบว่ามีเนื้องอกอยู่ที่หลอดเสียง ทำให้พูดไม่มีเสียง เมื่อหมอได้ตัดเนื้อไปตรวจอย่างละเอียดแล้ว พบว่าเนื้อที่งอกนั้นเป็นเนื้อร้าย สามารถที่จะลุกลามไปได้อย่างรวดเร็ว จึงได้ทำการเจาะคอช่วยการหายใจ และนำไปฉายแสง อาการดีขึ้น พักรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลนานถึง ๖ เดือน ท่านประสงค์จะกลับมาพักอยู่ที่วัดหมอก็อนุญาตให้กลับได้ เมื่อกลับมาอยู่ที่วัด ทุกเดือนก็ต้องไปให้หมอตรวจร่างกายอยู่เป็นประจำ ต่อมาหมอก็ได้แนะนำให้อยู่ที่โรงพยาบาลอีก เพื่อทำการรักษาตามกรรมวิธีทางการแพทย์ รวมเวลาไปพักรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาล ๔ ครั้ง ในช่วงระยะเวลา ๓ ปี คือถ้าอาการไม่ดีก็กลับไปพักที่โรงพยาบาล อาการทุเลาก็กลับมาพักอยู่ที่วัด มาในระยะหลังมักมีอาการหน้ามืดอยู่เสมอ คือเวลาเดิน

ไปไหนต้องมีไม้เท้าหรือคนประคอง ป้องกันมิให้ล้ม เมื่อกลับมาอยู่ที่วัด กิจวัตรอันสำคัญในชีวิตของท่านจะขาดเสียมิได้คือการลงไปไหว้พระสวดมนต์ในพระอุโบสถ แม้สังขารร่างกายจะมีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนอยู่เสมอ แต่จิตใจของท่านเข้มแข็งไม่อนาทรต่อความเจ็บปวด แม้บางครั้งเป็นไข้ ท่านก็ยังอุตส่าห์ลงไปนั่งฟังปาฏิโมกข์โดยไม่ยอมขาด มีพระภิกษุสามเณรและศิษย์ผู้ใกล้ชิดแนะนำว่า ท่านอาพาธอยู่กิจบางอย่างที่ต้องใช้เวลานั่งนาน ๆ ขอให้ท่านได้เว้นเสียบ้าง ถ้าหายแล้วค่อยปฏิบัติคงจะไม่มีโทษอะไรหรอก เพราะในชีวิตของท่านตั้งแต่บรรพชาอุปสมบทมาเป็นเวลาถึง ๔๗ พรรษา บุญกุศลที่ท่านบำเพ็ญไว้คงจะเพียงพอ เพราะในชีวิตที่เป็นอยู่ของท่านมีแต่การบุญการกุศลทั้งนั้น แต่ท่านกลับแก้ว่า จิตใจยังไปไหวอยู่ตั้งใจว่าจะไม่ขาดในกิจวัตร เมื่อไปไม่ไหวจริง ๆ จึงค่อยหยุด วันมาฆบูชาที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑ มีอุบาสกอุบาสิกามาเวียนเทียนและฟังพระธรรมเทศนากันมากได้เห็นท่านลงไปสวดมนต์ไหว้พระในพระอุโบสถ มีอาการสดใสยิ้มแย้มคล้ายไม่มีแววอาการแห่งอาพาธปรากฏอยู่ในสีหน้าของท่านเลย ท่านนั่งฟังพระธรรมเทศนาอยู่จนดึกดื่นจึงกลับขึ้นกุฏิ รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่งท่านก็ล้มที่บันได ศิษย์ผู้ใกล้ชิดได้ปฐมพยาบาลอาการก็ไม่สู้น่าวิตก ยังเดินไปไหนในกุฏิไหว ต่อมาอีกหลายวันมีอาการหน้ามืดล้มในห้องนอนด้วยกำลังใจอันเข้มแข็งที่มีอยู่ประจำตัว หรือจะเป็นด้วยความเกรงใจที่จะต้องรบกวนผู้อื่นโดยไม่จำเป็นก็เป็นได้ ซึ่งนิสัยอันนี้ท่านมีอยู่เป็นปกตินานแล้ว ถ้ายังมีแรงช่วยตัวเองได้มักจะไม่ยอมให้คนอื่นช่วย ท่านก็ลุกและพยาบาลตัวของท่านเอง คนทั่วไปเมื่อมาเยี่ยมเยียนท่านจะไม่พบอาการที่เจ็บป่วยเลย แต่เมื่อมองให้ซึ้งไปที่ดวงตาของท่านแล้ว จะพบว่าอาการที่เป็นอยู่ ขณะที่เจรจานั้น ท่านฝืนยิ้มทั้งน้ำตาก็ว่าได้ เพราะดวงตาของท่านร่วงโรยบ่งบอกอาการแห่งทุกขเวทนาอย่างแรงกล้า

วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑ เวลาประมาณ ๑๔.๐๐ น. เศษ ศิษย์ผู้ใกล้ชิดได้พบว่าท่านนั่งหน้าคว่ำพาดอยู่ที่ข้างถังน้ำในห้องน้ำบนกุฏิ มีอาการหมดสติได้ช่วยกันอุ้มท่านออกมาให้นอนราบและปฐมพยาบาล อาการก็ยังไม่ดีขึ้น เอายาหอมละลายน้ำกรอกบ้างให้ดมบ้าง อาการดีขึ้นเล็กน้อย พยายามเรียกหลายสิบครั้งก็ยังไม่รู้สึกตัว ต่อมาประมาณ ๒๐ นาที ท่านลืมตาขึ้นมาครั้งหนึ่ง นัยน์ตาของท่านมีแต่น้ำตาเอ่อคลออยู่เต็มท่านไม่ได้พูดอะไรเลย มองหน้าศิษย์ที่อยู่ในขณะเกิดเหตุนั้น ๒ คนด้วยดวงตาที่ระโหยโรยแรงแสดงถึงอาการอันบอกไม่ถูกว่าจะยินดีหรือยินร้ายแม้จะพูดสักคำท่านก็ไม่สามารถจะพูดออกมาได้ ต่อแต่นั้นดวงตาที่เคยให้ความร่มเย็น

เมตตาปรานีแก่ศิษย์แก่ผู้ที่ใกล้ชิด แก่คนทั่วไปที่เคยเสวนาการกับท่านก็หลับ มีแต่หัวใจและชีพจรเท่านั้นที่ยังทำหน้าที่อยู่ ศิษย์ได้นำท่านส่งโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ เพื่อให้หมอได้รักษาแก้ไขอาการที่เป็นอยู่ แต่ก็สุดปัญญาที่หมอจะทำการเยียวยาได้ เมื่อหมอได้ตรวจพบว่าเส้นโลหิตในสมองแตก เพราะได้รับความกระทบกระเทือนอย่างแรง ท่านนอนให้หมอรักษาอยู่ได้ ๖๘ ชั่วโมง คือถึงวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑ เวลา ๐๓.๕๕ น. ชีวิตของท่านก็อวสานด้วยกาลมรณะ ณ ห้องพยาบาลโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ชนมายุของท่านรวมได้ ๗๕ ปี ๑๐ เดือน ๓ วัน พรรษา ๕๔

วันจันทร์ที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๑ เวลา ๐๗.๐๐ น. เชิญศพกลับวัดสัมพันธวงศ์ รอรับน้ำพระราชทานอาบศพ ณ กุฏิบำเพ็ญคุณ เวลา ๑๘.๓๐ น. รับพระราชทานน้ำอาบศพซึ่งเจ้าพระคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ได้เสด็จมาเป็นประธานในการอาบน้ำศพ และได้ทรงเป็นประธานในการนำศพไปประกอบหีบทองพระราชทาน ณ ศาลาบำเพ็ญกุศล ต่อจากนั้นทรงทอดผ้าไตร ๑๐ ไตร พระสงฆ์ ๑๐ รูปบังสุกุล เสร็จแล้วพระสงฆ์ ๔ รูปสวดพระอภิธรรม ประทับฟังสวดอยู่ได้เวลาอันสมควรจึงเสด็จกลับ นับเป็นพระกรุณาอย่างสูง เป็นเกียรติแก่วัดสัมพันธวงศ์ แก่พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระเนกขัมมมุนี ตลอดจนศิษยานุศิษย์อย่างหาที่เปรียบมิได้

พระครูวินัยธร เฟื่อง ญาณปุปทีโป (นิติการ)

พระครูวินัยธร นามเดิม เฟื่อง นามสกุล นิติการ เมื่ออุปสมบทได้รับฉายา ญาณปุปทีโป เกิดวันอังคารที่ ๑ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๓๕ ตรงกับวันอังคาร ขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๕๔ เป็นบุตรนายคร้าม นางแดง นิติการ ที่ตำบลบางแก้ว อำเภอบางคล้า จังหวัดฉะเชิงเทรา

อุปสมบทที่วัดเทพนิมิต อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๑๗ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๕๕ โดยท่านพระครูสิริปัญญามุนี เทวนิโภ นามเดิม อ่อน เป็นพระอุปัชฌาย์ และ พระวินัยธร อิ่ม เป็นพระกรรมวาจาจารย์

ท่านได้เรียนวิชาหนังสือไทยเพียงอ่านออกเขียนได้ เมื่ออุปสมบทแล้วเรียนธรรมวินัยบ้าง ทำอุปัชฌายวัตรบ้างที่วัดเทพนิมิตได้ ๑ พรรษา มีความตั้งใจจะมาศึกษาธรรมวินัยที่กรุงเทพฯ ต่อมาก็ได้มีโอกาสเข้ามาศึกษาธรรมวินัยในสำนักวัดสัมพันธวงศ์ อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร ในสมัยของท่านเจ้าคุณพระ-พินิจพินัย (แจ้ง ปิยสีโล) เป็นเจ้าอาวาส เมื่อเริ่มศึกษาวิชาธรรมวินัยมาได้ไม่กี่มากน้อย มีโรคภัยเข้าเบียดเบียน สุขภาพร่างกายไม่สมบูรณ์มีอาการไข้ และไออยู่เนือง ๆ จึงทำให้การศึกษาในด้านปริยัติธรรมต้องหยุดชะงักลงบ่อยครั้ง นานเข้าพิจารณาเห็นว่าตนไม่สามารถจะต่อต้านกับโรคภัยที่มาเบียดเบียนร่างกายต่อไปได้ จึงพักการศึกษาในด้านปริยัติธรรมแต่นั้นมา หันมาศึกษาในด้านการปฏิบัติอบรมจิตใจ ศึกษาวิชารักษาโรค วิชาอาคมที่เขานิยมว่าสามารถแก้โรคภัยต่าง ๆ บ้างเป็นอดิเรก พอประคองตัวให้มีชีวิตยืนยาวมาได้ตลอดกาลนานถึง ๖๕ ปี ในระหว่างที่ศึกษาวิชาอาคมเหล่านี้ ก็รู้สึกว่าได้ผลเป็นที่พึงใจแก่ผู้ที่มารับการรักษาพยาบาลไปมากราย จนในชั้นหลังปรากฏว่าท่านเป็นพระที่ขลังด้วยการทรงไว้ซึ่งวิทยาอาคม เพราะจะเห็นได้จากการที่ท่านผู้ใหญ่บางท่านในสมัยนั้นได้มาอาราธนาไปนั่งปรกบริกรรมใช้กำลังจิตอธิษฐาน อาราธนาคุณพระรัตนตรัยให้บรรจุอยู่ในพระพุทธรูปเครื่องราง เหล่านั้นหลายต่อหลายครั้ง แม้ท่านจะไม่มีโอกาสที่จะศึกษาวิชานักธรรมหรือบาลีที่ตั้งใจมาศึกษาแต่เดิมก็ดี ถ้าพูดโดยทั่วไปก็นับว่าท่านได้ทำประโยชน์ให้แก่วัดและพุทธบริษัท ประชาชนทั่วไปตามสมควรส่วนหนึ่ง ด้วยการสงเคราะห์คนให้หายไข้หายทุกข์ไปได้ก็มากราย จนกลายเป็นคนกว้างขวาง มีผู้เคารพนับถือมากขึ้น ทั้งผู้น้อยผู้ใหญ่ อาศัยการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่บุคคลทุกชั้นทุกเพศ ทุกวัย

ตามกำลังสติปัญญาของท่านเท่าที่จะทำได้นี่เอง เป็นเหตุให้ท่านเหล่านั้นได้ร่วมแรงร่วมใจสละทุนทรัพย์กันคนละเล็กละน้อยตามกำลังศรัทธา สร้างกุฏิขึ้น ๑ หลัง ถวายแก่ท่านให้เป็นที่พักอาศัยเพื่อเป็นการสนองอุปการคุณที่ท่านได้ทำไว้แก่ตน ต่อมาเมื่อราว พ.ศ.๒๔๙๘ คุณบุญเชิด คุณหวล สุทัสนานนท์ ผู้เคยเป็นอันเตวาสิกของท่านได้มีจิตศรัทธาบริจาคทรัพย์จำนวนหมื่นบาทเศษ เพื่อใช้ในการซ่อมแซมส่วนที่ชำรุดและทาสีให้ใหม่ทั้งหลัง และท่านก็ได้พำนักอาศัยสังขารร่างกายของท่านอยู่ ณ กุฏินี้ ตราบจนถึงวันมรณภาพ

ตามปกติท่านเป็นคนที่มีสุขภาพไม่สมบูรณ์ดังกล่าวมาแล้ว แต่อาศัยที่ท่านเป็นบุคคลที่มีจิตใจเข้มแข็ง ไม่ย่อท้อหรือยอมแพ้ง่าย ๆ แม้ประโยชน์ในด้านการศึกษาของท่านจะเสียไป แต่ก็พยายามทำประโยชน์ในด้านอื่นทั้งที่เป็นส่วนตัวและที่เป็นส่วนรวมอยู่เสมอ ๆ เป็นต้นว่าเป็นผู้นำชักชวนให้ญาติมิตร ศิษย์ และผู้ที่คุ้นเคยร่วมกันบริจาคทาน มีการทอดกฐินสามัคคี ผ้าป่าสามัคคี และสาธารณกุศลอื่น ๆ อีกมากต่อมากขึ้นชื่อว่างานที่ทำลงไปนั้น แต่ละครั้ง ๆ ผู้เป็นหัวหน้าและพวกพ้องต้องเหน็ดเหนื่อยทั้งกำลังกายกำลังใจ แต่ท่านก็ไม่ได้ท้อถอย คงหาโอกาสที่จะทำอยู่เสมอ แม้สุขภาพในคราวหลังนี้จะอยู่ในขั้นทุพพลภาพเดินไม่ได้ ก็ยังดำริที่จะทำบุญกุศลต่อไปอีก ดังเช่น

พ.ศ.๒๔๙๖ ได้จัดการทอดกฐินสามัคคี เพื่อรวบรวมจตุปัจจัยไทยธรรมไปสมทบทุนในการสร้างศาลาการเปรียญของวัดเทพนิมิต จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งเดิมเป็นวัดที่ท่านอุปัชฌาย์ของท่านเป็นผู้สร้าง ทั้งเป็นวัดที่ให้กำเนิดสมณเพศแก่ท่านด้วย ได้จตุปัจจัยไทยธรรมทั้งสิ้นก็หลายหมื่นบาท

พ.ศ.๒๔๙๙ ได้จัดการทอดผ้าป่าสามัคคี หาทุนไปบูรณะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถวัดสมานรัตนาราม จังหวัดฉะเชิงเทรา ได้จตุปัจจัยประมาณหมื่นเศษ

สละกัปปิยภัณฑ์ส่วนตัวส่งให้ไวยาวัจกร ไปสมทบช่วยท่านเจ้าคุณ พระพรหมมุนี สุวโจ วัดบวรนิเวศวิหาร สร้างศาลาการเปรียญวัดมัชฌันติการาม (วัดน้อย บางเขน) อีกหนึ่งหมื่นเศษ

สร้างรูปปั้น ท่านพระครูสิริปัญญามุนี เทวนิโภ (อ่อน) ผู้เป็นพระอุปัชฌาย์เท่าองค์จริงอีก ๑ รูป เพื่อจะนำไปไว้เป็นที่สักการะและเป็นอนุสรณ์ที่ท่านอุปัชฌาย์ของท่านเป็นผู้สร้างวัดเทพนิมิตนี้ด้วย

ท่านเป็นผู้พอใจแนะนำให้กุลบุตรเข้ามาบรรพชาอุปสมบทในวัดสัมพันธวงศ์นี้อยู่เนือง ๆ ในตอนหลังเมื่อคิดเฉลี่ยแล้ว ท่านมีพระที่อุปสมบทใหม่อยู่ในความปกครองปีละ ๒-๓ องค์ทุกปี เมื่อบวชแล้วก็ช่วยเลี้ยงดู แนะนำให้ศึกษาเล่าเรียนตามควรแก่เวลา

ส่วนหน้าที่การงานในวัด เมื่ออายุพรรษาสมควรก็ได้รับหน้าที่เป็นเจ้ากุฎิ เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะรับฝึกซ้อมนาคที่นำมาฝาก เป็นพระกรรมวาจาจารย์ และพระอนุสาวนาจารย์ ตลอดจนช่วยแนะนำ ควบคุม พระบวชใหม่ที่ใกล้ชิดตลอดมา

ทางด้านพื้นอัธยาศัย ท่านเป็นคนใจแข็งทำอะไรเด็ดขาด เมื่อหนุ่ม ท่านเป็นคนค่อนข้างดุจัด พวกโหราศาสตร์คำนวณชันษากำเนิดว่า อยู่ในเพชรฤกษ์ สามารถทำการอธิษฐานได้ผลดี นอกจากนี้ก็เป็นคนละเอียด ชอบสะอาด ระเบียบเรียบร้อย คนหยาบ ๆ ไม่สะอาด เกียจคร้าน จึงมักถูกท่านบ่นว่าอยู่เนือง ๆ ได้สร้างพระพุทธรูปบูชา โต๊ะหมู่ เครื่องบูชาแก้วเจียระไน เครื่องชุดน้ำร้อน เครื่องมุก เป็นต้น บางอย่างของวัดขาดแคลน เมื่อมีงานมีการเกิดขึ้นก็ได้อาศัยหยิบยืมมาใช้ได้ นับว่าเป็นประโยชน์แก่วัดส่วนหนึ่ง ทางวัดจึงหาทางยกย่องให้เป็นพระครูฐานานุกรม ต่อมาตั้งใจให้ได้เป็นพระครูสัญญาบัตร แต่เพราะเหตุผลของกุศลยังไม่อำนวย ท่านจึงสิ้นอายุเสียก่อนที่ทันจะได้รับส่วนสมณศักดิ์ที่ท่านได้รับยกย่องนั้น ดังนี้

วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ๒๔๗๘ อายุ ๔๔ พรรษา ๒๔ ได้รับความกรุณาแต่งตั้งให้เป็นพระครูสังฆวินิต ฐานานุกรมประจำตำแหน่งของท่านพระเดชพระคุณพระรัตนธัชมุนี วัดบวรนิเวศวิหาร ครั้งยังดำรงสมณศักดิ์เป็นที่ พระเทพเมธี

วันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ อายุ ๕๖ พรรษา ๓๖ ได้รับความกรุณาจากพระเดชพระคุณพระรัตนธัชมุนี เลื่อนตำแหน่งจาก พระครูสังฆวินิต เป็นพระครูวินัยธร และดำรงตำแหน่งนี้ต่อมาจนถึงวันมรณภาพ

ตอนอายุมากราว ๖๐ ปีล่วงแล้ว อาการอาพาธแต่เดิมที่เคยเป็นมาเริ่มปรากฏอีก และกำเริบทวีขึ้น จำทำกิจวัตรบางอย่างไม่ไหว การรักษาพยาบาลก็ได้รับการอนุเคราะห์จากบรรดาศิษย์ และผู้ที่เคารพนับถือมากรายมี นายแพทย์วิโรจน์ กรรณสูตร เป็นอาทิ ได้พยายามรักษาอย่างดี แต่อาการโรคก็ไม่คลายมีแต่ทวีมากขึ้น เดินไม่ไหวเพราะมือเท้าบวม ทั้งแพทย์ไทยและจีน ทั้งแผนปัจจุบันและโบราณ ได้พยายามช่วยกันจนเต็มความสามารถ อาการก็ไม่ปรากฏว่าดีขึ้นเลย มีแต่ทรงกับทรุด กำลังก็น้อยลงตามลำดับ และที่สุดเมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๐๐ เวลา ๑๒.๐๕

น. ก็ถึงแก่กาลมรณภาพด้วยอาการอันสงบ ณ กุฏิพูลวินิต วัดสัมพันธวงศ์ รวมสิริชนมายุได้ ๖๕ ปี พรรษา ๔๕

ท่านพระครูวินัยธร เฟื่อง ญาณปปทีโป (เฟื่อง นิติการ) มีปฏิปทาอันควรเป็นทิฏฐานุคติของศิษยานุศิษย์ ตามธรรมดาของคนทุกคนย่อมมีความอยากได้ใคร่ดีทั่วกัน จึงต้องแสวงหาคุณความดีใส่ตัวเพื่อช่วยตัวให้เป็นคนดี คุณความดีมีกากแขนงทั้งทางโลกและทางธรรม เมื่อความตั้งใจจริง ลงไปทางไหนก็มักจะสำเร็จในทางนั้น ถ้าไม่ผิดกับกาลเทศะ ถ้ามันผิดก็มักจะได้ผลตรงกันข้าม พระครูวินัยธร เฟื่อง เมื่อแรกเข้ามาอยู่ในวัดนี้ ก็ด้วยตั้งใจจะศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมฝ่ายคันถธุระเพื่อสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาเหมือนคนอื่น ๆ เมื่อศึกษาไป ๆ เห็นว่าขัดต่อสุขภาพจึงได้เลิกวิธีนั้น มาปฏิบัติทางวิปัสสนาธุระ ทำจิตให้มั่นอยู่ในกรรมฐานบ้าง ศึกษาในทางไสยศาสตร์ที่ไม่ขัดต่อธรรมวินัยบ้าง ทำกิจของหมู่โดยทำกิจวัตรตามระเบียบของหมู่บ้างพอสมควร เมื่อได้บำเพ็ญในทางทำจิตและไสยศาสตร์ไปก็รู้สึกว่ามีสัจจาธิษฐานมั่นคง จึงได้ช่วยคนอื่นที่ต้องการจะให้ช่วยบ้าง ช่วยเฉพาะคนข้างเคียงและในหมู่ญาติมิตร ศิษยานุศิษย์ ก็ปรากฏว่าได้ผลพอสมควร ทั้งมีอัธยาศัยตรงไปตรงมาเจรจาชวนให้ผู้ฟังได้รับความอุ่นใจ จึงมีผู้เคารพบูชา นับถือ โดยฐานเป็นศิษย์บ้างเป็นมิตรที่ดีบ้าง ตลอดจนถึงอวสานแห่งชีวิต ถ้าท่านได้ศึกษาธรรมอย่างเดียว เมื่อไม่สำเร็จตามประสงค์ ถ้ามีจิตไม่มั่นคงก็อาจจะเลิกกิจศาสนาไปแสวงวิชาที่นอกศีลธรรมไปเสียก็ได้ แต่เพราะท่านเป็นผู้มีความมั่นคงในคุณความดี รู้จักเปลี่ยนวิธีให้พอสมกับอัธยาศัยกำลังของตน จึงได้ชื่อว่ารู้จักทำผลให้เกิดแก่ตนและเป็นกำลังของหมู่คณะเท่าที่สามารถจะทำได้ ไม่ดูดายผู้ทำกิจเช่นนี้สมควรจะเป็นอนุสสรณีย์ของผู้ที่แสวงหาความดีทั่วไป

พระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์ อตุโล)

พระราชวุฒาจารย์ มีนามเดิมว่า ดูลย์ สกุล ดีมาก (ภายหลังเปลี่ยนมาใช้ชื่อสกุลว่า เกษมสินธุ์) เป็นที่รู้จักของพุทธศาสนิกชนทั่วไปว่า "หลวงปู่ดูลย์" ถือกำหนิด ณ บ้านปราสาท ตำบลเฉนียง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เมื่อวันที่ ๔ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๓๑ ตรงกับวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีชวด โยมบิดาชื่อ แดง โยมมารดาชื่อ เงิน มีพี่น้องด้วยกัน ๕ คน คือ

คนที่ ๑ เป็นหญิงชื่อ กลิ้ง
คนที่ ๒ เป็นชาย คือ พระราชวุฒาจารย์ (ดูลย์)
คนที่ ๓ เป็นชายชื่อ แดน
คนที่ ๔ เป็นหญิงชื่อ รัตน์
คนที่ ๕ เป็นหญิงชื่อ ทอง

พี่น้องทุกคนมีอายุยืนยาวมาถึงปูนชรา แต่ก็ถึงแก่กรรมไปก่อนทั้งนั้น

ในฐานะที่เป็นบุตรชายคนโตของครอบครัว ท่านได้เป็นกำลังสำคัญของครอบครัวมาแต่รุ่นหนุ่ม ได้ทำหน้าที่การงานต่าง ๆ เป็นการแบ่งเบาภาระของครอบครัวด้วยความขยันขันแข็งมาด้วยดีโดยตลอด เป็นผู้มีอัธยาศัยเยือกเย็นอ่อนโยนมาแต่เยาว์วัย ประกอบกับเป็นผู้ที่มีรูปร่างหมดจดเรียบร้อย ถึงกับได้เคยแสดงละครเป็นตัวนาง ฉะนั้น จึงเป็นที่รักใคร่เอ็นดูของผู้รู้จักทั่วไป

ท่านมีอัธยาศัยน้อมไปในทางบรรพชามาแต่ยังรุ่นหนุ่ม ได้เคยพยายามขออนุญาติบิดามารดาเพื่อบรรพชาหลายครั้ง แต่ก็ไม่ได้รับอนุญาต กระทั่งอายุได้ ๒๒ ปี จึงได้รับอนุญาตจากครอบครัวให้บวช ครั้นได้รับอนุญาตแล้ว จึงได้บรรพชาอุปสมบท ณ พัทธสีมาวัดจุมพลสุทธาวาส ในเมืองสุรินทร์ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๕๓ โดยมีพระครูวิมลศีลพรต (ทอง) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูบึก เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระครูฤทธิ์ เป็นพระอนุสาวนาจารย์

พระราชวุฒาจารย์ เป็นผู้สนใจและเอาใจใส่ในการปฏิบัติสมาธิกรรมฐานมาตั้งแต่แรกบวช โดยได้ศึกษาและฝึกหัดปฏิบัติสมาธิกรรมฐานในชั้นแรกกับ พระอาจารย์แอก วัดคอโค ซึ่งอยู่ชานเมืองสุรินทร์ วิธีเจริญกรรมฐานที่พระอาจารย์สอนให้ในครั้งนั้นก็เป็นโบราณวิธีแบบง่าย ๆ คือ ให้จุดเทียนขึ้น ๕ เล่ม แล้วนั่งบริกรรมว่า "ขออัญเชิญปีติทั้ง ๕ จงมาหาเรา" ดังนี้ ท่านได้พยายามฝึกปฏิบัติกรรมฐาน

ตามที่พระอาจารย์แนะนำสั่งสอนด้วยวิริยะอุตสาหะ และบางครั้งก็ทดลองบำเพ็ญเพียรด้วยวิธีอื่น ๆ มีการอดอาหารเป็นต้นด้วย ทั้งนี้ก็ด้วยเหตุที่เป็นผู้มีความมุ่งหมายอย่างจริงจังในอันที่จะให้ได้บรรลุผลในทางปฏิบัติตามที่ได้ปรารถนาไว้

ครั้นอุปสมบทได้ ๖ พรรษา ได้ขออนุญาตพระอุปัชฌาย์ (พระครูวิมลศีลพรต) ไปศึกษาพระปริยัติธรรม ณ จังหวัดอุบลราชธานี โดยได้สำนักอยู่ ณ วัดสุทัศนาราม ซึ่งเป็นที่ตั้งโรงเรียนพระปริยัติธรรมได้ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนด้วยความมานะพยายามจนสอบไล่ได้ นักธรรมชั้นตรี เป็นรุ่นแรกของจังหวัดอุบลราชธานี

การที่ได้สำนักอยู่ศึกษาพระปริยัติธรรม ณ วัดสุทัศนาราม จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งเป็นวัดธรรมยุติกนิกาย ทำให้ได้สนิทคุ้นเคยกับพระเถระฝ่ายธรรมยุต เป็นเหตุให้เกิดความพอใจปรารถนาใคร่จะอุปสมบทเป็นพระธรรมยุต ต่อมาในพรรษาที่ ๑๐ ขณะเมื่อมีอายุได้ ๓๒ ปี จึงได้รับอนุญาตให้อุปสมบทซ้ำในฝ่ายธรรมยุติกนิกาย โดยการแนะนำช่วยเหลือของ พระอาจารย์สิงห์ ขนฺตฺยาคโม ซึ่งขณะนั้นเป็นครูสอนอยู่ที่โรงเรียนวัดสุทัศนารามนั้น และได้รับอุปสมบทซ้ำ ณ พัทธสีมาวัดสุทัศนารามนั่นเอง โดยมี พระมหารัฐ รฏฺฐปาโล เป็นพระอุปัชฌาย์ พระศาสนดิลก (ชิตเสโนเสน) เจ้าคณะมณฑลอุดร เป็น พระกรรมวาจาจารย์ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๑

และในพรรษานั้นนั่นเอง ท่านก็ได้มีโอกาสพบพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต พระคณาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือและเลื่องลืออยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในครั้งกระนั้น เป็นโอกาสให้ได้ถวายตัวเป็นศิษย์ศึกษาปฏิบัติวิปัสสนาธุระในสำนักพระอาจารย์มั่น แต่นั้นเป็นต้นมา ท่านได้ติดตามศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานในสำนักของพระอาจารย์มั่นอยู่เป็นเวลาหลายปี กระทั่งถึงปีพุทธศักราช ๒๔๖๖ จึงได้เดินทางกลับไปจังหวัดสุรินทร์

เมื่อคราวที่ท่านกลับจากเข้าพระวิหารและกัมพูชาแล้ว ท่านก็กลับมาอยู่ที่หนองเสม็ดตามเดิม บางครั้งก็ไปอยู่ที่วัดปราสาท ครั้งพอจวนเข้าพรรษา ท่านได้เดินทางไปวัดสุทธจินดา จังหวัดนครราชสีมา ฝากสามเณรโชติ ให้อยู่ศึกษาพระ-ปริยัติธรรม สามเณรโชตินี้ เป็นบุตรของนางเหรียญ เมืองไทย บ้านกะทม ต.นาบัว อ.เมืองสุรินทร์ ด้วยอุปนิสัยของเด็กชายโชติที่รักสงบมาแต่เด็กชอบความเงียบสงัดและการประพฤติปฏิบัติมาแต่เล็ก นางเหรียญมารดาจึงมอบถวายให้อยู่ปรนนิบัติอุปะฏฐากพระอาจารย์หลวงปู่ดุลย์ ต่อมาท่านได้เป็นอุปัชฌายะให้บรรพชาแก่เด็กชายโชติเป็นคนแรก ภายหลังเป็นผู้เจริญในสมณวิสัย ประกาศสุปฏิบัติ เป็นกำลังสำคัญ

ในพระศาสนาองค์หนึ่ง เป็นที่รู้จักกันดีของสาธุชนทั่วทั้งประเทศ ในนามของ พระ-เทพสุทธาจารย์ (โชติ คุณสมฺปนฺโน) เจ้าอาวาสวัดวชิราลงกรณ์ ปากช่อง นครราชสีมา ภายหลังที่ฝากสามเณรโชติ ให้อยู่ศึกษาพระปริยัติธรรมที่วัดสุทธจินดา นครราชสีมา แล้ว ตัวท่านเองก็นึกอยากจะศึกษาพระปริยัติธรรมเพิ่มเติมกับเขาบ้าง จึงเดินทางเข้ากรุงเทพ มาพักจำพรรษาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) กรุงเทพมหานคร แต่ท่านก็เรียนอะไรไม่ได้ เพราะใจไม่จดจ่อต่อการเรียน มีแต่จะโน้มเอียงไปข้างการธุดงคกัมมัฏฐานเพียงอย่างเดียว เมื่อท่านเห็นว่าไม่อาจจะเรียนต่อไปได้อีก จึงออกธุดงค์อีกทางจังหวัดลพบุรี พักอยู่ที่เขาพระงามพอสมควรแล้ว จึงย้ายไปพักที่สำนักถ้ำอรหันต์ชื่อ ถ้ำน้ำจันทร์ ท่านตั้งใจว่า จะพักที่ถ้ำนั้นไปเรื่อย ๆ แต่ก็มีอุปสรรคจนได้ ขณะนั้นเวลาเย็นกำลังจะสรงน้ำ พระมหาพลอยมาจากวัดสัมพันธวงศ์ อุตส่าห์ดั้นด้นติดตามไปจนพบ แล้วบอกว่า โยมของท่านตลอดถึงอุบาสกอุบาสิกาทางสุรินทร์ ซึ่งได้ผลทางปฏิบัติมีความปรารถนาอย่างยิ่งที่จะได้พบท่าน ขอได้โปรดเห็นแก่ญาติโยมด้วย ท่านไม่อาจปฏิเสธได้จึงเดินทางกลับสุรินทร์

ตามความรู้สึกในส่วนลึกของท่านนั้น ท่านมีความมุ่งมั่นจะออกธุดงค์อย่างเดียวเท่านั้น ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ท่านจึงเดินทางไปอุบลอีกครั้งหนึ่ง การเดินทางไปครั้งนี้นับเป็นการเดินทางไปอุบลเป็นครั้งที่สอง เพื่อที่ธุดงค์ต่อไปอีกโดยไม่หยุดยั้ง แต่พอไปถึงวัดสุทัศน์ จังหวัดอุบลฯ แล้ว พระอุปัชฌาย์ขอร้องให้อยู่ช่วยสร้างโบสถ์ซึ่งมีทุนอยู่เพียง ๓๐๐ บาท จึงต้องอยู่ช่วยจนสร้างโบสถ์วัดสุทัศน์จนแล้วเสร็จสิ้นเวลาไปกว่า ๖ ปี ในระหว่างนั้นท่านต้องทำหน้าที่หลายอย่าง ทั้งปกครองพระเณรเป็นกรรมวาจาจารย์บวชนาค เป็นต้น

ขณะนั้น มีสามเณรน้อยรูปหนึ่ง หน้าตาหมดจดดี ท่าทีเฉลียวฉลาด ขยันเรียนหนังสือดี เป็นศิษย์อยู่ปรนนิบัติรับใช้ท่านเป็นประจำ และฝึกหัดนั่งสมาธิภาวนาด้วย จากการที่ได้สังเกตพิจารณาดู เห็นแววฉลาดของเณรน้อยรูปนั้น ทั้งเจ้าตัวก็อยากจะไปอยู่กรุงเทพฯ ด้วย ภายหลังท่านจึงฝากให้ไปอยู่กับพระมหาเฉย ยโส (ภายหลังเป็นพระราชาคณะที่ พระเทพปัญญามุนี อดีตเจ้าอาวาสวัดสัมพันธ์วงศ์) วัดสัมพันธวงศาราม กรุงเทพฯ ก็ปรากฏว่าเป็นไปตามแววที่ท่านสังเกตนั้นจริง เพราะสามารถสอบได้ถึงเปรียญ ๗ ประโยค แล้วลาสิกขาไปรับราชการ เป็นอนุสาสนา-จารย์ในกองทัพบก เป็นนักปาฐกฝีปากคม เป็นนักเผยแผ่ธรรมะ เป็นผู้มีชื่อเสียงโด่งดังมากผู้หนึ่ง ซึ่งใคร ๆ ก็รู้จักกันดี เมื่อเอ่ยชื่อถึง พันเอก ปิ่น มุทุกันต์ อดีตอธิบดี

กรรมการศาสนาผู้ล่วงลับไปแล้ว อดีตอธิบดีกรมการศาสนาผู้นี้มีผลงานประพันธ์ทางด้านศาสนาที่ท่านเขียนเป็นหนังสือพิมพ์ขึ้นในโอกาสต่าง ๆ มากมาย ยังมีปรากฏอยู่ถึงทุกวันนี้ ท่านยังได้กล่าวถึงหลวงปู่ดูลย์ไว้ในคำนำหนังสือชุดก้าวหน้าว่า "ท่านอาจารย์ดูลย์ เป็นอาจารย์กัมมัฏฐานองค์หนึ่ง เป็นพระที่พูดน้อย แต่ทำมาก เท่าที่ข้าพเจ้าเคยเห็นมา" ท่านพันเอกปิ่น มุทุกันต์ นับถือหลวงปู่ดูลย์เป็นอาจารย์ตลอดมา จนกระทั่งวาระสุดท้ายของท่านอธิบดีกรมการศาสนาผู้มีชื่อเสียงนี้

ครั้นปีพุทธศักราช ๒๔๗๗ ได้รับบัญชาจากพระธรรมปาโมกข์ (คือ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ ติสฺโส อ้วน) เจ้าคณะมณฑลนครราชสีมา ในขณะนั้นให้กลับมาช่วยกิจการพระศาสนา คือ การบูรณะฟื้นฟูวัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ที่ได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นวัดธรรมยุตวัดแรกของจังหวัดสุรินทร์ นับแต่นั้นเป็นต้นมา พระราชวุฒาจารย์ ก็ได้สำนักอยู่ ณ วัดบูรพาราม จังหวัดสุรินทร์ตลอดมาจนกระทั่งถึงอวสานกาลของชีวิต

พระราชวุฒาจารย์ แม้จะเป็นผู้หนักใจในทางวิปัสสนาธุระมาแต่แรกเริ่มชีวิตในพรหมจรรย์ แต่เมื่อได้รับมอบหมายภาระธุระในทางพระศาสนา ก็สามารถและเอาใจใส่ในภาระธุระนั้น ๆ ให้ดำเนินไปได้ด้วยดี ดังเป็นที่ปรากฏแก่คนทั่วไป กล่าวคือ เมื่อได้รับมอบหมายให้มาช่วยบูรณะฟื้นฟูวัดบูรพาราม ซึ่งเป็นวัดโบราณให้เป็นวัดใหม่ในคณะธรรมยุตขึ้นแล้ว ท่านก็ได้เอาใจใส่ในการบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นสามารถเป็นเหตุให้วัดบูรพารามเจริญก้าวหน้ามาเป็นลำดับ ทั้งในด้านบุคคล การศึกษาและศาสนวัตถุ กระทั่งกระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศยกขึ้นเป็นวัดพัฒนาตัวอย่างในปีพุทธศักราช ๒๕๑๑ และต่อมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ยก วัดบูรพาราม ขึ้นเป็น พระอารามหลวง ชั้นตรี ประเภทสามัญเมื่อวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๒๐ ซึ่งการทั้งปวงนี้ได้เป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงความสามารถและวิริยะอุตสาหะในกิจการพระศาสนาของพระราชวุฒาจารย์เป็นอย่างดี

สำหรับงานบริหารการคณะสงฆ์นั้น พระราชวุฒาจารย์ได้รับภาระธุระสนองคุณพระบวรพุทธศาสนามาโดยตลอดด้วยดีตามลำดับดังนี้

พุทธศักราช ๒๔๗๘ เป็นเจ้าคณะแขวงรัตนบุรี

พุทธศักราช ๒๔๘๐ เป็นพระอุปัชฌาย์วิสามัญฝ่ายธรรมยุติกนิกาย

พุทธศักราช ๒๔๙๔ เป็นเจ้าคณะอำเภอเมืองสุรินทร์ (ธรรมยุต)

พุทธศักราช ๒๕๐๑ เป็นเจ้าคณะจังหวัดสุรินทร์ (ธรรมยุต) และได้ดำรงตำแหน่งนี้ตลอดมาจนถึงมรณภาพ

สำหรับสมณศักดิ์อันเป็นอุปการส่วนประกอบในการบริหารคณะสงฆ์นั้น พระราชวุฒาจารย์ก็ได้รับพระราชทานยกย่องตามควรแก่ฐานานุรูปมาตามลำดับดังนี้

พุทธศักราช ๒๔๗๙ รับพระราชทานสัญญาบัตรที่ พระครูรัตนากรวิสุทธิ์

พุทธศักราช ๒๕๐๔ รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระราชาคณะสามัญที่ พระรัตนากรวิสุทธิ์

พุทธศักราช ๒๕๒๒ รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็น พระราชาชั้นราชที่พระราชวุฒาจารย์

นอกจากนี้ พระราชวุฒาจารย์ยังเป็นอาจารย์ของพระอาจารย์ฝ่ายวิปัสสนาธุระที่มีชื่อเสียงสำคัญในยุคปัจจุบันหลายรูป อาทิ พระอาจารย์อ่อน ญาณสิริ แต่ครั้งยังเป็นสามเณรอ่อน ได้เริ่มศึกษาปฏิบัติในทางวิปัสสนาธุระ โดยการชักนำและแนะนำของพระราชวุฒาจารย์ (แต่ครั้งแรกเริ่มศึกษาปฏิบัติอยู่ ณ จังหวัดอุบลราชธานี) เป็นครั้งแรก พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร ก็เช่นเดียวกัน ได้หันมาสนใจศึกษาปฏิบัติในทางวิปัสสนาธุระก็โดยการแนะนำสั่งสอนของพระราชวุฒาจารย์ กระทั่งเกิดความเคารพเลื่อมใสและขออนุญาตเปลี่ยนจากนิกายเดิมมาอุปสมบทซ้ำในคณะธรรมยุติกนิกาย พระเทพสุทธาจารย์ (โชติ คุณสมฺปนฺโน) พระคณาจารย์ทางวิปัสสนาธุระที่สำคัญอีกรูปหนึ่ง ก็เป็นสัทธิวิหาริกในการบรรพชาเป็นสามเณรของพระราชวุฒาจารย์ พระอาจารย์สาม อกิญจโน พระอาจารย์ทางวิปัสสนาธุระที่มีชื่อเสียงอีกรูปหนึ่งซึ่งยังคงมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน ก็เป็นศิษย์ศึกษาปฏิบัติในทางวิปัสสนาธุระจากสำนักของพระราชวุฒาจารย์

พระราชวุฒาจารย์ เป็นพระเถระรัตตัญญูดำรงอยู่ในสมณพรหมจรรย์เป็นเวลายาวนาน เพียบพร้อมด้วยศิลาจารวัตรและสมณคุณ เป็นที่รู้จักและเคารพเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ตลอดถึงเป็นที่ทรงเคารพนับถือในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ และพระราชวงศ์อื่น ๆ

ท่านเป็นผู้มีสุขภาพดี ไม่มีโรคาพาธเบียดเบียนจนถึงขั้นที่เรียกว่า เจ็บป่วยแม้จะอยู่ในปูนชรามากแล้วก็ตาม กระทั่งถึงปีพุทธศักราช ๒๕๐๘ จึงเกิดอาพาธหนักครั้งแรกด้วยโรคตับอักเสบ แต่ไม่นานนักอาการอาพาธก็สงบไป สามารถปฏิบัติ

ศาสนกิจต่าง ๆ ได้ต่อไปเป็นปกติ ครั้งถึงปีพุทธศักราช ๒๕๒๖ ซึ่งเป็นปีที่มีอายุย่างเข้าปีที่ ๙๖ พระราชวุฒาจารย์ เกิดอาพาธหนักเป็นครั้งที่ ๒ ด้วยโรคเกี่ยวกับกระดูก ปอด และสมอง ได้เข้ารับการรักษาพยาบาล ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ครั้นความทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ ในการรักษาพยาบาลโดยตลอด ในระหว่างนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงเยี่ยมอาการอาพาธ ๒ ครั้ง เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม ๒๕๒๖ และวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๒๖ เมื่ออาการปกติดังเดิมแล้วก็กลับไปพักฟื้นที่วัด

ครั้นวันที่ ๒๘ ตุลาคม ๒๕๒๖ พระราชวุฒาจารย์ เกิดมีอาการผิดปกติขึ้นอีก คือ มีอาการอ่อนเพลีย ปวดเมื่อย และกระสับกระส่าย แต่ก็พยายามไม่แสดงอาการเจ็บไข้ให้ปรากฏออกมามากนักตามปกติวิสัยของท่าน เป็นเหตุให้ศิษยานุศิษย์และผู้เกี่ยวข้องทั้งหลายเข้าใจว่าไม่เป็นอะไรมาก ครั้งถึงเวลา ๒ นาฬิกา ของวันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๕๒๖ พระราชวุฒาจารย์ได้แสดงธรรมให้บรรดาผู้ที่มาเฝ้ารักษาพยาบาลฟังเป็นธรรมบรรยายสั้น ๆ ครั้งจบแล้ว ก็นอนสงบนิ่งกระทั่งเวลา ๐๔.๔๓ นาฬิกา ก็ถึงแก่มรณภาพด้วยอาการอันสงบ สิริรวมอายุ ๙๖ ปี ๒๖ วัน

พระเทพวราภรณ์ (เปลี่ยน ปุณฺโณ สีรพงศ์)

พระเทพวราภรณ์ ฉายา ปุณฺโณ มีนามเดิมว่า เปลี่ยน นามสกุล สีรพงศ์ เกิดเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๖ ตรงกับวันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๔ ปีเถาะ เวลา ๐๓.๓๐ น. ณ หมู่ที่ ๘ บ้านดอนคัน ต. คูขุน อ. สทิงพระ จ. สงขลา โยมบิดาชื่อ นายคิด สีรพงศ์ โยมมารดาชื่อ นางเหลก สีรพงศ์

ท่านมีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๘ คน คือ

๑. นางร่วง ภิรมย์
๒. นางเลี่ยง ทองจันทร์
๓. นายสนิท สีรพงศ์
๔. นางเชี่ยง จันทรมณี
๕. นางชิ่น ดุลยพัฒน์
๖. พระเทพวราภรณ์ (เปลี่ยน ปุณฺโณ)
๗. นายปรุง สีรพงศ์
๘. นายแปลก สีรพงศ์

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ เมื่อท่านอายุได้ ๑๒ ปี หลังจากที่จบประถมศึกษาแล้ว โยมทั้งสองของท่านซึ่งเป็นผู้มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระพุทธศาสนา ได้ส่งท่านเข้ามาศึกษาในนครหลวง โดยหวังจะให้บวชเรียนทางพระพุทธศาสนา ทั้งนี้โดยการสนับสนุนของท่านพระครูวิจารณ์ธุรกิจ (แต้ม ป.ธ. ๓) เจ้าอาวาสรูปแรกของวัดธรรมประดิษฐ์ (ดอนคันตก) อ. สทิงพระ จ. สงขลา ซึ่งเป็นน้องชายโยมบิดาของท่าน และเคยเข้ามาศึกษาพระธรรมวินัยอยู่ที่วัดราชบพิธ กรุงเทพฯ

ท่านเดินทางเข้ามากรุงเทพในสมัยนั้นกับ นายปัก นะมาตร์ บิดาครูโอบ นะมาตร์ ผู้เป็นญาติสนิทของท่าน และได้ไปอยู่ที่วัดราชบพิธ โดยอยู่กับท่านเจ้าคุณพระเทพญาณเวที (ลือ ยติกเถระ) ในสมัยที่ยังเป็นพระครูฐานานุกรมของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ พระเทพวราภรณ์จึงได้เริ่มเรียนภาษาบาลีตั้งแต่ยังเป็นเด็ก และได้เรียนไวยากรณ์บาลีจนจบเล่มนาม ท่านรู้สึกอุ่นใจเมื่ออยู่ที่วัดราชบพิธ เพราะอยู่กับญาติหลายท่าน เช่น ท่านเจ้าคุณ พระเทพญาณเวที และคุณหลวงอรรถประโมจย์พงศ์พิสุทธิ์ ในสมัยที่ยังเป็นพระมหาเปลื้อง เปรียญ ๖ อยู่ เป็นต้น แต่การเรียนบาลีของท่านไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๘ ท่านเจ้าคณะพระเทพญาณเวที ได้พาท่านไปฝากให้เรียนบาลีอยู่ที่วัดราชาธิวาส โดยฝากให้อยู่กับ พระมหาเพียร นะมาตร์ ผู้เป็นญาติของท่าน (ภายหลังพระมหาเพียร ลาสิกขาออกไปรับราชการเป็นนายอำเภออยู่ทางจังหวัดปัตตานี)

เมื่อไปอยู่วัดราชาธิวาส ท่านก็เริ่มเรียนบาลีไวยากรณ์ใหม่ โดยเฉพาะเล่มนามท่านต้องเรียนซ้ำอีก จึงทำให้ท่านรู้สึกเบื่อการเรียนมากในสมัยนั้น เนื่องจากต้องเปลี่ยนอาจารย์สอน และอาจารย์สอนก็ไม่ค่อยมีเวลา ดังที่ท่านได้พรรณาไว้ในอัตตประวัติคำโคลง ของท่านตอนหนึ่งว่า

ตั้งแต่เริ่มแรกเข้า	*เล่าเรียน*
จนจวบขวบปีเพียร	*เพื่อรู้*
คงเรียนแต่นามเวียน	*วนซาก ซ้ำนา*
แสนจะเบื่อหน่ายอู้	*อกโอ้กรรมเรา ฯ*

แต่ภายหลังอาจารย์ของท่านได้เรียกท่านมาให้กำลังใจ ปลุกใจ และช่วยสอนด้วยตนเอง จึงทำให้ท่านตั้งใจเรียนต่อไป

การบรรพชา

หลังจากที่ท่านได้ศึกษาอยู่ที่วัดราชาธิวาสเป็นเวลา ๒ ปีเต็ม จนถึง พ.ศ. ๒๔๖๐ ท่านมีอายุได้ ๑๕ ปี ท่านจึงได้รับการบรรพชา เมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๔๖๐ ที่วัดมัชฌันติการาม (วัดน้อย) แขวงบางซื่อ เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร โดยมีพระครูธรรมสารวิจิตร (อ่อน ญาณเตโช) วัดมัชฌันติการาม เป็นพระอุปัชฌาย์ และมีพระมหาโชติ เขมงฺกโร ป.ธ. ๕ วัดราชาธิวาส เป็นศีลาจารย์ (ทราบว่าการที่ท่านต้องไปบรรพชาที่วัดมัชฌันติการาม ก็เพราะที่วัดราชาธิวาสในสมัยนั้น ไม่มีพระอุปัชฌาย์)

เมื่อบรรพชาแล้ว ไปอยู่วัดราชาธิวาสได้เพียง ๔ วันเท่านั้น ก็ต้องย้ายวัดที่อยู่ใหม่ เพราะวัดราชาธิวาสในสมัยนั้นมีสามเณรมากเกินบัญชีของวัด ดังนั้นพระอาจารย์ของท่าน (พระอาจารย์คง) และพระมหาเพียรผู้เป็นญาติ จึงพาท่านไปฝากไว้ที่วัดสัมพันธวงศ์โดยฝากให้อยู่ในความปกครองของท่านพระครูพุทธมนต์ปรีชา ผู้เป็นเจ้าอาวาส (คือพระมหารัชชมังคลาจารย์)

ในขณะที่เป็นสามเณรอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์นั้น ท่านได้ขึ้นรถรางไปเรียนบาลีที่วัดบวรนิเวศวิหารทุกวัน ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนด้วยความพากเพียรและความอดทน จนได้เป็นเปรียญ ๓ ประโยคตั้งแต่ยังเป็นสามเณรการอุปสมบท

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๖ เมื่อท่านมีอายุได้ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ท่านก็ได้อุปสมทบ ณ พัทธสีมาวัดสัมพันธวงศ์ กรุงเทพฯ โดยมีสมเด็จสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ในสมัยที่ทรงดำรงสมณศักดิ์เป็นพระญาณวราภรณ์ทรงเป็ฯพระอุปัชฌาย์ และมีพระมหารัชชมังคลาจารย์ ในสมัยที่ยังเป็นพระครูวิบูลศีลขันธ์ เป็นกรรมวาจาจารย์

ท่านได้ศึกษาพระธรรมวินัยอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ รวมทั้งเป็นครูสอนบาลี และปฏิบัติศาสนกิจทางด้านคณะสงฆ์ไปด้วยเป็นเวลาถึง ๔๒ ปี (ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๖๐ จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๒) มีศิษย์เป็นจำนวนมาก ทั้งที่เป็นพระภิกษุสามเณร ฆราวาส และที่ได้ดีในวงการพระศาสนาและวงราชการก็มีหลายท่าน

ในระหว่างที่อยู่วัดสัมพันธวงศ์นั้น ท่านได้เคยออกไปช่วยงานพระศาสนาที่หัวเมือง ๒ แห่ง คือ

๑. ในปี พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๔๙๑ ไปจำพรรษาที่วัดนพวงศาราม อ. เมือง จ.ปัตตานี เพื่อช่วยท่านเจ้าคุณพระไพจิตรสาราณียกร เจ้าอาวาสวัดนั้น ๒ พรรษา

๒. ในราวปี พ.ศ. ๒๔๙๓ ไปจำพรรษาที่วัดสารนาถธรรมาราม อ. แกลง จ. ระยอง เพื่อช่วยพระมหาทิพย์ เจ้าอาวาสวัดนั้น ๑ พรรษา

ย้ายไปอยู่วัดบุรณศิริมาตยาราม

ในวันที่ ๑๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๒ เมื่อท่านอายุได้ ๕๗ พรรษา ๓๖ ท่านได้ย้ายจากวัดสัมพันธ์วงศ์ไปเป็นรองเจ้าอาวาสวัดบุรณศิริมาตยาราม เขตพระนคร กรุงเทพ เพื่อช่วยท่านเจ้าคุณ พระเทพญาณเวที เจ้าอาวาสผู้ชราภาพ ตามคำขอร้องของเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส สังฆมนตรีช่วยองค์การปกครองสมัยนั้นและได้รับแต่งตั้งเป็นรองเจ้าอาวาสในปีนั้น

เมื่อไปอยู่วัดบุรณศิริมาตยารามแล้ว ท่านก็ได้ช่วยปรับปรุงวัดบุรณศิริมาตยารามให้มีความเจริญทั้งในด้านการศึกษา การปกครอง และการก่อสร้าง ทำให้วัดเจริญขึ้นกว่าแต่ก่อน กล่าวคือในพรรษาแรกที่มาอยู่นั้น ได้จัดการเปิดโรงเรียนนักธรรมและบาลีขึ้นในวัด ซึ่งแต่เดิมภิกษุสามเณรวัดนี้ ต้องเดินไปเรียนที่วัดบวรนิเวศวิหาร นักธรรมเปิดสอนทั้งสามชั้น ส่วนบาลีสอนตั้งแต่บาลีไวยากรณ์ ธรรมบทชั้นต่ำ จน

ถึงประโยค ป.ธ. ๓-๔-๕ โดยจัดให้พระที่มีความรู้ความสามารถในวัดเป็นครูนักธรรม และครูบาลี ส่วนตัวท่านเองเป็นผู้สอนประโยค ๕ และเป็นครูใหญ่ของโรงเรียนนั้นด้วย นอกจากนี้แล้วก็ได้เป็นประธานกรรมการวัด จัดตั้งกฎและข้อกติกาของวัดขึ้นประกาศใช้ภายในปีนั้น และได้จัดให้พระภิกษุสามเณรทำเวรอุปฐากท่านเจ้าคุณพระเทพญาณเวที เจ้าอาวาส ตามความนิยมของคณะธรรมยุต

ต่อมาในวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๖ ท่านได้รับแต่งตั้งให้เป็นพระอุปัชฌาย์ ในเมื่อท่านเจ้าคุณพระเทพญาณเวทีต้องล้มป่วยลงไม่สามารถทำหน้าที่อุปัชฌาย์เหมือนแต่ก่อนได้

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ เมื่อท่านเจ้าคุณพระเทพญาณเวที ถึงมรณภาพแล้ว ท่านก็ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้รักษาการเจ้าอาวาสวัดบุรณศิริฯ ในปีนั้น และได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดบุรณศิริมาตยาราม เมื่อวันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๓

นับตั้งแต่นั้นมา ท่านก็มีอำนาจบริหารวัดอย่างเต็มที่ ได้ทุ่มเททั้งกำลังกายและกำลังความรู้อย่างเต็มความสามารถ ช่วยงานพระศาสนาทั้งในวัดและนอกวัด ให้การบรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตร ทั้งในวัดและต่างวัดเป็นจำนวนมาก เป็นเวลาถึง ๑๕ ปี นับแต่ได้เป็นพระอุปัชฌาย์เป็นต้นมา จนถึงปลายปี พ.ศ. ๒๕๒๐ ท่านไม่สามารถทำหน้าที่โดยปกติได้ เพราะป่วยหนัก ต้องไปนอนพักรักษาตัวอยู่ที่โรงพยาบาลศิริราชถึง ๓ เดือนจนถึงมรณภาพไปด้วยโรคมะเร็งในลำไส้ใหญ่ ณ โรงพยาบาลศิริราช เมื่อวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ ก่อให้เกิดความอาลัยและสลดใจไว้แก่ศิษยานุศิษย์ ญาติมิตร และท่านที่เคารพนับถือผู้อยู่ ณ เบื้องหลัง

การศึกษา

พ.ศ. ๒๔๕๗	จบประถมศึกษา ณ โรงเรียนวัดธรรมประดิษฐ์ ต.ฉูขุด อ. สทิงพระ จ. สงขลา	
พ.ศ. ๒๔๖๔	สอบได้นักธรรมชั้นตรี-โท	สำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์
พ.ศ. ๒๔๗๒	สอบได้นักธรรมชั้นเอก	สำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์
พ.ศ. ๒๔๖๕	สอบได้ ป.ธ. ๓	สำนักเรียนวัดบวรนิเวศวิหาร
พ.ศ. ๒๔๖๗	สอบได้ ป.ธ. ๔	สำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์
พ.ศ. ๒๔๖๙	สอบได้ ป.ธ. ๕	สำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์
พ.ศ. ๒๔๗๔	สอบได้ ป.ธ. ๖	สำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์
พ.ศ. ๒๔๗๙	สอบได้ ป.ธ. ๗	สำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์

พ.ศ. ๒๔๘๖ สอบได้ ป.ธ. ๘ สำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์

พ.ศ. ๒๔๙๖ สอบได้ ป.ธ. ๙ สำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์

รวมเวลาที่ได้ศึกษาพระปริยัติธรรม ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๗ จนถึงสำเร็จชั้นสูงสุด ในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ นับเป็นเวลาถึง ๔๐ ปี เมื่ออายุได้ ๕๐ ปีบริบูรณ์

สมณศักดิ์

พ.ศ. ๒๔๙๖ เป็นพระราชาคณะสามัญ ที่ "พระสุธีวรญาณ"

พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นพระราชาคณะชั้นราช ที่ "พระราชวรญาณมุนี"

พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นพระราชาคณะชั้นเทพ ที่ "พระเทพวราภรณ์"

ตำแหน่งและหน้าที่การงาน

๑. เป็นครูสอนบาลีไวยากรณ์ ธรรมบทชั้นต้น ประโยค ๓-๔-๕-๖-๗ สำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์

๒. เป็นครูใหญ่สำนักเรียนวัดสัมพันธวงศ์

๓. เป็นกรรมการสงฆ์ และกรรมการศึกษาของวัดสัมพันธวงศ์ รวม ๒๖ ปี

๔. เป็นเจ้าคณะใต้และเป็นเจ้าสังกัดสำหรับพระภิกษุสามเณรขึ้นอยู่ในปกครองของวัดสัมพันธวงศ์ ๒๐ ปี

๕. เป็นกรรมการสนามหลวงสาขาแผนกนักธรรมมณฑลราชบุรี และมณฑลอยุธยา

๖. เป็นกรรมการตรวจธรรมสนามหลวง ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๒-๒๕๑๙

๗. เป็นกรรมการตรวจบาลีสนามหลวงตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๕๑๙

๘. เป็นเลขานุการเจ้าคณะอำเภอสัมพันธวงศ์และบางรัก

๙. พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นเลขานุการเจ้าคณะจังหวัดธนบุรี-นนทบุรี-ปทุมธานี

๑๐. พ.ศ. ๒๔๙๖ เป็นกรรมการชำระพระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ในวัดบวรนิเวศวิหารตามวันและเวลาที่กำหนด จนหมดฉบับที่ต้องชำระเพื่อพิมพ์ใหม่ ในราวปี พ.ศ. ๒๕๐๐

๑๑. พ.ศ. ๒๔๙๘ เป็นหัวหน้าคณะธรรมยุตไปร่วมประชุมฉัฏฐสังคายนา สมัยที่ ๔ ซึ่งรัฐบาลพม่าจัดให้เป็นสมัยของไทย ณ ปาสาณคูหา กาบาเอ้ กรุงย่างกุ้ง ประเทศพม่า รวมเวลาที่เดินทางไปและกลับ ๗๔ วัน

๑๒. พ.ศ. ๒๔๙๙ เป็นสมาชิกสังฆสภา

๑๓. พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นกรรมาธิการสมาชิกสังฆสภา

๑๔. พ.ศ. ๒๕๐๑ ได้นำประโยคบาลีไปเปิดสอนที่วัดสุทธจินดา อ. เมือง จ. นครราชสีมา

๑๕. พ.ศ. ๒๕๐๒ เป็นรองเจ้าอาวาสวัดบุรณศิริมาตยาราม

๑๖. พ.ศ. ๒๕๐๓ เป็นกรรมการเถรสมาคมธรรมยุต

๑๗. พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้รับหน้าที่แปลคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินี หลักสูตร ป.ธ. ๙ เฉพาะปริจเฉทที่ ๔ ทั้งบาลีและฎีกา เพื่อพิมพ์เป็นฉบับของมหามกุฏราชวิทยาลัย

๑๘. พ.ศ. ๒๕๐๓ ได้ไปร่วมประชุมสัมมันตนาพระสังฆาธิการทั่วพระราชอาณาจักรที่วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ และได้รับเลือกเป็นคณะกรรมการวิจัยในหมวดองค์การปกครองแทนคณะธรรมยุต

๑๙. พ.ศ. ๒๕๐๔ ได้รับหน้าที่เป็นครูสอน ป.ธ. ๙ แผนกวิชาแปลอภิธัมมัตถวิภาวินี ณ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย วัดบวรนิเวศวิหาร

๒๐. พ.ศ. ๒๕๐๔ เป็นเจ้าหน้าที่กองตำราของมหามกุฏราชวิทยาลัย

๒๑. พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นพระอุปัชฌาย์

๒๒. พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดบุรณศิริมาตยาราม

๒๓. พ.ศ. ๒๕๑๓ เป็นเจ้าอาวาสวัดบุรณศิริมาตยาราม

การสาธารณูปการ

ในด้านการก่อสร้างและการบูรณะปฏิสังขรณ์ศาสนสถาน มีดังนี้

๑. การก่อสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ภายในวัดบุรณศิริมาตยาราม มีดังนี้

(๑) ได้จัดบูรณะวัดทางด้านใต้ ซึ่งแต่เดิมปูพื้นไว้แต่ชำรุดทรุดโทรมมาก มีหญ้าขึ้นรก ต้องจ้างคนมาดายหญ้าปีหนึ่ง ๆ ๒-๓ ครั้งทุกปี โดยลาดปูนซิเมนต์จนเรียบร้อย

(๒) จัดให้ถมคลองในวัด ซึ่งมีขอบคลองชำรุดมาก ทั้งน้ำก็ไหลเข้าออกไม่สะดวก เป็นเหตุให้น้ำดั่งไม่สะอาด โดยติดต่อกับทางเทศบาลให้เอาดินมาถม จนทำให้พื้นสะอาดและทำให้ลานวัดกว้างขวางกว่าแต่ก่อน

(๓) ได้ร่วมกับคณะกรรมการวัด จัดปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ ซึ่งทรุดโทรม สิ้นค่าก่อสร้างเป็นจำนวนเงิน ๔๐๐,๐๐๐ บาท เสร็จแล้วสร้างรั้วเหล็กล้อมกำแพงพระอุโบสถ เพื่อกันไม่ให้บุคคลภายนอกเข้ามาเล่นในบริเวณพระอุโบสถ อันเป็นปูชนียสถาน สิ้นค่าก่อสร้าง ๕๕,๐๐๐ บาท

(๔) ซ่อมกุฏิอดีตเจ้าอาวาสในคณะกลางทั้งหลัง รวมทั้งกำแพงล้อมรอบด้วย

(๕) ปี พ.ศ. ๒๕๑๔ สร้างกุฏิประภาวิชพันธ์ คณะกลาง เป็นตึก ๒ ชั้น ๓ ห้อง โดยการรวบรวมปัจจัยเพื่อการก่อสร้างของ พระครูวินัยธร ไสว ถิรจิตฺโต สิ้นค่าก่อสร้างประมาณสองแสนบาท สร้างเสร็จเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

(๖) สร้างกุฏิ "นพ บุณยุปการ" ทางคณะกลาง เป็นตึก ๒ ชั้น ๘ ห้อง โดยการบริจาคของคุณนายนพ บุณยุปการ สิ้นค่าก่อสร้าง ๓๘๐,๐๐๐ บาทเศษ สร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๙

๒. การก่อสร้างและการปฏิสังขรณ์ที่วัดธรรมประดิษฐ์ (โฮนคันตก) อันเป็นวัดบ้านเกิดของท่าน และเป็นวัดที่ท่านพระครูวิจารณ์ธุรกิจ ผู้เป็นอาของท่านได้สร้างขึ้น มีดังนี้

(๑) เมื่อวันที่ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๐๖ ได้จัดการหล่อพระพุทธรูป หน้าตักกว้าง ๓ ศอกคืบ ๕ เซนต์ สูง ๑ วา ๕ เซนต์ ฐานสูง ๑๕ นิ้วครึ่ง ซึ่ง คุณนายนพ บุณยุปการ ผู้มีอายุครบ ๖๐ ปีบริบูรณ์ มีศรัทธาบริจาคทรัพย์ ๓๕,๐๐๐ บาท เป็นค่าจ้างหล่อและขัด ถวายเป็นพระประธานประจำอุโบสถวัดธรรมประดิษฐ์ โดยท่านเองได้ถวายพระนามพระพุทธรูปองค์นี้ว่า "พระไตรโลกนาถชินราชวรลักษณ์อัครอังคีรสศรีสุคตปุณณบารมี ปูชนีย์นพคุณาธาร สารเพชรญาณบพิตร" นับเป็นพระประธานที่ใหญ่และสวยงามมากองค์หนึ่งในภาคใต้ของประเทศไทย

(๒) ได้สร้างพระอัครสาวกทั้งสอง พร้อมกับหล่อพระพุทธรูปเท่าองค์ท่านไว้ประจำอุโบสถวัดธรรมประดิษฐ์ เนื่องในการบำเพ็ญกุศลอายุครบ ๖๐ ปี ของท่านเอง โดยท่านเองได้ถวายพระนามพระพุทธรูปองค์นี้ว่า "พระศรีศาสดา"

(๓) ได้บูรณะโรงเรียนประชาบาล อันเป็นโรงเรียนเก่าแก่หลังแรกที่สร้างขึ้นในอำเภอสทิงพระ จ. สงขลา ซึ่งพระครูวิจารณ์ธุรกิจ ได้สร้างขึ้นไว้ โดยซ่อมให้อยู่ในสภาพที่ใช้ศึกษาเล่าเรียนได้มาเรื่อย ๆ โดยที่ท่านหวังจะให้โรงเรียนหลังนี้ได้เป็นอนุสรณ์แก่ท่านพระครูวิจารณ์ธุรกิจ อาของท่าน

(๔) ประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๐ - ๒๕๑๒ ได้สร้างกุฏิ ๒ ชั้น ขึ้นหลังหนึ่ง ถวายวัดธรรมประดิษฐ์ สิ้นค่าก่อสร้างประมาณ ๕๐,๐๐๐ บาท

ตั้งทุนนิธิ

๕ มิถุนายน ๒๕๐๔ เป็นผู้ตั้งทุนนิธิ "วัดธรรมประดิษฐ์" ไว้ที่มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ด้วยปัจจัยส่วนตัว เป็นทุนเริ่มแรก ๑๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาท) เพื่อเก็บผลประโยชน์ของทุนนี้บำรุงวัดธรรมประดิษฐ์ อ. สทิงพระ จ. สงขลา ปัจจุบันมีจำนวนเงินมากขึ้น

๗ พฤษภาคม ๒๕๐๔ เป็นผู้ริเริ่มตั้งทุก "สร้างศาลาการเปรียญ" ไว้ที่มูลนิธิมหามุกฏราชวิทยาลัย ด้วยทุน ๖๐,๐๐๐ บาท (หกหมื่นบาท) เพื่อรวบรวมเงินสร้างศาลาการเปรียญ วัดบุรณศิริมาตยาราม ปัจจุบันมีทุนมากกว่าสามแสนบาท

อนึ่ง เมื่อครั้งทำบุญอายุครบ ๖๐ ปีบริบูรณ์ของท่าน เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๐๗ ได้ปัจจัยที่คณะศิษยานุศิษย์ถวายเหลืออยู่จำนวนหนึ่ง ท่านได้สร้างเก้าอี้ถวายวัดบุรณศิริมาตยาราม จำนวน ๓๐๐ ตัว

ผลงานด้านการประพันธ์

ผลงานด้านการประพันธ์ของท่านมีหลายเรื่อง ทั้งที่เป็นภาษาบาลี และภาษาไทย แต่ส่วนใหญ่จะเป็นพระธรรมเทศนา และโคลงฉันท์ เท่าที่ทราบ มีดังนี้

๑. วจนานุกรม สมาสท้อง มี ๔ เล่มจบ ซึ่งเคยพิมพ์มาแล้ว ๒ ครั้ง เป็นผลงานชิ้นเอกและเด่นที่สุดของท่าน มีประโยชน์แก่นักเรียนบาลีมาก เท่ากับวิทยานิพนธ์จากการสำเร็จประโยคเก้าของท่านทีเดียว ซึ่งท่านได้เขียนขึ้นไว้เมื่อได้ ป.ธ. ๖ ใหม่ ๆ ในราว พ.ศ. ๒๔๗๕ มาแต่งเสร็จบริบูรณ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๗ หลังจากที่ได้ ป.ธ. ๙ แล้ว ซึ่งต้องใช้เวลาถึง ๒๒ ปี จึงสำเร็จขึ้นมาได้ นับว่าเป็นความวิริยะอุตสาหะอย่างสูงของท่าน และผลงานชิ้นนี้ทางวัดบุรณศิริมาตยารามได้มอบลิขสิทธิ์ให้เป็นของมหามกุฏราชวิทยาลัยแล้ว ตามดำริเดิมของท่านผู้แต่ง ซึ่งหนังสือนี้เป็นผลงานด้านภาษาบาลีที่มีคุณค่าเล่มหนึ่งของพระเถระไทย

๒. อัตตประวัติ คำโคลง เป็นคำโคลงที่กล่าวถึงประวัติส่วนตัวของท่านตั้งแต่วัยเด็กจนกระทั่งได้เปรียญ ๙ ประโยค ในปี ๒๔๙๖ มีโคลงถึง ๖๓๐ บท (เท่าที่ค้นพบ) แบ่งเป็น ๒ เล่ม แต่พบต้นฉบับเฉพาะเล่ม ๒ เท่านั้น ส่วนเล่มหนึ่งยังไม่พบ

๓. คำโคลงนำเที่ยวกรุงเทพฯ เป็นหนังสือนำเที่ยวสถานที่สำคัญในนครหลวง แต่ด้วยการนำเที่ยวเป็นคำโคลง หนังสือเล่มนี้ ท่านได้จัดพิมพ์เป็นครั้งแรกในงานศพ นายคิด สีรพงศ์ โยมบิดาของท่านในราว พ.ศ. ๒๔๙๕

๔. สรรเสริญพระรัตนตรัย คำฉันท์ ซึ่งท่านได้แต่งขึ้นไว้ ๒ สำนวน นอกจากนี้แล้วยังมีบทโคลงฉันท์เบ็ดเตล็ดอื่น ๆ อีกหลายเรื่อง ซึ่งท่านได้พิมพ์สอดแทรกไว้ในหนังสือต่าง ๆ ที่ท่านได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นที่ระลึกในโอกาสต่าง ๆ

๕. ประวัติสังเขปของพระเทพญาณเวที คำฉัน เรื่องนี้ท่านได้จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเทพญาณเวที (ฤา ยติกเถร) เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๑๒

๖. พระธรรมเทศนา พระธรรมเทศนาของท่านมีมาก แต่พระธรรมเทศนาครั้งสำคัญ ๆ ของท่านมี ๔๕ กัณฑ์ เช่น พระธรรมเทศนาที่แสดงในวันเด็กแห่งชาติที่วัดบวรนิเวศวิหาร, ที่กรมประชาสัมพันธ์, ที่สถานีวิทยุโทรทัศน์ และที่กระทรวงยุติธรรม เป็นต้น ในจำนวนนี้ที่พิมพ์ออกเผยแพร่แล้ว ๗ เรื่อง แยกพิมพ์ในโอกาสต่าง ๆ กัน

ท่านเจ้าคุณพระเทพวราภรณ์ ออกบวชจากสกุลที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก ได้เดินทางจากบ้านเกิดเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาตั้งแต่อายุยังน้อย ชีวิตเกือบทั้งหมดอยู่ในร่มผ้ากาสาวพัสตร์ ได้สร้างเกียรติประวัติอันดีงามไว้แก่วงศ์สกุล และสร้างประโยชน์ไว้ในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก

ท่านเป็นผู้มีความเพียรเป็นยอดและมีจิตใจเด็ดเดี่ยวในการศึกษาเล่าเรียน ดังจะเห็นได้จากการที่ท่านได้ใช้เวลาศึกษาพระปริยัติธรรมอยู่ ๔๐ ปี แม้จะสอบตกแล้วตกอีกและอายุจะมากสักปานใดก็ตาม ท่านก็ไม่ท้อถอย เช่น ป.ธ. ๙ ท่านสอบตกถึง ๑๐ ครั้ง แต่ก็สอบได้ในครั้งที่ ๑๑ เมื่ออายุได้ ๕๐ ปี และพรรษาได้ ๓๐ พอดี สมความปรารถนาของท่านในที่สุด นับเป็นทิฏฐานุคติแก่อนุชนรุ่นหลังเป็นอย่างดี

ท่านไม่ใช่นักพูด แต่เป็นนักเขียน งานประพันธ์ที่ท่านชอบมากคือประเภทโคลงและฉันท์ ฉะนั้น ท่านจึงมักจะแสดงความรู้สึกประทับใจของท่านในเรื่องต่าง ๆ ถ่ายทอดออกมาทางโคลงฉันท์ ดังโคลงในหนังสือวจนานุกรมสมาสท้องของท่านบทหนึ่งว่า

งานง่ายหรือยากแท้ ทุกงาน
อยู่ที่พินิจพิจารณ์ ถี่ถ้วน
สติควบคุมการ กิจประกอบ
ไม่ประมาทแล้วล้วน เลิศล้ำนำผล ฯ

ท่านเป็นพระเถระที่รักภาษาบาลีมาก จึงได้พยายามผลิตผลงานด้านภาษาบาลีออกมา และสอนศิษย์ของท่านให้มีความรู้ด้านภาษาบาลี ปลุกใจไม่ให้มีความท้อถอย จนได้ดีไปแล้วก็มีมาก และท่านเองก็มีความรู้ด้านภาษาบาลีดี จนสามารถใช้สนทนาและใช้เขียนจดหมายโต้ตอบกับพระชาวต่างประเทศ เช่น พระพม่าและพระลังกา เป็นต้น ได้เป็นอย่างดี

ท่านเป็นผู้เอาใจใส่ในกิจการพระศาสนามาก ไม่ทอดธุระ ไม่ดูดาย เช่น ในการสอบบาลีหรือนักธรรมสนามหลวงทุก ๆ ปี ท่านจะไปเยี่ยมสนามสอบและไปตรวจข้อสอบเป็นประจำ เว้นไว้แต่ปีสุดท้ายแห่งชีวิต ที่ท่านอาพาธหนักเท่านั้น

ท่านเป็นผู้มีจิตใจกว้างขวาง ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ชอบทำบุญให้ทาน กระเหม็ดกระแหม่ในการใช้จ่ายส่วนตัว แต่ถ้าทำบุญให้ทานหรือช่วยเหลือผู้อื่นแล้ว ท่านไม่เสียดาย ปัจจัยที่ท่านได้มาส่วนใหญ่ จึงหมดไปด้วยการทำบุญ และช่วยเหลือผู้อื่น

ท่านเป็นผู้ที่มีความกตัญญูกตเวทีต่อโดยมบิดาและโยมมารดาของท่านมาก คือในขณะที่โยมทั้งสองของท่านยังมีชีวิตอยู่ ท่านได้เอาใจใส่ดูแลไปเยี่ยมเยียนอยู่เสมอ และส่งปัจจัยไปให้เป็นประจำทุกเดือน เมื่อโยมทั้งสองสิ้นแล้ว ก็ส่งไปให้พี่สาวคนโตซึ่งเคยเลี้ยงดูท่านมา นอกจากนี้แล้ว ท่านยังได้สงเคราะห์ญาติลูกหลานและศิษย์ให้ได้รับการศึกษาเล่าเรียนจนสามารถตั้งตัวได้เป็นหลักฐานก็มีไม่น้อย

ท่านเป็นผู้เคร่งครัดในพระธรรมวินัย มีศีลาจารวัตรน่าเลื่อมใส และเป็นผู้มั่นคงในพุทธโอวาท ยิ่งใกล้เวลามรณสมัย ท่านก็ยิ่งมั่นในพุทธโอวาทเพิ่มขึ้น ดังที่ท่านเล่าให้ฟังว่า เมื่อวันที่จะผ่าตัดที่โรงพยาบาลศิริราชนั้น ท่านไม่รู้สึกกลัวตาย และสามารถทำใจให้สบายเป็นปกติได้ เพราะได้ภาวนาถึง พระปัจฉิมวาจาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งตรัสเป็นภาษาบาลีเมื่อจวนจะสวรรคตตอนหนึ่งว่า "นตฺเถตํ โลกสฺมึ ยํ อุปาทิยมานํ อนวชฺชํ อสฺส" ซึ่งแปลว่า "สิ่งใดที่เข้าไปยึดมั่นถือมั่นจะไม่มีโทษ สิ่งนั้นไม่มีเลยในโลก" ท่านจึงชอบใจและยึดมั่นในพระปัจฉิมวาจา ของพระจอมเกล้าฯ นี้มาก เพราะเป็นหลักพระพุทธศาสนาที่คมคาย จี้ถูกจุดจิตใจของนักปราชญ์ทั้งหลายทีเดียว

ปกติ แม้ท่านจะรูปร่างเล็ก แต่สุขภาพท่านดีไม่ค่อยได้เจ็บป่วย แต่พออาพาธลงด้วยโรคมะเร็งในลำไส้ใหญ่ในปลายปี ๒๕๑๙ จนต้องเข้าผ่าตัดที่โรงพยาบาล อาการอาพาธของท่านก็ทรุดลงตั้งแต่นั้นมา แม้จะกลับมารักษาตัวที่วัดระยะหนึ่งแล้วก็ตาม ก็ต้องเข้าโรงพยาบาลอีกในวันที่ ๔ กรกฎาคม ๒๕๒๐ และนอนรักษาตัวที่โรงพยาบาลด้วยการดูแลเอาใจใส่ของทางโรงพยาบาลเป็นอย่างดี และด้วยการช่วยพยาบาลดูแลอย่างใกล้ชิดของนายปรุง สีรพงศ์ น้องชายของท่าน และของพระภิกษุสามเณรผู้ใกล้ชิด จนกระทั่งได้มรณภาพไปด้วยอาการอันสงบ ที่โรงพยาบาลศิริราช เมื่อเวลา ๐๘.๐๐ น. วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๒๐

ท่านมีอายุได้ ๗๕ ปี รวมชีวิตพรหมจรรย์ทั้งหมด ๖๐ ปี เป็นพระ ๕๔ พรรษา เป็นสามเณร ๖ พรรษา อยู่วัดสัมพันธวงศ์ ๔๒ ปี วัดบุรณศิริมาตยาราม ๑๘ ปี

แม้ท่านเจ้าคุณพระเทพวราภรณ์จะจากไปแล้วก็ตาม แต่คุณความดีและผลงานของท่านยังคงอยู่ ซึ่งจะเป็นทิฏฐานุคติ และอำนวยประโยชน์ให้แก่อนุชนรุ่นหลังอีกนานเท่านาน

หน้าว่าง

พระครูโอภาสสมณาจาร (ไล้ โอภาโส ขาวรอด)

พระครูโอภาสสมณาจาร นามเดิม ไล้ นามสกุล ขาวรอด นามฉายา โอภาโส เกิดเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๗ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๔๔ ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีฉลู จุลศักราช ๑๒๖๓ ที่บ้านหอยกัน ตำบลปากแพรก อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นบุตรคนที่ ๓ ของ นายเกื้อ นางบุญคง ขาวรอด มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๕ คน คือ

๑. นายแดง ขาวรอด
๒. ด.ญ. บุญจันทร์ ขาวรอด (ถึงแก่กรรมแต่ยังเยาว์)
๓. พระครูโอภาสสมณาจาร
๔. นายพร้อม ขาวรอด
๕. นายชุ่ม ขาวรอด

พระครูโอภาสสมณาจาร เมื่ออายุได้ ๑๑ ปี ได้รับการศึกษาที่โรงเรียนประชาบาลวัดหูล่อง ตำบลหูล่อง อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เมื่อเรียนจบชั้นประถมศึกษาแล้วได้เข้ารับการศึกษาต่อที่ โรงเรียนเบญจมราชูทิศ วัดท่าโพธิ์ โดยนายสัง ผู้เป็นตาได้พาไปมอบไว้ให้อยู่ในความปกครองของท่านเจ้าคุณพระรัตนธัชมุนี เจ้าอาวาสวัดท่าโพธิ์ เจ้าคณะมณฑลนครศรีธรรมราช ครั้นเรียนจบชั้นมัธยมปีที่ ๓ ก็ได้ออกจากโรงเรียน ต่อมาบรรพชาเป็นสามเณร เมื่ออายุครบอุปสมบทได้อุปสมบทที่วัดท่าโพธิ์ โดยมี พระรัตนธัชมุนี (รตนธโช ม่วง เปรียญ) เป็นพระอุปัชฌายะ พระศรีธรรมประสาธน์ (คณฐาภรโณ แบน เปรียญ) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เมื่อวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๖๔ ได้รับการศึกษาพระปริยัติธรรมตามสมควร และได้รับแต่งตั้งเป็นพระครูใบฎีกา ฐานานุกรมของพระรัตนธัชมุนี เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ ครั้นพระรัตนธัชมุนีมรณภาพลง และหลังจากที่ท่านได้ช่วยจัดการ ในงานพระราชทานเพลิงศพเป็นการสนองคุณพระอุปัชฌาย์อันเป็นหน้าที่สุดท้ายแล้ว ก็ได้ย้ายสำนักจากวัดท่าโพธิ์มาศึกษาพระปริยัติธรรมต่อที่วัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) พระนคร เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๗๗ ได้ศึกษาพระปริยัติธรรมจนสอบไล่ได้นักธรรมชั้นเอก และได้รับภาระหน้าที่การงานช่วยเหลือทางวัดมาโดยลำดับ มีหน้าที่เป็นครูสอนนักธรรม - ภัณฑาคาริก - สถาปนิก - เสนาสนะคหาปกะ - เจ้ากุฏิ - ผู้ช่วยเจ้าคณะเจ้าคณะ - เทศนาในวันธรรมสวนะ และเป็นกรรมการพิจารณากิจการด้านต่าง ๆ ของวัดหลายประการ เป็นต้น นอกจากนั้น ยังได้เคยไปช่วยดูแลเรื่องการก่อสร้างพระ

อุโบสถวัดธรรมมิการาม จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ไปช่วยจัดการช่วยเหลือการก่อสร้างพระอุโบสถวัดหอยกัน อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นชาติภูมิของท่านจนสำเร็จ เมื่อมีพรรษายุกาลมากขึ้น ก็นับได้ว่าเป็นกำลังของวัดและสงเคราะห์บริษัทรับอุปการะศิษย์ให้พักอาศัยรับการศึกษาต่าง ๆ จนได้ออกไปประกอบอาชีพเป็นหลักเป็นฐานเป็นจำนวนมาก ท่านเป็นคนโอบอ้อมอารีมีสังคหวัตถุธรรมประจำใจ จึงเป็นที่รู้จักมักคุ้นกับผู้ใหญ่หลายท่าน และได้รับแต่งตั้งเป็นพระครูนิเทศธรรมจักร ฐานานุกรมของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๘๘

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๙๗ เจ้าอาวาสวัดไทยวิวัฒนาราม และเจ้าคณะธรรมยุตอำเภอจังหวัดกาญจนบุรีว่างลง เจ้าคณะธรรมยุตภาค ๗-๘-๙ ขอให้ไปช่วยเหลือการพระศาสนาที่จังหวัดกาญจนบุรี จึงได้ย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสวัดไทยวิวัฒนาราม และเป็นเจ้าคณะธรรมยุตอำเภอ จังหวัดกาญจนบุรี และในปีเดียวกันนี้เองก็ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระครูโอภาสสมณาจาร และได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌายะในคณะธรรมยุต เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๙๘ ระหว่างที่ไปอยู่วัดไทยวิวัฒนารามนั้น ได้เริ่มก่อสร้างพระอุโบสถขึ้นหลังหนึ่ง การก่อสร้างได้วางรากฐานหล่อเสาและเทขื่อไปได้เกือบหมดแล้ว ท่านได้เริ่มอาพาธเป็นโรคมะเร็งที่คอเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๑ เคยเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ครั้งหนึ่ง อาการค่อยทุเลาขึ้นมาก จึงกลับไปจำพรรษาที่วัดไทยวิวัฒนาราม ในระหว่างพรรษาอาการเริ่มกำเริบขึ้นอีก ท่านได้กลับเข้ามาพักรักษาอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ เมื่อวันที่ ๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๐๑ แต่อาการไม่ดีขึ้นกลับหนักลงโดยลำดับ และได้ถึงมรณภาพด้วยอาการสงบ ณ กุฏิสนประสาท วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร เมื่อวันที่ ๗ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๐๑ เวลา ๑๖.๓๐ น. รวมอายุได้ ๕๘ ปี พรรษา ๓๘ บรรดาผู้เกี่ยวข้องต่างรู้สึกสังเวชสลดใจอาลัยเป็นอย่างยิ่ง สหธรรมิกวัดสัมพันธวงศ์พร้อมด้วยศิษยานุศิษย์และผู้ที่เคารพนับถือได้ช่วยกันจัดการศพบำเพ็ญกุศลทักษิณานุปทานตามประเพณี ตลอดถึงช่วยกันจัดการฌาปนกิจศพให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีทุกประการ

พระสิทธิสารโสภณ (สงวน โฆสโก สีตลายัน)

พระสิทธิสารโสภณ นามเดิม สงวน นามสกุล สีตลายัน เกิดเมื่อวันที่ ๑๕ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๔๒ เวลาประมาณ ๐๙.๑๕ น. ณ บ้านตำบลคลองบ้านแหลมใหญ่ ซึ่งในปัจจุบันนี้เรียกว่า คลองพระอุดม ๒ เป็นบุตรของนายเย็น และนางเครื่อง สีตลายัน ท่านเป็นบุตรคนที่ ๕ สำหรับพี่น้องท่านมีดังนี้

๑. ด.ญ....ถึงแก่กรรมแต่ยังเล็ก
๒. เรือตรีชื่น สีตลายัน
๓. นายชื้น สีตลายัน
๔. นายชิ้ม สีตลายัน
๕. พระสิทธิสารโสภณ (สงวน สีตลายัน)
๖. นายสมบัติ สีตลายัน
๗. นางกลีบ กลั่นกลาย

พระสิทธิสารโสภณ เมื่ออายุ ๘ ปี ได้ศึกษาอักษรสมัยมูลบทบรรพกิจ จบหลักสูตรสมัยนั้นแล้ว เมื่ออายุได้ ๑๒ ปี ท่านพระครูโสภณศาสนกิจ (กลิ่น) เจ้าอาวาสวัดสะพานสูง เป็นผู้ส่งให้ ด.ช.สงวน ไปอยู่วัดจักรวรรดิราชาวาส (วัดสามปลื้ม) อยู่กับพระมหายา แล้วได้บรรพชาเป็นสามเณร และศึกษามูลกัจจายน์บาลี เมื่อศึกษาได้พอสมควรแล้วได้ลาสิกขาจากสามเณรไปอยู่บ้านระยะหนึ่ง เมื่ออายุ ๑๔ ปี นางเขียน แก้วสนธิ ซึ่งเป็นน้า กับป้าแสง อยู่หุ่น ได้นำมาฝากไว้กับท่านเจ้าคุณพระอริยกวี (เซ่ง) วัดราชาธิวาส ตำบลสามเสน พระนคร ท่านเจ้าคุณเจ้าอาวาสได้มอบไว้ในความอุปการะของพระครูสมุห์ คล้อย (อุปการาจารย์) แล้วได้บรรพชาเป็นสามเณรอีกครั้งหนึ่ง เมื่ออายุ ๑๖ ปี กับท่านพระอุปัชฌาย์ ท้วม วัดบางขวาง จังหวัดนนทบุรี แล้วศึกษานักธรรม บาลีไวยากรณ์ พร้อมกัน ณ วัดราชาธิวาส

เมื่อคราวที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงมีรับสั่งให้พระครูพุทธมนต์ปรีชา (เทศ นิทฺเทสโก) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส ไปดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าอาวาส วัดสัมพันธวงศ์ พระนคร ท่านพระครูพุทธมนต์ปรีชาได้ชวนสามเณร ๗ รูป ซึ่งมี ส.ณ.สงวน รูปหนึ่งด้วยเป็นอนุจรไปอยู่วัดสัมพันธวงศ์ เมื่อวันที่ ๒๒ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๕๙ เมื่อมาอยู่วัดสัมพันธวงศ์

ได้ศึกษานักธรรมสอบไล่ได้นักธรรมชั้นโทและแปลธรรมบทจบบริบูรณ์ แต่ไม่ได้เข้าสอบ เพราะมีภารกิจการศาสนาที่ได้รับมอบเป็นภาระผูกพันมาก เป็นสามเณรอยู่ ก็ได้รับมอบให้ทำงานหน้าที่บรรณารักษ์ผู้รักษาหนังสือหอสมุดของวัด

ต่อมาเมื่ออายุครบอุปสมบท ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดสัมพันธวงศ์นี้ มีสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรเถระ) วัดเทพศิรินทราวาส เป็นพระ-อุปัชฌาย์ พระครูวิบูลศีลขันธ์ (เทศ นิทฺเทสโก) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ เมื่อวันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๖๒ สำนักอยู่ที่วัดสัมพันธวงศ์ ได้รับภาระหน้าที่ฝ่ายสงฆ์

๑. เป็นครูสอนนักธรรมตรี
๒. เป็นภัตตุเทสก์
๓. เป็นอาจารย์ผู้อบรมศิษย์วัด
๔. เป็นเจ้าคณะกลาง
๕. เป็นบรรณารักษ์
๖. เป็นเลขานุการสอบนักธรรม และบาลีประจำสำนัก
๗. เป็นกรรมการวัด
๘. เป็นเลขานุการรองเจ้าคณะมณฑลภูเก็ต

นอกจากนี้ ยังช่วยรับภาระไปสอนนักธรรมที่วัดสะแกหลักเมตร จังหวัดปทุมธานี และวัดสะพานสูง คลองพระอุดม จังหวัดนนทบุรี เมื่อถึงเวลาเปิดสอบธรรมสนามหลวงประจำปี ได้นำใบประโยคนักธรรมไปเปิดสอบสนามหลวงที่วัดบัวขวัญ (สะแกหลัก-เมตร ปทุมธานี สอบที่วัดในจังหวัดเพชรบุรี และวัดเดชา นครชัยศรี จังหวัดนครปฐม)

เมื่อวัดอาวุธวิกสิตาราม ธนบุรี ว่างเจ้าอาวาส เพราะท่านปลัดเรือง เจ้าอาวาสถึงแก่มรณภาพแล้ว สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์(สมเด็จพระสังฆราชเจ้า) วัดบวรนิเวศวิหาร รับสั่งให้พระมหารัชชมังคลาจารย์ครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระรัชชมงคลมุนี เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ ให้ส่งพระภิกษุผู้มีความสามารถไปเป็นเจ้าอาวาสวัดนี้ ท่านได้พิจารณาผู้มีความสามารถ แล้วเห็นว่า พระครูสังฆรักษ์ สงวน โฆสโก เป็นผู้สมควรแก่ตำแหน่งเจ้าอาวาส จึงได้ส่งให้ไปเป็นเจ้าอาวาสที่วัดอาวุธวิกสิตารามนี้ โดยย้ายไปเมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ.๒๔๗๓

ในคราวที่พระสิทธิสารโสภณได้เข้าไปปกครองวัดอาวุธวิกสิตารามครั้งนั้น วัดนี้ได้ทรุดโทรมลงไปมากศาสนวัตถุของวัดทุกอย่างคล้าย ๆ จะรอผู้สามารถมา

บำรุงต่อไป พระสิทธิสารโสภณเมื่อได้รับมอบการเป็นเจ้าอาวาสก็เริ่มบำรุงวัดขึ้นในส่วนที่ควรบำรุงก่อน ดังนี้

๑. ได้บอกบุญผู้มีจิตศรัทธา จัดหาที่ดินขยายเขตวัดออกไปจนถึงถนนจรัลสนิทวงศ์ ที่ดินประมาณ ๔ ไร่เศษ

๒. อนุญาตให้ทางราชการตัดถนนที่ดินวัดใช้ผิวถนนเป็นทางสัญจรไปมาจากถนนจรัลสนิทวงศ์มาถึงหน้าวัด

๓. จัดหาที่นารวม ๑๙๔ ไร่ ๓ งาน อยู่ที่อำเภอลาดหลุมแก้ว ปทุมธานี, ริมคลองราชนิยม, บางบัวทอง, บางเขน, บางพลัด ให้เป็นที่ธรณีสงฆ์

๔. ได้ก่อสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม ๑ หลัง

๕. สร้างกุฏิให้พระภิกษุสามเณรอยู่อาศัย เป็นไม้ ๓ หลัง เป็นตึก ๒ หลัง และซ่อมหอสวดมนต์หลังใหญ่ ซ่อมหอนั่งกลางหมู่กุฏิ

๖. สร้างหอระฆังเป็นตึกถาวร

๗. ได้มีผู้มีจิตศรัทธาบริจาคถวายที่ดินให้เป็นที่ธรณีสงฆ์ประมาณ ๖ ไร่

๘. ได้ซ่อมศาลาการเปรียญหน้าวัด

๙. ถมสระใหญ่บริเวณกลางวัดให้เป็นลานวัดและใช้เป็นลานหน้าพระอุโบสถหลังใหม่

๑๐. ได้จัดสร้างฌาปนกิจสถานที่บริเวณหน้าวัดขึ้นใหม่

๑๑. ได้ทำการก่อสร้างพระอุโบสถใหม่ขึ้น ซึ่งจักต้องใช้ทุนประมาณ ๓ ล้านเศษ จึงจะสำเร็จและงานก่อสร้างได้ดำเนินไปโดยลำดับใกล้ต่อการจะสำเร็จแล้ว ขอให้เทศบาลมาเทขยะถมร่องสวนให้เป็นพื้นเสมอ

๑๒. ได้จัดตั้งทุนเป็นนิธิของวัดฝากไว้ที่มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นหลักฐานให้เป็นกำลังวัดในอนาคต และตั้งไวยาวัจกรที่สามารถปฏิบัติงานของวัดและจัดการทุนทรัพย์ของวัดด้วยดี

พระสิทธิสารโสภณได้ปฏิบัติงานในหน้าที่ดังกล่าว ซึ่งเป็นส่วนศาสนูปการธุระด้วยดี และได้ปฏิบัติหน้าที่การปกครองพระภิกษุสามเณรและศิษย์วัดตลอดถึงผู้อยู่อาศัยให้มีความสามัคคี ประพฤติปฏิบัติดีตามกฎ-กติกา และพระวินัยด้วยดีตลอดมา ได้จัดการบำรุงการศึกษาพระปริยัติธรรมและทั้งนักธรรมและบาลี มีผู้สอบไล่ได้เป็นจำนวนมาก และได้เผยแพร่พระธรรมวินัย ในการเทศนาและในการอบรมโดยลำดับมา

ด้วยความปฏิบัติดีและความสามารถของพระสิทธิสารโสภณที่ได้กระทำมาตลอดนั้น วันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๑๑ จึงได้รับพระราชทานสัญญาบัตรพัดยศเป็นพระราชาคณะมีราชทินนามว่า "พระสิทธิสารโสภณ" ในอดีตของวัดอาวุธ-วิกสิตารามในอดีตยังไม่เคยมีเจ้าอาวาสที่เป็นพระราชาคณะ นับได้ว่าพระสิทธิสารโสภณเป็นองค์แรก

ในระหว่างที่ท่านได้ทุ่มเททั้งกำลังกายกำลังใจเพื่อทำการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดอาวุธวิกสิตารามอยู่นั้น ในราว พ.ศ.๒๔๙๐ ได้ปรากฏอาการไม่สบายขึ้น แพทย์ตรวจพบว่าท่านอาพาธด้วยโรคปอด ได้พยายามเข้าบำบัดรักษาในสถานพยาบาลและโรงพยาบาลหลายแห่ง อาการดีขึ้นบ้างสลับกันเรื่อยมา จนถึง พ.ศ.๒๕๑๗ อาการของโรคมีแต่กำเริบทวีขึ้น ได้เข้าพักรักษาตัวที่โรงพยาบาลศิริราช ถึงวันที่ ๒๕ เมษายน ปีนั้นท่านก็ถึงกาลมรณภาพ คงเหลือไว้แต่คุณงามความดีของท่านเท่านั้น ที่ยังตรึงตราอยู่ในโลกให้คนในรุ่นหลังได้ถือเป็นแบบแผนเพื่อดำเนินชีวิตในด้านสร้างสรรค์ประโยชน์ให้เกิดแก่ตนและผู้อื่น ชีวิตที่ได้มาแล้วเป็นอยู่อย่างนี้จึงจะมีค่ามีราคา เพราะชีวิตของคนถ้าเกิดมาแล้วไม่ได้ทำประโยชน์อะไรเลยก็ไร้ค่าไม่มีความหมาย

พระพินิตพินัย (โทน สุขพโล เวียสุวรรณ)

ท่านเจ้าคุณพระพินิตพินัย (โทน สุขพโล เวียสุวรรณ) เกิดเมื่อวันศุกร์ แรม ๖ ค่ำ เดือน ๙ ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๖๕ สุริยคติกาลตรงกับวันที่ ๑๔ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๔๔๖ เวลา ๖ โมงเช้า ที่บ้าน ต.ท่าข้าม อ.บางขุนเทียน จ.ธนบุรี (ปัจจุบันเป็นกรุงเทพมหานคร)

ท่านได้บันทึกประวัติบุรพการีชนของท่านไว้ว่า สายสกุลของโยมชายสืบเนื่องมาจากท่านขุนพิทักษ์ราษฎร์ (นายหรั่ง เวียสุวรรณ) นางพิทักษ์ราษฎร์ (นางเวียะ เวียสุวรรณ) โยมชายชื่อแหวน เวียสุวรรณ เป็นบุตรคนที่ ๓ ของท่านขุนพิทักษ์ราษฎร์ ท่านขุนรับราชการกรมการปกครอง ในรัชสมัยรัชกาลที่ ๕-๖ ต่อเนื่องกัน สายสกุลของโยมหญิง (ทองแป้น เวียสุวรรณ) สืบเนื่องมาจากต้นตระกูลแม่ทัพคุ้มป้อมวิเชียรฉาย ต.มหาชัย อ.เมือง จ.สมุทรสาคร ท่านแม่ทัพมีบุตร ๓ คน เป็นหญิงล้วน คนโตชื่อ กิ่งเพชร คนที่สองชื่อ กิ่งพลอย คนที่สามชื่อ กิ่งทอง โยมหญิงสืบสายมาจาก มิ กิ่งทอง มิ กิ่งทองมีบุตรหญิงคนโต ชื่อ มิ สายบัว มิ สายบัวมีบุตรคนโตชื่อ โพธิ์ เมื่อเติบโตใหญ่ได้แต่งงานกับ มิ ทองเกิด ชาวรามัญ เมืองนครเขื่อนขันธ์ (ปัจจุบันเป็นอำเภอพระประแดง ปากลัด) มิ ทองเกิด ติดตามคุณตาโพธิ์ชัยไปอยู่ในภูมิลำเนาคุณตาที่ ต.มหาชัย เดี๋ยวนี้ใกล้กับวัดป้อม มิ ทองเกิดได้มรณกรรมที่นั้น เมื่อโยมหญิงอายุได้ ๑๖ ปีเศษ โยมหญิงเป็นบุตรคนที่ ๔ ของคุณตาโพธิ์ชัย

ท่านเคยเล่าให้ฟังว่า เมื่ออายุได้ ๕-๖ ขวบ ได้ติดตามโยมชายไปทำบุญที่วัดท่าข้ามแทบทุกครั้งจนเป็นที่คุ้นเคยชอบพอของญาติผู้ใหญ่ที่เป็นสมภารเจ้าวัดในขณะนั้น ครั้นต่อมาญาติผู้ใหญ่อีกท่านหนึ่งที่เป็นสมภารเจ้าวัดรามัญคลอง ๑๗ ท่านมาเยี่ยมญาติยังภูมิลำเนาเดิม ณ ต.ท่าข้าม ครั้นได้เห็นเด็กชายโทนมีลักษณะเป็นที่พอใจจึงออกปากขอไปอุปการะเลี้ยงดู และอบรมสั่งสอน โยมทั้งสองก็มอบให้สมภารจิตร จึงต้องจากโยมทั้งสองไปตั้งแต่ยังเยาว์วัย

ตั้งแต่นั้นมา ท่านพระอธิการจิตร เจ้าอาวาสวัดรามัญคลอง ๑๗ ได้อบรมสั่งสอนให้เล่าเรียนหนังสือทั้งภาษาไทยและภาษารามัญจนอ่านออกเขียนได้เป็นอย่างดียิ่ง

ต่อมาพออายุได้ ๑๔ ขวบ ก็บวชเป็นสามเณร พระอธิการจิตรเป็นพระอุปัชฌาย์ และได้ศึกษาเล่าเรียนนักธรรมเบื้องต้น และท่องปาฏิโมกข์ได้คล่องแคล่วทั้งไทยและภาษารามัญ ตั้งแต่ยังเป็นสามเณร เป็นอย่างดียิ่ง

ต่อมาพระอธิการจิตรได้นำมาฝากไว้กับพระครูวิบูลย์ศีลขันธ์ เจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ สมัยนั้นพักอยู่ที่กุฏิสารมุนี ได้ศึกษาเล่าเรียนนักธรรมอยู่ที่สำนักนี้ปี พ.ศ.๒๔๖๖ ก็อุปสมบทเป็นพระภิกษุ โดยมีพระญาณวราภรณ์ (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นพระอุปัชฌาย์ และพระครูวิบูลย์ศีลขันธ์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์

พระพินิตพินัย ได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรมสอบได้นักธรรมชั้นโท และเรียนบาลีได้ประโยค ป.ธ.๔ เนื่องจากสุขภาพไม่ค่อยปกติดีจึงหยุดพักการศึกษาเล่าเรียนและต่อมาได้ทำหน้าที่เป็นครูสอนนักธรรมและบาลีไวยากรณ์ที่วัดสัมพันธวงศ์ อยู่ชั่วระยะหนึ่ง หยุดพักการเป็นครูแล้ว ทำหน้าที่สาธารณูปการวัดต่อมาจนถึงวัยชรา จึงได้หยุดพัก

ด้วยอุดมการณ์และอุปนิสัยเป็นผู้ขยันขันแข็งเอาการเอางานเคร่งครัดในระเบียบวินัยและกฎข้อบังคับ รับสนองงานผู้หลักผู้ใหญ่เป็นอย่างดี จนได้รับความไว้วางใจจากพระเดชพระคุณเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ (ท่านเจ้าคุณพระรัชชมงคลมุนีสมัยนั้น) แต่งตั้งให้เป็นพระครูฐานานุกรมตำแหน่งพระครูปลัด

ต่อมาไม่นานนักได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูสัญญาบัตรมีราชทินนามว่าพระครูสุภารพินิต และดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสัมพันธวงศ์ได้ช่วยบริหารกิจการของวัดทั้งในด้านการปกครอง การศึกษา และสาธารณูปการ การเผยแผ่ ตลอดจนถึงกุศลสาธารณะสงเคราะห์อื่น ๆ ต่อมาได้เลื่อนสมณศักดิ์ขึ้นเป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง ที่พระพินิตพินัย

หน้าที่เกี่ยวกับการปฏิบัติงานที่ได้รับมอบหมายในการพัฒนาวัดด้านปรับปรุงแก้ไขรื้อถอน และก่อสร้างใหม่รวมบริเวณวัดนั้นซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ ๘ ไร่เศษ ได้ตั้งใจปฏิบัติภารกิจให้ลุล่วงไปเป็นขั้นตอนเป็นที่เรียบร้อยด้วยดีตลอดมา

ส่วนหน้าที่ปฏิบัติต่อบุรพการีชน และวัดวาอารามถิ่นภูมิลำเนารามัญธรรมยุตก็ได้เป็นกำลังปฏิสังขรณ์ปลูกสร้างแก้ไขดัดแปลงให้เหมาะสมตามยุคตามสมัยให้ดีขึ้น เป็นจำนวนหลายวัด ในบรรดาญาติผู้ใหญ่ท่านได้ให้ความเคารพนับถือ และหาโอกาสให้ความอุปการะช่วยเหลือตามสติกำลังโดยทั่วถึงกันหมดมิได้เลือกที่รักมักที่ชัง ทั้งมิได้คำนึงความเหนื่อยยาก ค่ำคืนดึกดื่น ในการเจ็บป่วยหรือมรณะของญาตินั้น ๆ ก็ช่วยเหลือสงเคราะห์เท่าที่จะสามารถช่วยได้ไม่ละเว้น

หน้าที่ปฏิบัติต่อลูกหลาน และศิษย์ ตลอดจนคนตกทุกข์ได้ยากเหล่านี้ ถือเป็นหน้าที่สำคัญมาก ท่านทำหน้าที่เป็นทั้งพ่อและแม่ที่ดีไปในตัวเสร็จ ได้พยายามให้ความอุปการะเลี้ยงดู ลูกหลานและศิษย์ตลอดจนส่งเสียให้การศึกษา อบรม เป็นอย่างดีทุกคน คนที่อยู่ในโอวาทขยันหมั่นเพียร ก็สำเร็จการศึกษาเล่าเรียนจนจบปริญญาได้ดีไปหลายคน จนได้เข้ารับราชการมีตำแหน่งหน้าที่การงานเป็นหลักเป็นฐานก็มีมาก ที่เสียไปบ้างเป็นของธรรมดา ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่เหล่านี้ไปโดยมิได้หวังผลตอบแทนจากสิ่งที่ท่านได้ทำลงไปนั้น โดยยึดถือคติประจำใจของท่านว่าการทำคุณประโยชน์แก่คนจะคอยหวังผลตอบแทนนั้นเป็นไปได้ยากเหมือนหว่านข้าวลงในนา จะให้งอกขึ้นทุกเมล็ดนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้ ยิ่งนาไม่ดี พันธุ์ข้าวไม่ดี ก็จะเป็นเหยื่อของนกหนูเสียก่อนที่จะงอก แต่หน้าที่ของแต่ละคนจะละเลยไม่ปฏิบัติไม่ได้จะต้องรู้ว่าใครมีหน้าที่ต่อกันอย่างไร ก็ปฏิบัติไปเท่านั้นเอง

หน้าที่ปฏิบัติต่อวงศ์ญาติ มิตรสหายตลอดจนผู้ที่ชอบพอคุ้นเคยกับท่าน เมื่อเขาเหล่านั้นมีกิจธุระขอความช่วยเหลือจากท่าน ไม่ว่าจะเป็นประการใดก็ดี ถ้าหากว่าไม่เหลือบ่ากว่าแรงแล้วจะไม่ยอมเพิกเฉยละเว้นในโอกาสเช่นนี้ จำเป็นต้องช่วยเหลืออำนวยความสะดวกให้ทันที ผู้ใดได้รับความทุกข์ร้อนมา ท่านก็ทำตัวเป็นน้ำเย็นช่วยประพรมประโลมให้ โดยนำเอาหลักธรรมมาชี้แจงให้เขาฟัง จนเจ้าตัวปลงตกในผลกรรมที่เกิดขึ้นนั้น เท่าที่เห็นมา ถ้าหากท่านผู้ใดได้คบหากับท่านแล้ว ย่อมบังเกิดมีไมตรีจิตมิตรภาพต่อท่านทุกคนไม่ว่าผู้นั้นจะมีฐานะสูงต่ำอย่างไรก็ตาม เห็นจะเป็นเพราะผลที่ท่านได้บำเพ็ญมาด้วยดีนี้เอง ฉะนั้นในขณะที่ท่านอาพาธอยู่เป็นเวลา ๓ ปีเศษ จึงได้มีบรรดาญาติ ลูกหลาน และศิษย์ ตลอดจนผู้ที่เคารพนับถือในตัวท่านได้หลั่งไหลมาทุกทิศทุกทาง มาเยี่ยมและมาอุปการะ ทั้งเครื่องบริโภค อุปโภค ทั้งกัปปิยภัณฑ์ไม่ว่าใกล้ไกลมาให้ความช่วยเหลือและทุกท่านเหล่านั้นได้กระทำไปด้วยความเต็มใจอย่างแท้จริง อันนี้จะเป็นพยานได้ดีที่จะแสดงให้เห็นว่า ท่านเป็นผู้ที่ปฏิบัติชอบปฏิบัติควรแล้ว

ท่านเจ้าคุณพระพินิตพินัย ท่านอาพาธครั้งนี้ด้วยโรคเก่าคือโรคกระเพาะ เป็นมาตั้งแต่วัยหนุ่ม แต่ไม่ร้ายแรงนัก มาตอนหลังมีโรคแทรกซ้อนจึงทรุดหนัก

ท่านเป็นผู้ก่อตั้งสมาคมไทย-รามัญขึ้น ร่วมกับผู้มีนามดังต่อไปนี้ คือ

๑. พระครูสุภารพินิต วัดสัมพันธวงศ์

๒. พระนิภากรกิตติพิลาส วัดตรีทศเทพ
๓. พระญาณรังษี วัดบางไส้ไก่
๔. นายสนอง รัตนวิจัย
๕. นายแฝด ชื่นในกิจ
๖. หลวงสถิตยุทธการ
๗. นายรำจวน จันทน์มณี (โจ้น)
๘. นายเมี้ยน ปิติศิลป์
๙. พระบำรุงบุรีราช

ท่านผู้ก่อตั้งเหล่านี้ มีความหวังดีต่อชาติกำเนิดด้วยความบริสุทธิ์ใจ ครั้นต่อมาท่านได้เคยเผยแผ่วัฒนธรรมไทยรามัญ ร่วมกับนายแพทย์สุเอ็ด คชเสนี ทำการออกอากาศทางสถานีวิทยุ ๑ ป.ณ. บางเขน โดยมีความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์เพื่อรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมไทยรามัญ เช่นภาษาหนังสือ ดนตรี การแต่งกาย ภาษาพูด และเผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ตลอดจนจารีตประเพณี ขนบ-ธรรมเนียมของไทยรามัญไว้ เพื่อต่อต้านวัฒนธรรมที่หลั่งไหลเข้ามาจากโลกทางตะวันตก

ต่อจากนั้นมาท่านเจ้าคุณพระพินิตพินัย (โทน สุขพโล) อาพาธด้วยโรคชรา ญาติและศิษย์ผู้ใกล้ชิดได้เฝ้าพยาบาลดูแลปรนนิบัติท่านอยู่ตลอดเรื่อยมาจนกระทั่งถึงมรณภาพ เมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๒๐ เมื่อเวลา ๑๙.๒๐ น. ด้วยอาการอันสงบ ทางวัดร่วมกับคณะญาติและศิษย์ได้จัดการศพของท่านตามประเพณีนิยม และได้รับพระราชทานเพลิงศพ ณ ฌาปนสถานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ.๒๕๒๑ รวมอายุได้ ๗๕ ปีกับ ๓ เดือน ๒๒ วัน

พระสอาด อภิวฑฺฒโน เพียรชูพัฒน์

พระสอาด นามสกุล เพียรชูพัฒน์ นามฉายา อภิวฑฺฒโน เป็นบุตรของนายไฮ้ นางกิมลี้ เพียรชูพัฒน์ เกิดเมื่อวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๔๑ ตรงกับวันอาทิตย์ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๘ ปีจอ เวลา ๐๗.๓๐ น. เศษ

ท่านมีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๒ คน คือ นางกิมเอ็ก และพระสอาด บิดามารดาทำการค้าตั้งโรงรับจำนำอยู่ที่เชิงสะพานเหล็กบน พออายุได้ ๑ ขวบ บิดามารดาก็ถึงแก่กรรม คุณตาจั่นและคุณยายวัน บิดามารดาของนางจรรยาวิศาล ซึ่งมีศักดิ์เป็นน้องของนางกิมลี้ ได้รับตัวนางกิมลี้และบุตรทั้งสองไปอยู่ร่วมกันที่โรงสีปอไท้เส็ง ซึ่งนางจรรยาวิศาลประกอบกิจการโรงสีอยู่ในขณะนั้น อยู่ได้ประมาณปีเศษ นางกิมลี้ได้พาบุตรแยกออกไปทำการค้าอยู่ที่ตลอดท่าเตียน ทำการค้าอยู่ได้ประมาณ ๕ ปีเศษ นางกิมลี้ก็ถึงแก่กรรม ขณะนั้นพระสอาด มีอายุได้ ๗ ขวบเศษ เมื่อหมดบุญมารดาก็มีญาติทางมารดาอีกผู้หนึ่ง มีศักดิ์เป็นป้า ชื่อนางกิมจู พาไปอยู่กับคุณนายหงี ที่ประกอบการค้าอยู่ที่สำเพ็ง หลังวัดสัมพันธวงศ์ (วัดเกาะ) ในฐานะบุตรบุญธรรม ต่อมาคุณนายหงี ได้บรรพชาเป็นสามเณรให้ที่วัดสัมพันธวงศ์ บวชได้ ๑ พรรษาก็ลาสิกขาออกไปช่วยทำการค้า เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี คุณนายหงีและนางจรรยาวิศาล ได้ทำการสู่ขอนางกิมชุ้นให้เป็นภรรยาพร้อมทั้งได้แยกครอบครัวออกไปประกอบการค้าส่วนตัวอยู่ที่ข้างศาลเจ้าเชียงกงใกล้กับบ้านของนางจรรยาวิศาล ทำการค้าขายเรื่อยมา เมื่อว่างก็เข้าวัดบำเพ็ญภาวนาทางสมาธิ แม้ในขณะที่อยู่บ้านถ้าว่างก็นั่งสมาธิพิจารณาอสุภกัมมัฏฐานอยู่เนือง ๆ ส่วนภรรยาก็ถือศีลกินเจเสมอมา ชีวิตในการครองเรือนอยู่กับนางกิมชุ้น ไม่มีบุตรธิดา

เมื่อท่านอายุได้ ๕๓ ปี ได้พิจารณาเห็นความสับสนเดือดร้อนในเพื่อนมนุษย์โดยทั่วไป ที่เป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จึงตัดสินใจที่จะบวชอุทิศกายไว้ในพระศาสนา ได้ปรึกษากับท่านขุนและนางจรรยาวิศาล และภรรยาคือนางกิมชุ้น ต่างก็ไม่ขัดข้อง ยินดีตามที่ประสงค์ จึงไปพบกับพระครูวินัยธร เฟื่อง ญาณปฺปทีโป ที่วัดสัมพันธวงศ์ ได้อุปสมบทเมื่อวันที่ ๑๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๓ ที่พระอุโบสถวัดสัมพันธวงศ์ โดยมีพระมหารัชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสกเถร) เป็นพระอุปัชฌายะ พระครูวินัยธร เฟื่อง ญาณปฺปทีโป และพระเนกขัมมมุนี (เส็ง ทินฺนวโร) เป็นพระกรรมวาจาจารย์

เมื่ออุปสมบทแล้ว ได้ศึกษาพระธรรมวินัยเป็นแนวทางสำหรับพระนวกะที่จะต้องศึกษาไว้ประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้องถูกทางแห่งบรรพชิตที่จะต้องเรียนให้รู้ ท่านเป็นผู้มีความเข้าใจในสิกขาบทบัญญัติและข้อธรรมต่าง ๆ เป็นอย่างดี มีสมาธิเป็นเยี่ยม เพราะสมัยที่ยังเป็นฆราวาสก็สนใจในแนวนี้อยู่แล้ว เมื่ออุปสมบทคราวหลังก็ได้ศึกษาในสำนักของพระอาจารย์ลี ธมฺมธโร (พระวิสุทธิรังษีคัมภีรเมธาจารย์) ที่วัดคลองกุ้ง จังหวัดจันทบุรี เป็นการเพิ่มเติมอีก ท่านเป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียรปฏิบัติกิจวัตรไหว้พระสวดมนต์เป็นประจำสม่ำเสมอ ได้อนุเคราะห์สงเคราะห์เพื่อนสพรหมจารีมีการเผื่อแผ่แบ่งปันปัจจัยลาภ โดยจัดแบ่งถวายแด่ภิกษุสามเณรในวันถวายสังฆทานประจำวันพระ ๘ ค่ำ และ ๑๕ ค่ำ ทุกเดือน เป็นเจ้าภาพบรรพชาอุปสมบทกุลบุตรและสามเณรให้เป็นภิกษุนับได้หลายสิบรูปตามวัดต่าง ๆ ตลอดถึงอุปการะในด้านการศึกษาตลอดมา ท่านได้บำเพ็ญการกุศลมีการทอดกฐินเป็นต้นเป็นประจำในทุกปี ในการจัดเตรียมงานแต่ละคราวท่านเป็นผู้ที่มีความละเอียดรอบครอบมาก ท่านจะตระเตรียมข้าวของเครื่องใช้ในการทำบุญอย่างครบครันไว้แต่เนิ่น ๆ ติดต่อทำสัญญาว่าจ้างรถ เรือ ยานพาหนะ เสร็จเรียบร้อย ก่อนกำหนดวันงานเป็นเดือน ๆ และจะมอบทุนก้อนหนึ่งล่วงหน้าให้ทางวัดที่จะไปทอดกฐิน เป็นค่าจัดเตรียมอาหารไว้เลี้ยงรับรองผู้ที่จะไปในงาน โดยทางวัดไม่ต้องเดือดร้อนไปรบกวนผู้อื่นอีก

เนื่องจากท่านเป็นผู้มีฤทธิ์ทางใจ เป็นผู้เชี่ยวชาญมีอำนาจจิตสูง มีความสามารถเป็นพิเศษในการให้คำแนะนำเพื่อแก้ไขความทุกข์ยาก ข้อติดขัด หรือความลำบากเดือดร้อนเจ็บป่วย อันเนื่องมาแต่ผลกรรมในอดีตของแต่ละคน ผู้ที่ปฏิบัติตามคำแนะนำของท่านแล้ว จะได้รับผลดีเป็นส่วนมาก ซึ่งบางเรื่องก็เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์มาก จึงมีผู้มาขอให้ท่านช่วยเหลือบำบัดทุกข์ร้อนต่าง ๆ นานาอยู่เสมอ บางคราวแม้ท่านจะอาพาธ ต้องการพักผ่อนแต่อาศัยความเมตตากรุณาของท่าน ก็ได้รับการช่วยเหลือจากท่านทำให้คลายความทุกข์ลำบากไปก็มีมิใช่น้อย แต่ท่านมิได้มุ่งหวังความมีชื่อเสียงโด่งดัง หรือหวังอามิสแต่อย่างใด ท่านไม่รับเป็นอาจารย์สั่งสอนผู้ใด ท่านไม่นิยมแสวงหาลูกศิษย์เพื่อจะถ่ายทอดวิชา ชอบอยู่อย่างสันโดษ ไม่พยายามติดต่อกับบุคคลภายนอกที่ไม่คุ้นเคยและรู้จักมาก่อน แต่บางคราวมีผู้ไม่รู้จักมาขอความช่วยเหลือท่านก็จะช่วยเป็นราย ๆ ตามแต่เหตุผลและเหตุการณ์ที่เกิดแก่ผู้นั้น ๆ

ท่านได้บำเพ็ญประโยชน์อยู่เสมอเป็นนิจ ได้บริจาคกัปปิยภัณฑ์ส่วนตัวบำเพ็ญกุศลในส่วนต่าง ๆ เป็นอเนกประการ เช่น ในการทอดกฐินแต่ละคราว ท่านจะตั้ง

ทุนส่วนตัวสำหรับถวายวัดที่ทอดในแต่ละปี เป็นจำนวนเงินวัดละ ๑ หมื่นบาท ถ้ามีผู้ใดบริจาคสมทบก็จะรวมเพิ่มจำนวน โดยไม่ยอมหักเป็นค่าใช้จ่ายใด ๆ ทั้งสิ้น และในการทำบุญแต่ละคราว ไม่มีฎีกาหรือประกาศชักชวนให้เดือดร้อนแก่ใคร ๆ เลย สำหรับการบำเพ็ญกุศลเฉพาะที่ค้นหลักฐานพบมี ดังนี้

๑. ทอดกฐินสร้างพระประธาน สร้างอุโบสถ ที่วัดนิคมสามัคคีชัย จังหวัดลพบุรี

๒. ทอดกฐินที่วัดเจดีย์ทอง อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี

๓. ทอดกฐินที่วัดวโนภาสสถิตพร อำเภอเมือง จังหวัดระยอง

๔. ทอดกฐินที่วัดยุคันธราวาส จังหวัดนนทบุรี

๕. ทอดกฐินที่วัดราษฎร์บำรุง อำเภอหนองแขม นครหลวงกรุงเทพธนบุรี

๖. ทอดกฐินที่วัดโบสถ์ อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี

๗. ทอดกฐินที่วัดมหาชัยคล้ายนิมิต อำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร

๘. ทอดกฐินที่วัดบ้านไร่เจริญผล อำเภอเมือง จังหวัดสุมทรสาคร

๙. ทอดกฐินที่วัดสามัคคียาราม อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี

๑๐. ทอดกฐินที่วัดบางเตยนอก อำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี

๑๑. ถวายทุน ๑๐,๐๐๐ บาท (หนึ่งหมื่นบาท) สร้างกุฏิที่วัดราษฎร์บำรุง นครหลวง ฯ

๑๒. สร้างพระประธาน และสมทบทุนสร้างอุโบสถที่วัดไทรม้า จังหวัดนนทบุรี

๑๓. ตั้งทุนสำหรับสร้างพระอุโบสถที่วัดสัมพันธวงศ์ นครหลวง ฯ ๑๕,๐๐๐ บาท

๑๔. ตั้งทุนสำหรับนักเรียนที่เรียนดีแต่ขาดแคลน ที่โรงเรียนธนบุรีวิทยา นครหลวงฯ

๑๕. สมทบทุนสร้างอุโบสถที่วัดสารนาถธรรมาราม จังหวัดระยอง ๒ หมื่นเศษ

๑๖. สร้างถนนทางเดินคอนกรีต สมทบทุนสร้างเมรุและจัดหาเก้าอี้พับถวาย ณ วัดตรีรัตนาราม อ. เมือง จ. ระยอง

๑๗. หล่อพระประธานหน้าตัก ๒ ศอก ถวายวัดคีรีภาวนาราม ต.พลา กิ่ง อ. บ้านฉาง จ. ระยอง

๑๘. สร้างบันไดคอนกรีตขึ้นเขา ณ วัดคีรีภาวนาราม ต. พลา กิ่ง อ. บ้านฉาง จ. ระยอง

๑๙. ผาติกรรมกุฏิไม้ ๔ หลังของวัดสัมพันธวงศ์ ถวายวัดสามัคคีสุทธาวาส อ.บางกอกน้อย นครหลวงกรุงเทพธนบุรี

๒๐. สร้างห้องน้ำห้องสุขา ๒ ห้อง ถังน้ำ ๒ ถัง สมทบทุนสร้างกุฏิสร้างมณฑป ๙ ยอด และพระประธาน ณ วัดเขาไกรลาศ ต. หนองแก อ. หัวหิน จ.-ประจวบคีขันธ์ ประมาณทุน ๑๘,๕๐๐ บาท

๒๑. ตั้งทุนมูลนิธิโรงเรียนไกรลาศวิทยาทาน ๕,๐๐๐ บาท

๒๒. ซื้อเครื่องตรวจหัวใจ ๑ เครื่อง เครื่องเป่าลมเพิ่มกำลังปอด ๑ เครื่อง เครื่องดูดเสมหะ ๑ เครื่อง และเครื่องเวชภัณฑ์ต่าง ๆ มอบให้โรงพยาบาลโรคปอดนนทบุรี ประมาณ ๓๐,๐๐๐ บาทเศษ

พระสอาด อภิวฑฺฒโน อาพาธด้วยโรคปอดเรื้อรังมานาน ได้เข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ พอสบายดีก็กลับวัด มาในระยะหลังได้รับการรักษาด้วยการฉันยาบ้าง ฉีดยาบ้าง มีอาการหอบและไอเสมอ เดินไปทำวัตรไหว้พระสวดมนต์ก็หอบเป็นประจำ คุณเอินศรี เกตุสิงห์ จึงได้นำท่านเข้ารับการพักรักษาตัวที่โรงพยาบาลโรคปอดนนทบุรี อาการมีแต่ทรงกับทรุด นายแพทย์ได้พยายามให้การรักษาพยาบาลอย่างสุดความสามารถ ถึงวันที่ ๙ ตุลาคม ๒๕๑๕ เวลา ๐๗.๓๐ น. ก็สิ้นลมด้วยอาการสงบที่โรงพยาบาลโรคปอดนนทบุรี รวมอายุได้ ๗๕ ปี ๓ เดือนเศษ

พระสอาด อภิวฑฺฒโน ท่านเป็นผู้ควรแก่การยกย่องสรรเสริญของผู้ประพฤติธรรม ปฏิบัติธรรม นับเป็นบุคคลหาได้ยากผู้หนึ่งในธรรมวินัยสัตถุศาสน์ จึงควรที่ญาติมิตรศิษยานุศิษย์ของท่านจะปลาบปลื้มปีติใจในกัลยาณเกียรติของครูบาอาจารย์ผู้ที่ตนเคารพนับถือ

พระอริยคุณาธาร

(เส็ง ปุสฺโส ป.ธ.๖)

บูรพาจารย์ของวัดสัมพันธวงศ์ และ
อดีตเจ้าอาวาสวัดเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น

หน้าว่าง

พระวุฒิสารโสภณ

(แสน กรุณาสโย ป.ธ.๓)

บูรพาจารย์ของวัดสัมพันธวงศ์ และ

อดีตเจ้าอาวาสวัดศรีรัตนาราม อ.เมืองฯ จ.ระยอง

หน้าว่าง

พุทธศาสนาปฏิบัติอย่างไร

พระบรมราโชวาท
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
รัชกาลปัจจุบัน

พระราชทานแก่คณะผู้แทนพุทธสมาคมทั่วประเทศ
ที่เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
เนื่องในวโรกาส วันเฉลิมพระชนมพรรษา
ณ ศาลาดุสิตาลัย
วันเสาร์ที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๒๓

ในโอกาสที่ผู้ที่เป็นผู้สนใจ ในพระพุทธศาสนา เป็นสมาชิกของพระพุทธศาสนา และสมาคมเครือทางพุทธศาสนาและผู้ที่สนใจอื่น ๆ ที่ได้มาประชุมเพื่อปรึกษาหารือในปัญหาของพุทธศาสนาในทุกด้าน ได้มาให้พรในโอกาสคล้ายวันเกิดที่เป็นสิ่งที่ทำให้ปลาบปลื้ม และจะทำให้มีความรู้สึกกังวลใจอยู่บ้างว่า ท่านนายกพุทธสมาคมได้ยกยอปอปั้นอย่างมากว่าเป็นผู้ที่ปฏิบัติพุทธศาสนาอย่างชำนิชำนาญ ซึ่งก็เป็นสิ่งที่ลำบากที่จะรับแต่ก็ได้ขอให้ให้โอวาท

ข้อแรก เนื่องจากที่ได้กล่าวว่า ท่านทั้งหลายหวังในบารมีให้ปกเกล้าบ้านเมืองนั้นก็เป็นอย่างหนึ่งที่น่าคิด เพราะว่าบ้านเมืองประกอบด้วยบุคคล และแต่ละบุคคลจะต้องทำด้วยตนเองตามหลักของพระพุทธศาสนา *แต่ละคนจะต้องการอะไร ก็ต้องการความสุขคือความสงบ และความสุขและความสงบนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยตนเอง* ฉะนั้นที่จะให้คนอื่นมาปกป้องรักษาก็เป็นสิ่งที่ยาก ถ้าตัวเองไม่ทำ อันนี้เป็นข้อที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา และผู้ที่ถือตัวว่าเป็นพุทธศาสนิกต้องพึ่งตัวเองมิใช่พึ่งคนอื่น แต่การที่จะอาศัยคนอื่นก็อาศัยได้โดยดูผู้อื่นที่ปฏิบัติดีชอบ และคอยฟังสิ่งที่ผู้อื่นที่เรา

เห็นว่าปฏิบัติดีชอบได้พูดได้แนะนำ ดังนี้ก็เป็นสิ่งที่อาศัยผู้อื่นได้ ฉะนั้น ก็จะต้องมีการพิจารณาของตัวเองว่า ผู้ที่น่าที่จะดูการปฏิบัติหรือฟังข้อแนะนำในการปฏิบัติและทำตาม อันนี้เป็นสิ่งที่ช่วยให้บุคคลได้บรรลุถึงความสำเร็จความสุขได้ อันนี้ก็ได้ชี้แจงตามที่ได้กล่าวมาเมื่อตะกี้

มาถึงปัญหาของพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่ลำบากที่สุดที่จะเห็นพระพุทธศาสนาและที่จะเห็นประโยชน์ของพระพุทธศาสนา เพราะแต่ละคนก็มีกายและใจของตัวแต่ละคนมีความรู้หรือปฏิปทาของตัวแล้วแต่ภูมิแต่ขั้น การที่จะปฏิบัติตามพระพุทธศาสนานั้นย่อมจะเป็นแล้วแต่บุคคลแล้วแต่สภาพของตัว จะเรียกว่าสภาวะหรือสภาพหรือฐานะของตัว ฐานะนี้ไม่ได้หมายถึงฐานะทางการเงินการทองหรือความเป็นอยู่ แต่หมายถึง *ฐานะของจิตของแต่ละคน* ฉะนั้นถ้าว่าไปพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ลุ่มลึกที่ลำบากที่จะสั่งสอนหรือที่จะเรียน เพราะว่าแต่ละคนจะต้องทำตามฐานะของตัว หรือจะว่าได้ว่าพุทธศาสนามีหลายชนิด แต่ละคนก็มีพุทธศาสนาของตัว ฉะนั้น การที่จะสั่งสอน การที่จะชี้แจง การที่จะฟัง การที่จะเรียนพุทธศาสนานั้นจะต้องพยายามที่จะทำด้วยตนเอง

มาพูดถึงหน้าที่ของแต่ละคนหรือหน้าที่ของแต่ละสมาคม ที่สนใจพระพุทธศาสนาก็มีมากหลายเพราะจะต้องแบ่งพุทธศาสนานี้ออกเป็นหลายสาขาหรือหลายด้าน ด้านหนึ่งก็คือเรื่องของสังคม คนเรามีความว้าเหว่ใจก็จะมองหาเพื่อนฝูงที่จะเข้าหากันและได้มีการสังสรรค์ ได้มีการปรึกษาหารือเพื่อที่จะหาทางที่จะบรรเทาความเดือดร้อนความขุ่นใจที่มีความลำบากใจลำบากกาย จึงได้ตั้งขึ้นมาเป็นสมาคมเป็นชมรมเป็นกลุ่มเป็นชุมชน ซึ่งมีจุดประสงค์ที่จะศึกษาพระพุทธศาสนา บางทีก็เรียกว่าพุทธสมาคม บางทีก็เรียกว่าชุมนุมพุทธศาสตร์ บางทีก็เรียกว่าชุมนุมพระพุทธศาสนา เป็นต้น เมื่อมีชื่อหลาย ๆ ชื่อก็เข้าใจได้ว่ามีจุดประสงค์หลาย ๆ จุดประสงค์ จุดประสงค์แรกคือการศึกษาพุทธศาสนานั้น มีการศึกษาได้อีกหลายทาง ศึกษาประวัติของพุทธศาสนา ศึกษากลไกของพุทธศาสนา และศึกษาประโยชน์ของพุทธศาสนาต่อสังคม และในที่สุดก็มีการศึกษาเพื่อปฏิบัติธรรม แม้การปฏิบัติธรรมนั้นเองก็มีหลายวิธีหลายสาย บางคนก็เห็นว่าการปฏิบัติหาความสงบอย่างเดียวก็จะพบทางของความสุข บางคน

ก็บอกว่าทำอย่างนั้นไม่พอ จะต้องหาความสงบ แล้วก็จะหาความรู้พิเศษต่าง ๆ เช่นให้เห็นทะลุกำแพงได้ ให้เห็นให้ฟังและให้รู้ถึงจิตใจของผู้อื่นได้ บางคนก็ปฏิบัติเพื่อให้เห็นความจริงคือ ความไม่ยั่งยืนของร่างกาย หรือความไม่ยั่งยืนของสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในโลก ฉะนั้น วิธีที่จะปฏิบัติอีกหลายต่อหลายทาง ที่กล่าวอย่างนี้ก็จะให้แสดงถึงว่า แต่ละคนมีความคิดของตัว มีแนวทางของตัว จึงศึกษาหรือปฏิบัติศาสนาต่างกันทั้งนั้น

ถ้าพูดถึงการปฏิบัติธรรมหรือการปฏิบัติศาสนาเพื่อสังคม เราเห็นสังคมมีความวุ่นวาย เราเห็นว่าประเทศชาติมีอันตรายที่จะเข้ามากล้ำกราย เราก็เกิดเป็นห่วง เป็นห่วงทำไม ก็เพราะว่ารู้ว่าถ้าสังคมวุ่นวาย ตัวเราเองก็เป็นอันตรายเพราะไม่มีความปลอดภัย ถ้าเห็นว่าประเทศชาติอยู่ในอันตรายก็เช่นเดียวกัน เราก็รู้สึกตัวเราเองจะต้องประสบภัย ฉะนั้น เราจึงพยายามแก้ปัญหาของสังคม แล้วก็ดูข้างนอก ก็มีการฆ่ากัน มีการลักขโมยกัน มีการปล้นกัน มีการแก่งแย่งชิงดีกัน มีการให้มีทุจริตต่าง ๆ เราก็อยากที่จะระงับหรือลดหย่อนไม่ให้มีความยุ่งยาก ดังนั้นจึงมาประชุมกันปรึกษากัน ก็ทำกิจการซึ่งจะเรียกว่าการสังคมสงเคราะห์ มากกว่าจะเป็นการปฏิบัติศาสนา แต่ก็เป็นส่วนหนึ่งของการปฏิบัติศาสนาคือการสงเคราะห์ การสงเคราะห์ต่าง ๆ เหล่านี้จะทำได้ต่อเมื่อตัวเองดี ก็ต่อเมื่อตัวเองมีความสามารถ แต่ถ้าสงเคราะห์คนอื่นโดยมีรากฐานหรือหลักของการปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องในการสงเคราะห์อย่างนั้นก็อาจจะทำให้มีอันตรายเพิ่มขึ้นได้เหมือนกัน

ฉะนั้น การที่จะสงเคราะห์จะต้องขัดเกลาตัวเองเสียก่อน จะต้องรู้จักตัวเองเสียก่อน จะต้องสร้างความดีในตัวเองเสียก่อนถึงจะสงเคราะห์ผู้อื่นได้

ทั้งนี้ก็จะเห็นได้ว่า ถ้าเรามีจุดประสงค์ที่จะตั้งเป็นกลุ่มพุทธศาสนาเพื่อแก้ไขสังคมหรือแก้ไขภายนอกก็จำต้องศึกษาตัวเองก่อน

ถ้าจะเป็นการชุมนุมกันหรือรวมกลุ่มกันเพื่อศึกษาพุทธศาสนาหรือที่เรียกว่าพุทธศาสตร์ มาใช้คำว่าพุทธศาสตร์ก็อาจจะเพราะว่าอยากจะให้ดูเป็นว่าพุทธศาสนาเป็นวิทยาศาสตร์อย่างหนึ่ง เป็นวิชาแขนงหนึ่งซึ่งจะต้องมาศึกษาและมาวิจัย มาศึกษาเพื่อที่จะให้ตั้งเป็นตำรา ทำอย่างนั้นก็มีประโยชน์เหมือนกัน เพราะว่าเป็นการประมวล

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อที่จะให้ผู้อื่นสามารถที่จะได้ใช้ประโยชน์อย่างที่สะดวกที่สุด จึงทำเป็นการแปลบ้าง การประมวลบ้าง การถกเถียงมีการอภิปรายบ้าง การทำสิ่งเหล่านั้น ถ้าทำด้วยจุดประสงค์ที่ดีและด้วยความสามารถก็ย่อมมีประโยชน์

แต่ว่าถ้ามีการศึกษาวิจัยพุทธศาสตร์ เพื่อที่จะเหมือนเพื่อสร้างตำราใหม่ อันนั้นก็ไม่ชอบ เพราะว่าตำรามีอยู่แล้ว

ตำราคือคำสั่งสอนต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าซึ่งมีอยู่ในพระไตรปิฎกและในอรรถกถาต่าง ๆ มีครบถ้วน มีจนบอกได้ว่ามีมากเกินความจำเป็นของแต่ละบุคคล แต่ว่าที่ต้องมีมากเพราะว่า อย่างที่กล่าวไว้ว่าแต่ละคนมีฐานะของตัว แต่ละคนก็จะได้เลือกได้ *การศึกษาดังนี้ เรียกได้ว่าเป็นการศึกษาปริยัติ* ปริยัตินั้นก็คือหลักการต่าง ๆ ที่เป็นตำรานั้นเอง การศึกษาปริยัติจึงเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาพุทธศาสนา เป็นส่วนหนึ่งของเป้าหมายที่สมาชิกสมาคมต่าง ๆ ในทางพุทธศาสนาควรที่จะได้สนใจ

ปริยัตินี้มีการศึกษาได้ด้วยจุดประสงค์ต่าง ๆ กันเหมือนกัน เช่น *ศึกษาปริยัติเพื่อที่จะมาถกเถียงกัน อาจจะเป็นการทะเลาะกันด้วยซ้ำ* อันนี้ก็อาจจะไม่ค่อยได้ประโยชน์นักแต่ว่ามีการทำกันมาก ข้อนี้คนนี้พูดว่าเป็นอย่างหนึ่ง อีกคนก็แย้งว่าไม่ใช่อย่างนั้น ก็ถกเถียงทะเลาะกัน บางทีหน้าดำหน้าแดงจนกระทั่งเป็นศัตรูกันก็มี อย่างนั้นเท่ากับได้ศึกษาปริยัติมาสำหรับมาทะเลาะกันสำหรับมาหาความไม่สงบ จึง*เป็นการศึกษาที่อาจจะไม่ค่อยได้ประโยชน์นัก* เพราะว่าเป็นการศึกษาเพื่อมาโอ้อวดกัน เป็นการศึกษาเพื่อจะมาทะเลาะกัน เอาดีกัน ก็หมายความว่าเป็นการยึดเป็นมานะที่แรงซึ่งเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับจุดประสงค์ของพระพุทธศาสนา

มีผู้ที่ศึกษาปริยัติของพระพุทธศาสนานี้ก็สำหรับเก็บเอาไว้ ท่านเรียกว่าศึกษาพระปริยัติเป็นขุนคลัง คือหมายความว่าเก็บ...เก็บ...เก็บ...เก็บเอาไว้ เก็บเอาไว้เพราะอยากเก็บอันนี้เป็นวิธีอย่างหนึ่งที่อาจจะไม่ค่อยได้ประโยชน์นัก แต่ก็ยังดีกว่าที่จะศึกษาปริยัติมาสำหรับทะเลาะกัน เพราะว่าการทะเลาะนั้นทำให้เกิดความไม่สงบ ทำให้เกิดความรุนแรงทำให้เกิดแตกแยกกัน ทำให้เกิดทิฐิมานะในตัวเองไม่เห็นสว่าง

การที่จะศึกษาปริยัติเพื่อเป็นขุนคลังนั้นก็ไม่ได้ประโยชน์นัก และอาจจะเสียอยู่ที่ว่า เท่ากับเราเป็นผู้เก็บของโบราณ เราเป็นเหมือนคนที่สะสมเพราะว่าเรารักเราชอบ มันก็เป็นโลภหรือเป็นราคะก็ได้ ไม่เป็นสิ่งที่จะขัดเกลาให้เรามีความสบายแต่ประการใด อาจจะมีความพอใจว่าปริยัติเยอะแยะ มันสนุกดี หรือมันน่าชื่นชมแต่ก็เป็นสุขชั่วแล่น ฉะนั้น *การศึกษาปริยัติเพื่อที่จะเก็บไว้เฉย ๆ นั้นย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถึงจุดประสงค์และอาจจะนำไปสู่ความเดือดร้อนบ้างเหมือนกัน* เพราะว่าเราเรียนปริยัติ เราสะสมปริยัติ บางทีก็ลืมบ้าง ก็เกิดโทมนัสว่า เอ...ข้อนี้เราลืมไปเสียแล้วมันหายไปเสียแล้วเพราะว่าเราเรียนเราจำมันย่อมลืมได้ โดยเฉพาะอย่างที่ผู้เคยจำได้และเดี๋ยวนี้จำไม่ได้ ก็เดือดร้อนกลุ้มใจ ความกลุ้มใจนั้นก็ไม่รู้จะไปแก้ไขอย่างไรลืมปริยัติว่าเวลากลุ้มใจท่านแก้ด้วยอะไร เมื่อลืมไปก็กลุ้มใจ ยิ่งกลุ้มก็ยิ่งกลุ้มว่ากลุ้มก็นับว่าการเรียนปริยัติอย่างนั้น เพื่อเก็บไว้เฉย ๆ ก็ไม่สู้จะดี

การศึกษาปริยัติก็อีกอย่างหนึ่ง คือ ศึกษาปริยัติแล้วที่เรียกว่าปฏิบัติ เวลาฟังปริยัติหมายความว่าคำสั่งสอนใด ๆ อ่านคำสั่งสอนใด ๆ มาแล้วก็มาคิด มาคิดให้เข้าใจมาคิดให้รู้ มาคิดให้แจ้ง อันนี้แหละเรียกว่าปัญญาก็ได้ เวลาพูดถึงปริยัติข้อใด เอามาคิดว่าท่านหมายความว่าอย่างไร แล้วมาดูที่จิตใจของเราว่ามันตรงหรือไม่มีเหตุอย่างนั้นมันตรงไหม ที่ท่านสอน อันนี้ก็หมายความว่าเป็น *การปฏิบัติ* ฉะนั้น ถ้าเราเรียนปริยัติมาข้อใด แล้วมีเวลาเมื่อใด ก็มาพิจารณาถึงข้อปริยัติในระหว่างที่ยังไม่ได้ลืมคำสั่งสอนนั้น มาดูจิตใจของเรา การดูจิตใจนี้ก็คือการปฏิบัติ ไม่ต้องมีอย่างอื่น *การดูจิตใจนั้นอย่างเดียวเป็นการปฏิบัติ* ฉะนั้น ถ้าเรียนปริยัติหรือได้ฟังปริยัติได้เห็นปริยัติโดยการอ่าน ได้รู้สึก ปริยัติหมายความว่าได้ไปที่ไหน ได้เห็นโลกเป็นอย่างนั้น ๆ นั่นเป็นปริยัติทั้งนั้น เอามาพิจารณาว่าเวลาเราเจอสิ่งของเหล่านั้นใจของเรารู้สึกอย่างไรนี่เป็น *การปฏิบัติ* และมาพิจารณาว่า ทำไมมันเกิดอย่างนั้น ก็เป็นการปฏิบัติ

ถ้าหากว่าเมื่อฟังปริยัติ อ่านปริยัติ ประสมปริยัติแล้วมาปฏิบัติคือดูที่ใจจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เพราะว่าปริยัตินั้นลืมไปแล้ว แต่ใจที่สัมผัสและศึกษาอารมณ์ต่าง ๆ ไม่ลืม ไม่มีทางลืมเพราะว่าเห็นแล้ว เห็นว่าอะไรเป็นจริงแล้ว เมื่อเห็นจริงแล้วไม่มีทางลืม

ฉะนั้น การปฏิบัตินั้นก็เป็นสิ่งที่สำคัญมาก โดยมากพูดถึงปฏิบัติก็กลัวกัน เพราะว่าปฏิบัตินั้นมีวิธีต่าง ๆ แล้วก็โดยมากวิธีต่าง ๆ นั้นบรรยายกันมาว่าต้องทำอย่างโน้นอย่างนี้ ต้องทรมาน ต้องเหนื่อย ต้องเสียเวลามาก ไม่สามารถที่จะปลีกตัวออกมาปฏิบัติ

ความจริงปฏิบัติพระพุทธศาสนาตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้น ไม่ใช่ของยาก แต่ละคนทำได้ทั้งนั้น แต่ว่าก็จะต้องมีความตั้งใจ

เมื่อเราอยากที่จะปฏิบัติธรรม มีความอยากแล้วก็หมายความว่าเรายินดี เราอยากที่จะปฏิบัติ มีข้อนี้เป็นต้น ถ้าเราสนใจพระพุทธศาสนา และปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนา เริ่มสนใจก็เริ่มทำได้แล้ว เพราะว่าคนเราไม่อยากปฏิบัติ ขี้เกียจปฏิบัติ หรือไม่คิดอ่านที่จะปฏิบัติก็ย่อมไม่ได้ปฏิบัติ เมื่อไม่ได้ปฏิบัติแล้วความมืดก็ครอบคลุม เพราะว่าไม่ได้เปิดไฟ แต่ถ้าเราอยากขึ้นมาอยากและก็เห็นว่าศาสนานี้เป็นสิ่งที่มีประโยชน์ก็ย่อมเป็นการเปิดไฟ แม้จะริบหรี่ก็เป็นความสว่างให้เห็น อย่างเช่นเราเข้าไปในห้องที่มืดแล้ว เราก็ไม่รู้จักห้องนั้น ไม่ทราบว่าสวิทช์ไฟอยู่ที่ไหน เรามีไฟฉายแล้วก็เปิดไฟฉายอันริบหรี่นั้น หรือไม้ขีดไฟที่เป็นแสงสว่างไปหาสวิทช์ไฟ ถ้าเราไม่ไปหาสวิทช์ไฟเราก็ไม่สามารถที่จะเปิดไฟที่อยู่ในห้องนั้น คือมีหลอดไฟ มีสายไฟ มีสวิทช์ครบถ้วนในห้องนั้น เราไม่สามารถจะพบนอกจากบังเอิญโดยบังเอิญเราไปแตะสวิทช์ไฟแล้วก็เปิดขึ้นมา แต่ว่าโดยมากก็ต้องหา เมื่อหาได้แล้วด้วยไฟริบหรี่เรามีอยู่กับตัวเราก็สามารถไปเปิดไฟได้ *ไฟริบหรี่นี้คือการสนใจเบื้องต้น เมื่อเราไปเปิดไฟได้แล้วก็จะสว่างขึ้นมา* เราก็จะมีความดีอกดีใจมีความดีใจว่าทำตามวิธีนี้ได้ผลดี มันสว่าง ไฟที่อยู่ในห้องนั้นอาจจะไม่สว่างเต็มที่ อาจจะมีหลายแห่ง ก็เปิดไฟอันนั้นก็มีความปิติยินดีแล้ว ก็เป็นอันว่าเราพอใจในการปฏิบัติเช่นนั้น คือเปิดสวิทช์ไฟมันมีความสว่างดี เปิดสว่างดีก็ย่อมมีความพอใจใหญ่สบายใจ มีความร่าเริงใจ ความร่าเริงใจนี้ความสบายใจเบื้องต้นนี้ เป็นปัจจัยสำคัญของการปฏิบัติพุทธศาสนา ท่านเรียกว่า **ฉันทะ** คือ ความพอใจในการปฏิบัติ มีความพอใจในการค้นคว้า

เมื่อมีความพอใจในการค้นคว้า เราก็ต้องค้นคว้าต่อไป ไม่ใช่พอใจเพียงแค่นั้น เพราะว่าความสว่าง ความดี ความสุข ความพอใจในการปฏิบัตินั้นยังมีอีกมาก ก็ต้อง

เพียรที่จะปฏิบัติงานของพุทธศาสนา อันนี้ก็จะต้องมี *วิริยะ*

วิริยะ สิ่งนี้เป็นสิ่งสำคัญมาก *เมื่อเริ่มต้นแล้วต้องมีวิริยะ หมายความว่าต้องเพียร ต้องมีความขยัน* **วิริยะ** *นี้คู่กับ* **ขันติ** *คือ ความอดทน* บางทีเวลาเราทำงานอะไรก็ตามในทางโลกทางธรรมเราทำงานแล้วเหนื่อย เมื่อเหนื่อยก็ต้องมีความอดทนในความเหนื่อยนั้น ก็ต้องมีความเพียรที่จะปฏิบัติต่อไป ฉะนั้น พูดไปก็ต้องเห็นว่า **ความเพียร** กับ **ความอดทน** นั้น เป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่จะทำให้งานใด ๆ บรรลุผลได้ เมื่อมีความเพียรมีความอดทนแล้วสิ่งอื่นก็มา แต่ในความเพียรในความอดทนนี้ก็ต้องมีการเอาใจใส่ **เอาใจใส่** นั้นคือติดตามอยู่ตลอดเวลาว่างานของเราไปถึงไหน แล้วก็ไม่ควรจะเผลอต้องให้มีการดูติดตามไม่ฟุ้งซ่าน

เมื่อปฏิบัติเช่นนั้นก็ยิ่งก้าวหน้าไปใหญ่งานต่าง ๆ ก็จะมีความสำเร็จได้ ไม่ใช่งานทางพุทธศาสนาเท่านั้น งานอื่น ๆ งานใดในโลก งานในหน้าที่หรืองานในทางส่วนตัว งานทุกอย่างนั้นจะก้าวหน้าไปได้โดยดี จะไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ และจะว่าราบรื่นได้ **เพราะว่าแม้จะมีอุปสรรค อุปสรรคเหล่านั้นไม่ใช่เป็นอุปสรรคที่จะข้ามไม่ได้ ถ้ามีความเพียรความอดทนความเอาใจใส่**

การปฏิบัติงานจะต้องทบทวนอยู่เสมอ ดูให้ชัดว่างานที่เราทำไปมันไปถึงไหน งานนั้นไปในทางที่ถูกต้องหรือไม่เพราะบางทีถ้ามีความอดทน มีความเพียร และมีความเอาใจใส่ อาจจะเอาใจใส่อย่างไม่ถูกต้องนัก คือเช่นเดียวกับการเดินทางไปที่ไหนสมัยนี้ต้องแล่นรถ เราก็แล่นรถไปตามทาง มีทางแยกไหน เราก็เห็นว่าทางนี้ถูกต้องแล้ว แต่ว่าแท้จริงเราเลี้ยวผิด อาจจะเป็นได้ เพราะว่าดูท่าทางเป็นเช่นนั้น ก็จะต้องทบทวนอยู่ว่าทางนั้นถูกต้องหรือไม่

อย่างเมื่อครั้งไปภาคอีสาน ดูในแผนที่ว่าหมู่บ้านแห่งหนึ่งอยู่ในแผนที่แล้ว เราก็เห็นว่าทางที่ควรจะไปหมู่บ้านหนองแคร่นั้นอยู่ข้างทาง ซึ่งบนแผนที่เขียนว่าเป็นทางประ หมายความว่าจะเรียกว่าเป็นทางเกวียนก็ได้ หรือเป็นทางเดิน แต่ว่าเราทราบว่ามีทาง รพช.มาผ่านใกล้แถวนั้นและก็มีทางอีกทางหนึ่งที่จะเชื่อมกับทาง รพช.ได้ เราก็แล่นไปไปทางถนนใหญ่ ๆ ถึงที่ ๆ จะเลี้ยว เราก็บอกเลี้ยวซ้าย แล้วก็เลี้ยวซ้ายไป ไปในถนนที่เป็นทางประอีกแห่งหนึ่งให้ไปถึงทาง รพช. เมื่อถึงทาง

รพช.แล้วในแผนที่เขียนไว้ว่าให้เลี้ยวซ้ายแล้วก็ตรงไปลงจากทาง รพช. เขียนไว้อย่างนั้น แต่ว่าเราก็แล่นรถไปแล่นไปขึ้นทาง รพช.แล้ว ทาง รพช.นั้นเลี้ยว เลี้ยวก็ไม่มีทางแยกประการใดก็แล่นต่อไป ต่อไปข้ามสะพานไปถึงบ้านอีกบ้านหนึ่ง เราก็ฉงนว่าบ้านนี้มันอยู่ที่ไหนแล้วก็ทิศทางที่เราไปนั้นไปทางเหนือประมาณ ๒ กิโลเมตร ซึ่งมันไม่ถูก แต่ว่าไม่รู้ตัวเพราะว่าไม่ได้ทบทวนตลอดทาง แต่ไปถึงนั้นเราก็ทราบว่ารู้สึกว่าต้องผิดแน่ จึงมาดูทิศทางและแผนที่อีกที ก็เลยปรากฏว่าต้องลงจากถนน รพช.ตรงที่ใกล้เลี้ยวนั่นเองแล้วก็กลับหลังหัน กลับหลังหันประมาณ ๒ กิโลเมตร แล่นมาถึงทางเลี้ยว ก็บอกว่าทางเลี้ยวตรงนั้นมีทางลงไป เลี้ยวขวาไปบ้านหนองแคร่ ไม่มีทางเราก็แล่นต่อไป ก็กลับเลี้ยวขวาลงไปตามทางที่เรามาแต่เดิม แล้วลงประมาณ ๑๐๐ เมตร จึงเลี้ยวขวาอีกที แล้วก็ไปทางประนั้นก็ไปถึงบ้านหนองแคร่ได้

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า เราต้องพิจารณาทุกฝีก้าวว่า ตรงเลี้ยวขวานั้นความจริงยังไม่ถึงทาง รพช.มันเป็นเลี้ยวขวาที่อยู่ในแผนที่เดิม และก็ไปถึงหนองแคร่ได้ ถ้าตั้งแต่แรกมาพิจารณาดูชัด ๆ ตลอด และคิดตามตลอดไป ก็จะไม่ต้องเสียเวลาไปต่อไปในทางที่ผิด แต่ถ้าเรามีความเพียร บอกว่ามีความเพียรอดทนกันไปทางมันไกล แล่นไปตามทาง รพช.นั้น จะไปถึงไหน มันจะออกไปโน่นจะเข้าไปถึงถนนไปนครพนมไปเลย หมายความว่า ถ้าสมมติว่าเราเอาหัวชนฝา เราเพียร มีความอดทนแล่นรถไป ๒ ชั่วโมง ไปถึงนครพนม มันจะมีประโยชน์อะไร มันจะไม่มีประโยชน์อะไรเลย แล้วก็จะเสียหาย เพราะว่าเราจะเหน็ดเหนื่อยเปล่าและก็เสียน้ำมันซึ่งแพงนักในสมัยนี้ เพราะไกลมาก หมายความว่าถ้าเรามีความเพียร ความอดทนและความจ้องดูถนนที่แล่นไปนั้นเท่านั้นเอง ไม่มีการทบทวนเป็นระยะ ๆ ว่าเราไปถึงไหน เราก็ไม่สามารถที่จะไปถึงจุดหมายที่ถูกต้อง นอกจากจะบังเอิญ เพราะฉะนั้นก็จะต้องประกอบด้วยสิ่งต่าง ๆ ดังนี้ได้ครบถ้วนถึงจะดำเนินไปได้ด้วยดี

ที่กล่าวมานี้ ก็เป็นทางที่จะให้ได้ปฏิบัติงานของธรรมหรือปฏิบัติพุทธศาสนาในทางที่เรียกว่า ปฏิบัติ เริ่มต้นตรงนี้อย่างนี้ และที่ว่านี้ก็จะเป็นประโยชน์สำหรับการปฏิบัติงานทุกอย่าง ไม่ใช่งานของการปฏิบัติธรรมเป็นประโยชน์สำหรับการปฏิบัติงานของตัว ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งผู้หญิงทั้งผู้ชายมีประโยชน์ทั้งนั้น ใครมีหน้าที่

อะไรมีงานอะไร ถ้าทำตามหลักนี้ก็มีความสำเร็จแน่ ๆ บอกว่า *แน่* ไม่ใช่ *อาจจะ* เป็นสิ่งที่แน่ เพราะว่าจิตใจของเราจะได้ปฏิบัติในทางที่ถูก

คราวนี้ก็ยังไม่ได้พูดถึงว่า *พุทธศาสนานี้ปฏิบัติที่ไหน ปฏิบัติอย่างไร* เพราะว่าคนที่ศึกษาพระพุทธศาสนาหรือมาตั้งเป็นพุทธสมาคม หรือเป็นกลุ่มศึกษาพุทธศาสนาบางทีก็ยังไม่ทราบว่าการปฏิบัตินั้นเริ่มที่ไหน เพราะที่พูดถึง วิธีการที่จะปฏิบัติได้นั้นก็ไม่ได้บอกว่าเริ่มปฏิบัติตรงไหน นอกจากมาเปรียบเทียบว่าเข้าไปหาสวิตช์ไฟเพื่อจะเปิดให้ความสว่าง และเมื่อมีความสว่างแล้วก็ดูทางได้และไปดูทางที่จะทำให้สว่างยิ่งขึ้น และสวิตช์ไฟนั้นอยู่ที่ไหนคือสวิตช์ไฟนั้นเราเอาแสงไฟเท่าที่ริบหรี่นั้นไปฉายแล้วก็ไปเปิดสวิตช์ไฟ สวิตช์ไฟนี้คืออะไรเพราะว่าท่านพูดอยู่เสมอว่า พระพุทธศาสนานั้นเมื่อได้ปัญญาก็มีความสว่าง เมื่อปฏิบัติธรรมก็ได้ปัญญา ได้แสงสว่าง ปัญญานั้นก็ดูจะเป็นสวิตช์ไฟ แต่ถ้าดู ๆ ไปปัญญานี้ปัญญาอะไร ก็ปัญญาในธรรมนี่ ปัญญาในธรรมไม่ใช่สวิตช์ไฟนั้นจะพบอย่างไร แต่การที่จะบอกว่าสวิตช์ไฟคืออะไรนั้นก็คือใจเรา **ใจ** หรือ **จิต** **จิต** หรือ **ใจ** ก็ได้ แล้วบางทีท่านก็เรียกว่าจิต บางท่านก็เรียกว่าใจ บางท่านก็บอกว่าจิตคือใจ บางท่านก็บอกว่าใจคือจิต บางท่านก็บอกว่าจิตไม่ใช่ใจหรือบางท่านก็บอกว่าจิตคือเป็นอาการของใจ อาการของใจนี้แปลว่าอะไร ใจเป็นสิ่งที่เรามีทุกคนเป็นสิ่งที่เราไม่เห็นเป็นสิ่งที่คนอื่นไม่เห็น แต่ว่าใจนี้จะเป็นผู้บงการการกระทำของเราทั้งหลายจึงต้องพยายามดู แต่ถ้าใจนี้เราไม่ดูก็ไม่เห็น ถ้าดูด้วยตาด้วยตาที่มองดูภูมิประเทศดูใครต่อใครนั้น ดูตึกดูอาคารนั้น ตานั้นจะไม่เห็น ท่านก็เรียกว่าตาใจ คือความรู้ *ตาใจนั้นก็คือเป็นสิ่งที่จะใช้สำหรับได้ปัญญาได้เห็นแสงสว่างปัญญา*

คราวนี้เราก็เจอแล้วว่า ส่วนหนึ่งของสวิตช์ไฟหรือส่วนหนึ่งของกลไกที่จะทำให้มีความสว่างคือ **ใจ** ใจนี้เมื่ออยากทราบก็จะต้องปฏิบัติหลายอย่าง ตอนแรกเราจะไม่สนใจเพราะว่าเมื่อเราดูไปเราก็เกิดความฟุ้งซ่าน เราเกิดความรู้สึกโลภ รู้สึกอาจจะโกรธด้วยซ้ำ จึงทำให้มีสิ่งที่มาปิดคือปิดในสิ่งที่ท่านเรียกว่า *โมหะ คือความโง่ ความไม่รู้หรือรู้ไม่จริง มันปิดบังใจและปิดบังความจริง ฉะนั้นจะต้องหาทางที่จะเปิดเปิดม่านนั้น เมื่อเปิดม่านนั้นก็จะต้องพยายามที่จะทำให้ใจนี้สงบ อันนี้ก็มาถึงเรียกว่า*

สมถะ *หรือ* **สมาธิ** ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ได้น่ากลัวเท่าที่ว่า บางคนก็บอกว่า การนั่งสมาธินี้ระวังดี ๆ อาจจะเป็นบ้าก็ได้ อาจจะแย่ลำบากไม่มีทางที่จะทำ น่ากลัว แต่ว่าสมาธินี้ก็ต้องเริ่มอย่างเบา ๆ ก่อน คือว่าจะต้องมีความตั้งใจ ให้จิตใจนี้ไม่ไปเกาะเกี่ยวกับอะไรก็ตาม หมายความว่าจะต้องเริ่มต้นด้วยการปัดกวาดสิ่งที่เป็นม่านหรือจะเป็นสิ่งที่คลุม ไม่ทำให้สงบได้ ไม่ทำให้เกิดความนิ่งแน่ได้

การที่จะให้เกิดความสงบคือสมาธินี้ จึงต้องพยายามดูให้เห็นว่าอะไรมาปิดบัง เมื่อถอนสิ่งที่ปิดบังนั้น ทันใดก็ได้สมาธิ โดยมากเราจะทำอะไร เราก็คิดถึงอะไรสารพัดไม่แน่ คือหมายความว่าเราไปคิดเรื่องอื่น อย่างสมมติว่าเราจะเดินไปไหน ถ้าสมมติว่าเราลุกขึ้นยืนแล้ว ก็เราอยากออกจากห้องโถงนี้ เราไม่เห็นประตูเราไม่เห็นอะไร เราจะต้องถอนสิ่งที่อยู่ข้างหน้าตาเราก่อน หันไปในทางที่จะเป็นสิ่งที่เหมาะสมในการกระทำคือประตู สมมติว่าเราดูฝาผนังหรือดูม่านหรือดูเพดาน สิ่งเหล่านั้นมันปิดบัง มันไม่เห็นประตู เราก็จะต้องเอาจิตใจของเราเอาออกไปจากฝาผนังหรือออกจากเพดานหรือออกจากม่านเอาไปไว้ที่ประตู หมายความว่าขั้นแรกเราต้องการประตู เราก็จะต้องทิ้งฝาผนัง หรือเพดาน หรือม่านที่เรากำลังดูหมายความว่าสิ่งที่กีดขวางไม่ให้สามารถที่จะได้เห็นสิ่งที่เราต้องการ ถ้าเราบอกว่าเราดูฝาผนัง ดูเพดานบ้าง ดูม่านบ้าง แล้วก็เราไม่มีทางที่จะดูประตู แต่ว่าถ้าเราตัดสินใจปั๊บว่า ตอนนี้ไม่ใช่ภาระของเราที่จะดูเพดานดูฝาผนังหรือดูอะไร เป็นภาระที่จะไปหาประตู เราก็จะถอนออกมาจากสิ่งที่เรากำลังทำอยู่ ที่กำลังฟุ้งซ่านอยู่ ส่วนมากเราก็มีความชอบอะไรก็เรียกว่ามีกามราคะ มีโทสะคือพยาบาท หรือบางทีก็ไม่ใช่โทสะหรือราคาอะไร มีความฟุ้งซ่านแกว่งไกว ไปที่นั่นที่นี่ เดี๋ยวอันนี้ก็ไม่เอา อันโน้นก็ไม่เอา มันไม่มีทางที่จะมีความสงบ หรือบางทีเราก็พยายามหาความสงบ เราไม่มีความเพียรพอ เรามันง่วงเรามันหาว บางทีเราก็เกิดมีสิ่งที่ทำให้ไม่สามารถมันย่อหย่อน บางทีก็ไม่เชื่อว่ามีประตูด้วยซ้ำ ต้องปัดกวาดความลังเลสงสัยอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ สิ่งที่ไม่ดีคือสิ่งที่ทำให้ฟุ้งซ่านทำให้เราไม่สามารถที่จะทำใจให้นิ่ง ๆ เพราะว่ามีสิ่งที่มาปิดบังดังนี้ แต่ถ้าเราพยายามที่จะดูว่ามีสิ่งที่ปิดบังและก็บอกว่าเอาตอนนี้มันไม่ใช่เรื่อง ไม่ใช่เวลาที่จะเอาสิ่งมาปิดบัง ถอนปิดบัง เหล่านี้เราก็ได้สมาธิได้ทันทีเลย นี่เรียกว่า **สมาธิ**

สมาธินั้นเราอาจจะได้เป็นเวลาเพียงครึ่งวินาที มันก็เป็นสมาธิแล้ว แต่ว่าเป็นสมาธิย่อที่อ่อนมาก แต่ก็เป็นสมาธิข้อสำคัญที่จะต้องได้ อันนี้ให้เห็นว่าสมาธิคืออะไร โดยมากคนเราเมื่อเป็นเด็กเป็นนักเรียนท่านก็สอน คือหมายความว่าครูบาอาจารย์หรือพ่อแม่ก็สอนให้ตั้งจิตตั้งใจเรียนก็หมายความว่าทำสมาธินั้นเอง แล้วเราก็เรียนว่าถ้าเราตั้งใจในสิ่งนั้น ๆ ให้ดีมันก็ทำได้ เรียกว่ามีสมาธิ เพราะว่าจิตเราไปเพ่งอยู่อันเดียว แต่คนเราถ้าไม่มีสมาธิเสียเลย หมายความว่าเป็นคนฟุ้งซ่านจริง ๆ เป็นคนที่ไม่ได้เรื่อง จะเรียนอะไรไม่ได้ จะพูดก็ไม่ได้ ไม่มีทางอะไรเลย คือว่าขึ้นชื่อว่าเป็นคนไม่มีสมาธิ ไม่ใช่ว่าคนเราเราเสียใจเหลือเกินว่า เรามันขาดสมาธิ ถ้าคิดว่าเราขาดสมาธิเท่ากับเรามีสมาธิอยู่แล้ว เพราะรู้ว่ามีคำว่าสมาธิ เราได้เรียนรู้แล้ว ถ้าไม่มีสมาธิในตัวเลยหมายความว่าไม่มีความดีเลยในตัว ก็ไม่สามารถที่แม้จะคิดจะมีคำว่าสมาธิ

ฉะนั้น จุดเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรมอยู่ที่ตัวสมาธินี้ ซึ่งเรามีทุกคน มีแต่ว่าให้เห็นว่า *นี่เป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติธรรม คือ จากสมาธิที่เรามีธรรมดา ๆ* ที่เมื่อเด็ก ๆ ครูบาอาจารย์พ่อแม่ได้สั่งสอนบอกว่าต้องตั้งใจ แต่นี้ก็เป็นจุดเริ่มต้นของสมาธิ เพราะเหตุว่าการที่จะปัดกวาดสิ่งที่ปิดกั้นสมาธิที่ท่านเรียกว่า นิวรณ์ การปิดกั้นนี้เราจะเอาออก มันต้องมีสมาธิเพื่อให้มีสมาธิ อันนี้พวกเราที่อยากจะศึกษาสมาธิและศึกษาการปฏิบัติธรรมติดอยู่ตรงนี้ เพราะเราไปหาอาจารย์ ท่านบอกว่าต้องทำสมาธิ มีนิวรณ์ ๕ อย่างนั้น ๆ มีสิ่งที่ปิดกั้น การที่จะทำให้สิ่งที่ปิดกั้นนั้นออก จะต้องตั้งใจต้องมีสมาธิเพื่อจะเอาเครื่องปิดกั้นนั้นออก เราก็งง โดยมากไม่มีที่ไหนที่จะสอนให้ทำสมาธิโดยไม่ได้บอกว่าให้เอาเครื่องปิดกั้นนี้ออก บอกว่าต้องระงับนิวรณ์ทั้งนั้น ก็หมายความว่าการระงับนิวรณ์นี้ต้องใช้อะไร ก็ต้องใช้สมาธิ จะทำอย่างไรไก่มาก่อนไข่หรือไข่มาก่อนไก่ ความจริงใช้สมาธิระงับนิวรณ์ จริง ๆ ท่านไม่ได้พูดผิด แต่ว่าเรามันไม่เข้าใจ ไม่เข้าใจว่าเราต้องการสมาธิ แล้วเราต้องใช้สมาธิเพื่อระงับนิวรณ์ซึ่งเป็นสิ่งที่ปิดกั้นสมาธิ เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ แต่ว่าถ้าเข้าใจแล้วว่าสมาธิเรามีอยู่ทุกคน มิฉะนั้นเราไม่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ถ้าเราไม่มีสมาธิหรือไม่มีทุนเดิมเราไม่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ ไม่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ที่มีความฉลาดมากหรือน้อยก็แล้วแต่

แต่ว่ามีความฉลาด มีความดี มีวาสนา ทุกคนมีมากหรือน้อยเท่านั้นเอง หรือดี หรือชั่วเท่านั้นเอง แต่เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ก็เป็นสิ่งที่ประเสริฐยิ่งแล้ว *เราเกิดมาเป็นมนุษย์ เราทำสมาธิได้เพราะเหตุว่าเราได้ทำมาแล้ว เราทำมาถึงเกิดมาเป็นมนุษย์* เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ก็มีความดีอยู่ในตัว ความชั่วมี แล้วก็โดยมากใคร ๆ ก็ว่ามนุษย์มีกิเลส มีความชั่วเลวทรามต่าง ๆ ต้องขัดเกลา เราก็หัวหดเลย แต่ว่าความจริงไม่เป็นเช่นนั้น คือความจริงทั้งหมดที่ครบถ้วนไม่เป็นเช่นนั้น ความจริงเรามีความเลวทรามชั่วในตัวทุกคน มากหรือน้อย โดยมากก็มาก และเรามีความดีทุกคนมากหรือน้อย แต่โดยมากก็น้อย อย่างไรก็ตามมีน้อย ๆ นี่มันเป็นทุนเดิมทั้งนั้น ไม่ใช่ว่าเราไม่มี ทุกคนสามารถที่จะปฏิบัติงานของธรรมนี้ได้ทุก ๆ คน ไม่เว้นสักคน แต่ว่าจะต้องหาหรือขุดความดีที่เรามีเป็นทุนเดิมนี้มาทำให้เกิดความดีเพิ่มขึ้น ฉะนั้นก็ใช้สมาธิที่มีอยู่เดิมอาจจะสมาธิแย่ ๆ ก็ได้ แต่ว่าเป็นสมาธิ สมาธิมากระตุ้นทำให้เกิดสมาธิที่ดีขึ้น ฉะนั้นสมาธิที่ดีขึ้นนั้นก็มีได้ทุกคน ก็อาศัยความเพียรความอดทนที่อาจมีสมาธินี้ ก็เปรียบเทียบได้กับไฟฉายเล็ก ๆ หรือไม้ขีดไฟริบหรี่ ไฟริบหรี่นั้นก็สามารถที่จะใช้อันนี้สำหรับไปทำให้สมาธิใหญ่ขึ้นดีขึ้น อันนี้ก็เป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อให้ได้สมาธิ

สมาธินี้ถ้าเราเอามาใช้ คือสร้างสมาธิให้ดีขึ้นหน่อยแล้วเอามาใช้ ไม่ต้องทำสมาธิให้หนักแน่นมากนัก แต่ว่าเป็นสมาธิที่ควบคุมได้ เราจะมาเห็นใจ เราทำสมาธิให้นิ่ง จิตใจให้นิ่งก็จะมาเห็นใจของเรา ใจจะไม่เป็นสิ่งที่ลึกลับ ใจจะเป็นสิ่งที่เปิดเผย คือเราเปิดเผยตัวเราเอง ถ้ากลัวว่าคนอื่นจะมาเห็นใจเรา จะมาทะลุทะลวงเข้ามาในใจเรา ไม่ต้องกลัว เราทะลุทะลวงเข้าในใจของตัวเองเรา ดูใจนี้ก็จะเห็นได้ ต่อเมื่อใจนั้นได้รับที่เรียกว่า **อารมณ์** คือสิ่งที่เราเห็นได้ด้วยตา ได้ฟังด้วยหู เป็นต้น เวลาเข้ามาแล้วเราจะเห็นว่าใจนี้ อันนี้พูดอย่างลับ ใจนี้จะมีความรู้สึกอย่างไร คือตัวใจนี้เป็นรูปร่างอย่างไร ใจนี้จะชอบ ชอบใจหรือไม่ชอบใจ อันนี้ใช้สมาธิที่ทำให้ใจนี้นิ่งก่อนแล้วก็เมื่อมีอารมณ์ ซึ่งอารมณ์เข้ามาทุกเมื่อตลอดเวลา อารมณ์เข้ามาเรากั้นอารมณ์นั้นไว้เท่าที่ความสามารถด้วยการระงับนิวรณ์ ใจนั้นจะกระเพื่อม ถ้าเปรียบเทียบได้จะเห็น จะเห็นในใจแต่ละคน ถ้าคิดจริง ๆ ดูว่า ใจนี้เป็นน้ำนิ่ง สมมุติว่าเราเอาน้ำมาใส่ไม่ต้องมาก เอาน้ำมาใส่ชามอ่างก็ได้ กลับบ้านไปหาชามอ่างเอา

น้ำมาใส่ให้เต็ม เอาชามอ่างนั้นมาวางไว้แห่งหนึ่ง แล้วน้ำนั้นจะนิ่ง ทิ้งไว้ให้นิ่งสักครู่ คราวนี้เปรียบเทียบกับใจ ใจหรือน้ำนิ่งนั้นแล้วเราก็ไปหาอะไรอย่างหนึ่ง จะเป็นก้อนกรวดหรือจะเป็นอะไรก็ตามโยนลงไป น้ำนั้นเป็นอย่างไร น้ำนั้นจะกระเพื่อม หรือชามอ่างนั้นวางไว้เราไปผลัก น้ำจะเป็นอย่างไร น้ำจะกระเพื่อม เราจะเห็นน้ำกระเพื่อม กระเพื่อมอย่างไรเราก็เห็น ถ้าเราโยนอะไรเล็ก ๆ ลงไป น้ำจะกระเพื่อมเหมือนเป็นคลื่นเล็ก ๆ เสร็จแล้วถ้าเราผลักเอา มันจะกระเพื่อม ๆ ไป อีกอย่าง ถ้าเราเอาน้ำใส่เต็มอ่าง ชามอ่างนั้นอาจจะทำให้น้ำกระฉอกออกมา หรือถ้าโยนอะไรที่ใหญ่เราโยนลงไปน้ำต้องกระเซ็นออกมา ทำให้โต๊ะหรืออะไรที่เราวางไว้เปียกหมด ถ้าเราผลักน้ำก็อาจจะต้องหก นี่แหละใจ **เราจะเห็นได้ว่าใจของเราเมื่อได้รับการกระทบอย่างไรก็ตามด้วยอารมณ์ใดก็ตาม ใจนั้นจะกระเพื่อม คือใจนั้นจะเหมือนน้ำ ใจนั้นจะมีคลื่น** ใจนั้นจะทำให้มีความเคลื่อนไหวเราก็เห็นได้ **ถ้าใจนั้นโดนอย่างแรง ก็อาจจะหกอาจจะออกมา** หมายความว่า สมมุติว่าเราอยู่เฉย ๆ ใครเข้ามาตีหัวหรือต่อยเราก็โกรธ แล้วก็ต่อยตอบไปเลย นี่ใจมันหกออกมาเราก็ดู ในการดูใจนี้ก็เป็นการดูปฏิกิริยาของใจคราวนี้ก็ได้ถึงเห็นใจแล้ว ใจที่เคลื่อนไหว เคลื่อนไหวต่าง ๆ และก็ใจนี้ทำให้เรามีความสุขมีความทุกข์ ใจนี้เองเมื่อมีความสุขบางทีก็ลิงโลดดีใจมากอาจจะทำให้เสียก็ได้ กระโดดโลดเต้นหกคะเมนลงขาหักได้เป็นสิ่งธรรมดา คือหมายความว่าแม้แต่มีความสุขก็ทำให้มีความทุกข์ต่อไปได้

พุทธศาสนาศึกษาอะไร ก็ศึกษาความทุกข์นี่เอง ความทุกข์เป็นสิ่งที่คนไม่ชอบ จึงต้องการพ้นทุกข์ พ้นทุกข์สำหรับตัวเองแต่ละคน ๆ แต่ว่าการให้พ้นทุกข์นี้ยากมาก เพราะว่ามีความรู้สึกว่าไม่เป็นทุกข์ มีความรู้สึกว่าเป็นสุข อยากได้ อยากมีความสุข แล้วก็ใครมาทำให้เราเป็นทุกข์หรือแม้แต่มีความสุขแต่หากน้อยลงไป ก็ทำให้เราโกรธ ทำให้เราไม่พอใจ แล้วก็เดือดร้อนฟุ้งซ่านแล้วก็ไม่มีความสุขแล้วก็มีความทุกข์ ฉะนั้น *การศึกษาพระพุทธศาสนาก็คือ การศึกษาว่า ทุกข์นี้มาจากไหน ทำไมเราไม่ชอบความทุกข์ เราเป็นทุกข์ในทุกข์ เราก็จะต้องดูทุกข์นี้เป็นอะไร ให้เข้าใจว่าเป็นอะไร แล้วเราก็จะต้องเห็นว่าทุกข์นี้มีเหตุผล มีต้นเหตุ เมื่อมีต้นเหตุแล้วก็ต้องดูว่า เราระงับทุกข์ได้ตรงไหน บอกว่ามีทุกข์ต้องบรรเทาทุกข์ ความจริงทุกข์นั้นบรรเทาไม่ได้*

ต้องปล่อยให้ไปตามเรื่องของมัน แล้วก็เสร็จแล้วมันก็หายไป เพราะว่ามีทุกข์ มันก็ไม่มี มันก็หมดไปได้ สุขมี สุขก็หมดไปได้

เหตุนี้ การที่พระพุทธศาสนาหรือพระพุทธเจ้า ให้เราศึกษา ก็คือ *ศึกษาให้เห็นว่าทุกข์นั้นมันมาจากไหน ให้รู้ว่าทุกข์เป็นอย่างไร* เป็นอะไร แล้วก็ทุกข์มาจากไหน จะเห็นว่าทุกข์ก็ต้องมีการไม่ทุกข์ก็ได้ *เมื่อมีการไม่ทุกข์ ก็มีการหมดทุกข์ได้ มีการหมดทุกข์ได้แล้วก็เห็นได้ว่ามีทางจะหมดทุกข์* อันนี้ท่านก็เรียกว่า **อริยสัจ**

ฉะนั้น การศึกษาพุทธศาสนาก็คือการศึกษาอริยสัจนั่นเอง แต่ก่อนที่จะศึกษาอริยสัจหรือได้ทราบอริยสัจก็ย่อมต้องดูกลไกของการศึกษาพระพุทธศาสนาเข้าใจว่าจะต้องเริ่มจากที่ได้กล่าวเมื่อตะกี้นี้ คือจุดเริ่มต้น คือดูใจด้วยเครื่องมือที่มีคือ **สมาธิ** แล้วก็ในการนี้ในตอนต้นนั้นก็ต้องมีความพอใจในการที่จะปฏิบัติคือชอบใจ มีฉันทะ แล้วก็ความเพียรในการทำ มีความจดจ่อในการทำ มีความสำรวจในการทำ คือได้ศึกษาอริยสัจและเข้าใจในอริยสัจ การศึกษาพระพุทธศาสนานี้เป็นสิ่งที่ไม่ยากถ้าจิตใจจดจ่อ ถ้ามีความตั้งใจจริงและมีความซึ่งเรียกกันทุกคนว่า ความสุจริต ทุกคนต้องสุจริต ถ้าทุจริตแล้วไม่มีทางเพราะว่าไปในทางที่ผิดทุกครั้ง ไปในทางที่คิดว่าดี คิดว่าสะดวกแต่ว่ามืดมนไปในทางที่ผิดทั้งนั้น ฉะนั้นต้องมีความสุจริต เวลาให้โอวาทกับใครหรือท่านผู้ใหญ่ให้โอวาทกับผู้อื่นก็ต้องพูดว่าขอให้ทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต วางตัวด้วยความซื่อสัตย์สุจริตไม่ทุจริต อันนี้ก็เพื่อให้งานของส่วนราชการหรือส่วนงานนั้นดำเนินไปด้วยดี เพราะว่าถ้าทุจริตแล้วก็พัง *แต่ว่าการงานของพระพุทธศาสนาเป็นการงานของแต่ละคน เป็นส่วนตัวแท้ ๆ ก็ต้องทำด้วยความสุจริตเหมือนกัน ถ้าไม่ทำด้วยความสุจริตแล้วตัวเองก็เท่ากับเอาก้อนหินมาถ่วงที่คอแล้วโยนลงไปในนรก*

ได้พูดเมื่อวันที่ ๔ พูดถึงผี อันนี้พูดถึงผีอาจจะไม่ค่อยเข้าใจกัน นี่ขอพูดอีกสักนิดหนึ่ง เป็นเรื่องที่ตอนนี้ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติพุทธศาสนานัก แต่เป็นสิ่งที่น่าจะเป็นความจริง คือคนเราไม่เห็นพอว่า เรามีกายและใจ ซึ่งทั้งสองอย่างนี้ก็มีประโยชน์ทั้งนั้น เราเกิดมาเป็นมนุษย์ก็เท่ากับได้มีใจนี้ คือ ตัวเรามาประกอบกับกาย ซึ่งเราก็นึกว่าเป็นตัวเราเหมือนกัน แต่ว่ากายกับใจนี้ก็สามารถที่จะนำมาใช้มาทำงาน

ทำการมาประพฤติปฏิบัติตัวให้ดี เพื่อความสุขความเจริญของกายหรือใจหรือของกายและใจ ฉะนั้นต่อไปเมื่อกายและใจนี้แยกออกไปก็ว่าเป็นผี เพราะว่ากายที่ไม่มีใจเขาก็เรียกว่าผี ผีความจริงก็เรียกว่าศพ แต่เขาก็เรียกว่าผี ผีเป็นสิ่งที่ไม่มีใครชอบ โดยเฉพาะว่าเป็นกายที่ไม่มีใจแล้ว เป็นสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาเลย เพราะว่าก็เป็นตามธรรมดากายนี้เมื่อไม่มีใจอยู่แล้วก็ย่อมจะต้องสลายออกไปเป็นธาตุแล้วก็เป็นผี แต่ใจนั้นเวลาไม่มีกายแล้วก็เป็นผีเหมือนกัน คือว่า ที่ว่าจิตวิญญาณหรืออะไรก็ตามที่ตายแล้ว แล้วก็เรียกว่าผี บางทีผีมาหลอก ก็แปลกเหมือนกันที่ว่าทำไมจึงมาหลอกได้

ที่ว่าผีหลอกได้นั้นก็เพราะเหตุว่าผีนั้นหมายความว่าจิตวิญญาณนั้นยังยึดมาก ยังยึดจนกระทั่งกำลังยึดนั้นกลับมา เหมือนมายึดจิตใจของผู้ที่เห็นผี มายึดได้ชั่วขณะก็ได้เห็นว่าเป็นผี แต่ว่าผีนั้นจะเป็นผีกายที่ไม่มีใจ หรือใจที่ไม่มีกาย ผีนั้นไม่มีความสามารถที่จะประกอบความดี ถ้าหากว่าแยกไปแล้วไม่สามารถจะประกอบความดี ถ้าหากว่าเวลากายกับใจประกอบกันเป็นตัวบุคคล โดยเฉพาะเป็นมนุษย์สามารถจะประกอบความดี ถ้าหากว่าแยกไปแล้ว ไม่สามารถจะประกอบความดี แต่เมื่อประกอบกันแล้วก็ทำความดี ผีนั้นก็เป็นผีที่เรียกว่าเป็นผีดี คือเป็นผีที่มีคุณ เป็นเทวดา เป็นพรหม คือเป็นผีที่ให้คุณและเป็นคุณกับตัว ถ้าประกอบความไม่ดีคือทุจริต ไม่ได้ทำอะไรที่เป็นสิ่งสร้างสรรค์ก็เป็นผีไม่ได้ ก็เป็นเปรตเป็นอสุรกาย ผีนั้นความจริงก็ดูไม่มีกายแต่ว่าอาจจะมาหลอกเราได้เช่นกัน เพราะว่ามายึดกายเรา มายึดตาเรา มายึดหูเราได้ แต่ว่าถ้าผีนั้นที่เมื่อมีกายทำไม่ดีเป็นผีไม่ดีนั้น เขาจะแก้อะไรไม่ได้เหมือนกัน จะต้องทนทุกข์ทรมาน จะทนทุกข์ทรมานได้อย่างไร เมื่อไม่มีกาย แต่ความที่เป็นผีนั่นเองก็เลยมีความยึด นึกว่าตัวมีกายอย่างเช่นพวกเราเอง *ใจเราเราก็นึกว่าตัวเรามีกาย แต่แท้ที่จริงก็เป็นสิ่งที่ประกอบเป็นกอง ๆ เท่านั้นเอง* แต่ถ้าผีนั้นนึกว่าตัวมีกาย ตัวมีกายแต่ว่าจะต้องทนทุกข์ทรมานอย่างแสนสาหัส อย่างเปรตหิวข้าวตลอดวันตลอดคืนตลอดเวลา การกินก็ต้องกินตลอดเวลา แต่กินไม่ได้มันก็ทรมานอย่างยิ่ง อย่างพวกเราเวลาไปไหน ๆ หรือเวลาแม่ครัวไม่ได้ทำกับข้าวให้กินเราก็หิว มันทรมาน บางทีเราไปไหนไม่มีอาหาร เราไม่มีอาหาร ควรจะได้อาหารกลางวันอาหารค่ำ ไม่มี เราหิวมันก็ทุกข์ทรมาน ผีนั้นก็นึกว่าตัวมีกายก็ต้องการอาหาร

เมื่อกินไม่ได้อย่างเปรตที่ว่าปากเป็นรูเข็ม ไม่สามารถจะกินอะไรมันหิวทุกข์ทรมานอย่างยิ่ง นี่ก็เป็นทุกข์ที่ยังไม่มากนัก อย่างอื่นยังมากกว่าอีก เช่น เอาอะไรมาเสียบแทงทะลุหัวจนถึงทวารหนักที่ท่านว่าอย่างนั้น แทงด้วยเหล็กที่เป็นไฟแล้วอาจจะลงกระทะทองแดงหรืออะไรก็ตาม นั่นน่ะเป็นความทุกข์ที่ผีมี ที่ผีไม่ดีมี เป็นความทุกข์อย่างแสนสาหัสแล้วก็ทำอะไรไม่ได้ต้องให้หมดเวรหมดกรรม หมดเวรหมายความว่าหมดวาระเวลาที่จะหมดความทุกข์ทรมาน แล้วก็สามารถที่จะได้เต้าขึ้นมาเป็นคนอีก ถ้าคนเช่นนั้นขึ้นมาก็หมายความว่า เป็นคนที่ยังไม่ค่อยขัดเกลานัก แต่ว่าขึ้นมาก็พอที่จะได้มาเป็นคน บางคนเราเห็นว่าเป็นคนเลวทรามมากเราก็ว่าไอ้พวกสัตว์นรก แต่ว่าเป็นคนขึ้นมา เกิดจากเป็นสัตว์นรกก็เพราะว่าพวกนี้จิตใจยังเสื่อม จิตใจยังไม่ได้ขัดเกลา แต่พวกนี้ที่ขึ้นมาได้แล้ว ก็สามารถที่จะมีสมาธิได้ และสามารถที่จะมีการขัดเกลาเรียนธรรมได้แน่นอน ไม่ใช่ไม่มี

เพราะฉะนั้น ที่พูดถึงผีนี้ ไม่ใช่ที่จะชักชวนให้ท่านทั้งหลายได้สนใจเกี่ยวกับวิชาผี ไม่ใช่อย่างนั้น แต่ว่านึกถึงว่าแต่ละคนก็เป็นผี ทุกคนเป็นผี เป็นผีมาแล้ว และเป็นผีต่อไป เมื่อเป็นผีแล้ว ก็ได้ประกอบกรรมดีมาพอสมควรได้เกิดมาเป็นคนหรือมนุษย์ เราก็พยายามประกอบความดีขึ้นเพื่อให้เป็นผีดีต่อไป เมื่อเป็นผีดีต่อไปก็สามารถที่จะได้มีภพมีชาติที่ดีขึ้นต่อไป แต่ต้องระวังเหมือนกัน แม้จะเป็นผีดีแล้วไปหลงในความดีความสบายของผีแล้วก็อาจจะตกนรกต่อไปได้มีเหมือนกัน ฉะนั้นก็ต้องพยายามที่จะต้องพิจารณาระหว่างนี้ที่เรามีกายกับใจประกอบกัน ให้ดูกายให้ถูกต้องให้ดูใจให้ถูกต้อง แล้วก็จะสามารถที่แม้จะเป็นผีก็เป็นผีที่ดีได้ แต่ว่าถ้าความปรารถนาสูงสุดคือ ปรารถนาที่จะต้องให้หลุดพ้นจากการที่จะต้องเป็นผี อย่างพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์สาวก ท่านไม่ต้องเป็นผี ท่านไม่ได้เป็นผี ท่านหลุดพ้น เรียกว่าพ้นไปได้ต้องแยกกายกับใจ

อย่างพวกเรา ๆ ที่ยังไม่ได้ความหลุดพ้น ถ้าหากว่าทำจิตใจให้ผ่องใสแล้วก็ได้เห็นจิตของเราหรือใจของเรา แล้วก็ดำเนินให้จิตใจของเราพยายามที่จะเว้นจากสิ่งที่ทำให้ตกต่ำเป็นผีไม่ได้ พยายามทำอะไรที่จะทำให้ดีขึ้น ดีขึ้นมากขึ้นจะเรียกว่าทำให้ผ่องใสขึ้นทำให้มีความสุขขึ้น ให้ทำอะไรที่สุจริต ก็จะเป็นผีดีคือเทวดา และ

การเป็นเทวดาเท่ากับได้มีเวลาไปพักผ่อนในที่ ๆ สบาย แล้วก็ต่อไปก็สามารถที่จะกลับมารับราชการโลกต่อ เป็นคนที่จะเป็นมนุษย์ที่ดี แล้วก็ขัดเกลาไปขัดเกลามาก็สามารถที่จะเป็นผู้ที่หลุดพ้น

อันนี้ก็เป็นความปรารถนาของพุทธศาสนา

พูดมานานก็เพราะว่า *พุทธศาสนานี้เป็นสิ่งที่ทุกคนต้องสนใจ เป็นสิ่งที่ทุกคนจะได้ประโยชน์ถ้าเข้าในทางที่ถูก* และเป็นสิ่งที่ไม่ยากที่จะปฏิบัติ พูดว่าไม่ยากในการปฏิบัติไม่น่าที่จะพูดนาน ถ้าเป็นสิ่งที่ง่าย ๆ แต่ว่าจะง่ายถ้าตั้งจิตให้ถูกที่ถูกทางด้วยความเพียร และด้วยความจดจ่อ ด้วยความรู้รอบคอบคือการสำรวจให้ดีก็จะเป็นสิ่งที่ไม่ยากถ้าได้พูดให้ยาว ก็เพราะว่า *สิ่งที่ง่ายนี้ ทุกคนอาจจะยังไม่เห็นหรือเห็นยากเห็นยากในสิ่งที่ง่ายจึงต้องพูดยาว* แต่ถ้าทุกคนเห็นสิ่งที่ง่ายแล้วก็ไม่ต้องพูดยาว ถ้าสมมุติว่าทุกคนเห็นว่าง่ายจริง ๆ หมายความว่าเห็นส่วนที่ง่าย จะพูดได้สั้นมาก คือท่านทั้งหลายขอให้มีความเพียรในการปฏิบัติจิตที่ถูกต้องที่ดี อันนี้ก็หมด พูดแค่นี้ก็พอ ไม่ต้องพูดอื่น หรือแม้จะบอกว่าถ้าพูดอย่างนี้ก็ยังยาว ถ้าท่านทั้งหลายมา แล้วก็รู้ว่าทุกคนรู้ว่าง่าย แล้วรู้จริง ไม่ใช่รู้เก๋ ๆ เฉย ๆ รู้จริงว่าง่าย ซึ่งง่ายบอกว่า **สวัสดี** เท่านั้นเองก็พอ ไม่ต้องมานั่งมายืนให้เมื่อย ไม่ต้องมาพูดให้คอแห้งเปล่า ๆ ก็เพียงสวัสดี เพียงว่าปฏิบัติดีชอบก็พอ แต่มันยากที่ว่าไม่เห็นว่าง่าย ฉะนั้นในที่นี้ก็พูดเกินไปพูดมากไป ก็จะเป็นอันตรายเหมือนกัน เพราะว่าอาจจะมีคนคัดค้านก็ได้ในคำพูดที่พูดออกไป ซึ่งอาจจะดูเหมือนว่าเป็นทฤษฎี ความจริงไม่ใช่ทฤษฎีแหวกแนวอะไรเป็นส่วนหนึ่งของการสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแท้ ๆ ไม่ใช่สิ่งที่คิดค้นขึ้นมาโดยไม่มีหลักฐาน

ถ้าท่านทั้งหลายมาวันนี้มาให้พร คือตามที่บอกว่าเป็นทางการว่ามาให้พรในโอกาสวันเกิดที่ผ่านมาแล้วเมื่อเร็ว ๆ นี้ ท่านมาที่นี่ แล้วท่านก็ต้องนั่งอยู่นาน แต่ก็ขอขอบใจที่ท่านมาด้วยความปรารถนาดี และดีใจมากถ้าทุกคนที่อยู่ในกลุ่มสมาคมหรือชมรมหรือชุมนุมที่จะศึกษาพุทธศาสนาจะไปคิดทบทวนหน้าที่ของกลุ่มต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ และหน้าที่ของแต่ละคนที่ว่า ไม่ใช่ว่าจะบอกว่าจะเผยแพร่พระพุทธศาสนาสั่งสอนพระพุทธศาสนา ส่งเสริมพระพุทธศาสนาขอให้ได้ไปปฏิบัติแต่ละคน ในจิตใจ

ของแต่ละคน และทุกคนจะเป็นศาสนาใดก็ตามในประเทศไทย และจะเป็นศาสนาใดก็ตามชาติใดก็จะได้รับประโยชน์จากการปฏิบัติของท่านคือว่าเป็นประโยชน์ผู้อื่นในการปฏิบัติประโยชน์ของตน ฉะนั้น *ถ้าทุกคนได้ปฏิบัติประโยชน์ของตนอย่างแท้จริง อย่างจริง ๆ ไม่ใช่เบี่ยงบ่ายไปในทางทุจริต ทำจริง ๆ ในประโยชน์ของตนของธรรมของตัว หรือของโลกของตัว เป็นอันว่าได้ประโยชน์แล้วสำหรับทุกคนในโลก* อาจจะมีประโยชน์สำหรับผีทั้งผีดีไม่ดี ถ้าเราทำดี แล้วเป็นประโยชน์สำหรับทุกคนทุกตนที่มีอยู่ในโลกหรือโลกอื่น เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นทั้งหมด เพราะว่าแผ่ความดีแผ่รัศมี เช่นเดียวกับที่เราว่าพระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ ท่านตรัสรู้แล้วก็แผ่รัศมีออกมา เราได้รับทั้งนั้น แม้จะเป็นคนที่ไม่ใช่พุทธศาสนาก็ได้รับประโยชน์ของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

อันนี้ก็เพียงแต่ต่อท้ายนิดหนึ่งว่า ที่ท่านมาให้พรก็เพื่อประโยชน์ส่วนตัวของท่านที่ท่านมาบอกว่าให้บารมีปกเกล้า ท่านก็ต้องเป็นผู้ทำ ถ้าผู้ทำเองได้ดีแล้วก็ดี มาให้พรก็เห็นว่าถ้าท่านทำตนเองให้ดีก็เป็นการให้พร เพราะฉะนั้นจะว่า ขอขอบใจก็ไม่เชิงแทนจะบอกขอขอบใจ ก็ควรจะบอกว่าอนุโมทนา ควรจะบอกว่าดีใจ ดีใจที่ท่านมาให้พร เพราะหมายความว่าท่านตั้งจิตใจให้ดีแล้วพรนี้ก็จะแผ่ออกมา แผ่ออกไปทั่วทั้งหมด

นี่ถ้าพูดต่อไปก็อาจจะต้องพูดถึงแผ่เมตตาโดยไม่มีประมาณ ถ้าทำดี ศึกษาดีปฏิบัติดี สงเคราะห์ดี ก็เป็นการแผ่เมตตาจนไม่มีประมาณ อันนี้ก็เป็นหัวข้อต่อไปคราวนี้พูดแค่นี้แล้วมันก็รู้สึกว่ามากเกินไป ก็ถึงขอลาแล้ว ขอขอบใจท่านทั้งหลายที่มาชุมนุมกัน

(คัดจาก หนังสือวารสารไทย ฉบับปีที่ ๒ ฉบับที่ ๘ ตุลาคม — ธันวาคม ๒๕๒๙ ของ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี)

ธรรมิกวัตร ภาค ๑

ของ

พระมหารัชชมังคลาจารย์ นิทุเทสกเถร
วัดสัมพันธวงศ์

หน้าว่าง

นมตฺถุ รตนตฺยสฺส
ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระรัตนตรัย

วัตรเวลาตื่นนอน

พอรู้สึกตัวก็ตั้งสติระวังใจไม่ให้ไปนึกถึงเรื่องฝัน และการงานอื่น ๆ ควรทำใจว่า "ร่างกายนี้ธาตุทั้ง ๔ คือดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกัน เพราะอาศัยบุญญาภิสังขารตกแต่งตั้งอยู่ชั่วกาล แล้วก็จักแตกสลายไป ความได้อัตภาพมาเป็นมนุษย์อันสัตว์ได้โดยยาก ความมีชีวิตเป็นอยู่อันสัตว์ได้โดยยาก การฟังธรรมของสัตบุรุษอันสัตว์ได้โดยยาก การถึงพร้อมด้วยขณะ (คือความบริบูรณ์ด้วยอวัยวะ ไม่ใบ้บ้า บอดหนวก และเกิดในพระพุทธศาสนา) อันสัตว์ได้โดยยาก ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลายอันสัตว์ได้โดยยาก เป็นลาภมากของเราแท้ที่ได้อัตภาพเป็นมนุษย์ มีชีวิตยังเป็นอยู่ และบริบูรณ์ด้วยอวัยวะพร้อมด้วยกาลเป็นที่เกิดขึ้นแห่งพระพุทธเจ้า เราจะไม่คบคนพาล จะไม่ใช้ชีวิตนี้ทำบาป หรือปล่อยให้เป็นหมันเปล่าดังพวกโง่เขลา เราจะเสพบัณฑิต ใช้ชีวิตนี้สร้างบุญบารมีธรรมต่อไปตามเยี่ยงอย่างของบัณฑิต เราจะไม่โกรธไม่ทำร้ายไม่กล่าวร้ายหยาบคายแก่ใคร ๆ กายวาจาจิตนี้จะเป็นไปเนื่องกับด้วยพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นที่พึ่งตลอดกาลเนืองนิตย์เถิด.

ลำดับนี้ทำสัญญานึกน้อมให้เหมือนเห็นพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นธรรมชาติใสสว่างมีความรู้วิเศษทั่ว และมีอำนาจยิ่งประทับอยู่ที่หัวใจ แล้วค่อยจัดผ้านุ่งผ้าห่มให้เรียบร้อย ลุกออกจากที่ไปล้างหน้าบ้วนปาก ประกอบด้วยท่าทางองอาจแช่มช้อย โดยมีสติสัมปชัญญะทำความรู้สึกอยู่ว่า พระพุทธเจ้าและท่านผู้ทรงธรรมทั้งหลาย ท่านมีกิริยาอาการเช่นนี้.

วัตรเวลาล้างหน้าล้างตาบ้วนปาก

เมื่อจับภาชนะน้ำแล้ว บริกรรมภาวนาระลึกถึงพุทธคุณ โดยย่อหรือพิสดารตามถนัดพร้อมด้วยการอธิษฐาน แล้วล้างหน้าบ้วนปาก หรือบริกรรมพลางล้างหน้าบ้วนปากพลางก็ได้ ดังจะแสดงไว้เป็นตัวอย่างในที่นี้ว่า "พระพุทธล้างหน้า พระธรรมล้างทุกข์ พระสงฆ์เพิ่มสุขสวัสดีมีชัย อิติปิ โส ภควา ในโลกหล้าไม่มีใครสู้ได้.

มหาการุณิโก นาโถ	พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็นที่พึ่งของสัตว์ ประกอบด้วยพระกรุณาใหญ่
อตฺถาย หิตาย สุขาย	ยังพระบารมีทั้งหลายให้เต็ม เพื่อความ

สพฺพปาณีนํ ปูเรตฺวา — ต้องการ เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุข
ปารมี สพฺพา — แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย
ปตฺโต สมฺโพธิมุตฺตมํ — บรรลุแล้วซึ่งพระสัมโพธิญาณอันสูงสุด
เอเตน สจฺจวชฺเชน — ด้วยการกล่าวความสัตย์นี้
โหตุ เม ชยมงฺคลํ — ขอชัยมงคลจงมีแก่ข้าพเจ้า

จะบริกรรมทั้งภาษามคธ ภาษาไทย หรืออย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้

เวลาล้างตาให้ลืมตาในน้ำทีละข้าง คือล้างข้างขวาและล้างข้างซ้าย บริกรรมคาถาเบิกพระเนตร ทำให้ตาสว่างทั้งตานอกตาใน และป้องกันตาเจ็บตามืด คาถานั้นใช้ย่อหรือพิสดารก็ได้ เช่น พุทฺธสพฺพญฺญู ธมฺมสพฺพญฺญู สงฺฆสพฺพญฺญู สุคโต โลกวิทู สหสฺสเนตฺโต วิสุทฺธเทวินฺโท จกฺขุํ อุทปาทิ ญาณํ อุทปาทิ ปญฺญา อุทปาทิ วิชฺชา อุทปาทิ อาโลโก อุทปาทิฯ เป็นต้น

อีกอย่างหนึ่งน้อมใจเอาตามความเลื่อมใสว่า "พระพุทธเจ้าทรงพระปัญญาคุณขจัดกิเลสเครื่องเร่าร้อน เครื่องมัวหมองให้สิ้นไปทำพระองค์ให้บริสุทธิ์เองแล้วทรงพระกรุณาสอนผู้อื่นให้บรรลุความบริสุทธิ์ด้วย.

พระธรรม ของพระผู้มีพระภาคเจ้าประเสริฐสุด รักษาผู้ปฏิบัติไว้เป็นอย่างดีมีให้ตรัสรู้แล้วพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้.

พระสงฆ์ สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัยแล้วนำพระศาสนามาให้สำเร็จประโยชน์เป็นอย่างดี.

ด้วยอานุภาพแห่งการระลึกชอบ โดยสัจจะเคารพของข้าพเจ้านี้ขอพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ๓ รัตนะนี้จงปรากฏในขันธสันดาน จงขจัดอุปัททวะทุกข์โทษภัยพิบัติ เครื่องเศร้าหมองทั้งภายนอกภายในให้พินาศเสื่อมหาย มีกายผ่องแผ้วแกล้วกล้าและกลับร้ายให้กลายดี เป็นศรีสวัสดิมงคลให้ประสบอิฐผลไพบูลย์โดยง่าย มีชัยในที่ทุกสถานในกาลทุกเมื่อ เทอญ. ดังนี้ก็ได้ การระลึกชอบเช่นนี้ เป็นกุศลวัตรวิธีเจริญศรัทธาสัมมาสติอย่างหนึ่งที่โบราณเรียกว่า เสกน้ำล้างหน้า และสอนบุตรหลานให้ทำสืบ ๆ กันมา เพื่อเป็นสิริมงคลประจำวัน.

วัตรก่อนไหว้พระเช้า

เมื่อล้างหน้าล้างตาบ้วนปากเช็ดหน้าแล้วตั้งใจไปจัดเครื่องบูชา เมื่อไปถึงที่บูชาหน้าพระพุทธรูปกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์ (คือเข่าทั้ง ๒ มือทั้ง ๒ และ

หน้าผากจดพื้น) ครั้ง ๑ แล้วจุดธูปเทียนประดับที่บูชาเสร็จ ถอยออกมาไหว้ครั้ง ๑ แล้วนั่งคุกเข่าท่าพรหม พนมมือให้งามยกขึ้นเพียงหน้าอกหรือเพียงราวนม ตั้งใจนอบน้อมถวายอภิวาทบูชาพระรัตนตรัยและทำวัตรสวดมนต์เจริญกัมมัฏฐานต่อไป

การเจริญกัมมัฏฐานจำเป็นแท้

ใจของสามัญชนมักมีข้าศึก คือนิวรณ์ ๕ คอยรังควานให้เศร้าหมองเสื่อมกำลังสามารถไม่อาจทำความดีให้ ฉะนั้นในลำดับนี้จึงควรเจริญกัมมัฏฐาน ทำให้ใจสงบหมดจดจากนิวรณ์ มีกำลังสว่างไสวมั่นคงด้วยสมถภาวนา ให้ปัญญารุ่งเรืองสว่าง เห็นอรรถธรรมแจ่มแจ้งด้วยวิปัสสนาภาวนา ตามสมควรแก่เวลาที่จะทำได้ (แม้เพียง ๕ นาที ๑๐ นาที ก็ยังดีกว่าไม่ทำ เพราะจะได้เป็นปัจจัยให้สมบูรณ์ในวันหน้า) ใจเหมือนนาย กายเหมือนบ่าว ถ้านายคือใจไม่ได้อาหารมีอาการอดอยากจนไม่มีกำลังทั้งโง่เง่า ก็ย่อมจะเบียดเบียนบ่าวคือกายให้ทำการผิดและทุจริตต่าง ๆ ซึ่งต้องลำบากมากแต่ได้ผลดีน้อย หรือมีแต่ได้โทษทุกข์ความเดือดร้อนตลอดกาลนาน และมารทั้ง ๕ ย่อมได้ช่องที่จะทำลายล้างผลาญให้ถึงความพินาศ. ส่วนนายคือใจที่ได้ธรรมปีติเป็นอาหาร มีการอบรมฝึกฝนดีแล้ว ย่อมมีกำลังกล้าหาโรคมิได้ ผ่องใสฉลาดสามารถบังคับกายให้ทำการงานแต่ที่ถูกสำเร็จโดยชอบ คือประกอบไม่ผิดไม่ติดขัด การนั้นย่อมให้ผลเต็มที่ หรือให้ผลมากเกินความคาดหมาย ไม่ต้องลำบากกายใจทั้งตนและคนอื่น มีแต่แช่มชื่นเกษมสานต์ มารทั้งปวงไม่สามารถจะรังควานได้ ย่อมถึงซึ่งความมีชัยชนะในที่ทั้งปวง เพราะฉะนั้นสาธุชนผู้ปรีชาจึงพากันยินดีในความไม่ประมาท ฝึกใจให้ฉลาดรู้จักเหตุรู้จักผล รู้จักตนรู้จักประมาณรู้จักกาล รู้จักบริษัท ทั้งรู้จักเลือกบุคคลที่ควรคบหรือไม่ควรคบ ทั้งมีความเคารพธรรมและประพฤติตามให้สมกับความรู้ที่ได้ศึกษาแล้ว และมีความผ่องแผ้วสมบูรณ์ด้วยทรัพย์อันประเสริฐ คือศรัทธา ศีล หิริ โอตตัปปะ สุตะ จาคะ ปัญญา ซึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาตรัสว่าเป็นผู้ไม่ยากจน เป็นคนดีงามมีแต่ความสุข. เมื่อเราทั้งหลายอยากได้นายดีบ่าวดีและมีความสุข ก็พึงตั้งตนให้เป็นสาธุชนผู้ปรีชาปฏิบัติกายวาจาใจของตนด้วยดีดังกล่าวแล้ว ก็จะได้ประสบผลพิเศษนั้นสมปรารถนา.

แต่ผู้จะเจริญกัมมัฏฐานนั้นจำต้องมีศรัทธาความเชื่อ และขันติความอดทนศึกษาให้รู้และประกอบด้วยองคคุณที่สมควร คืออัปปนาโกศล ๑๐ ละปลิโพธ ๑๐ รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร และที่นอนที่นั่งอันสงัด จึงจะได้ผลดีไม่มีอันตราย.

อัปปนาโกศล ๑๐ อันเป็นเหตุให้ทำได้ถูกต้องอย่างดีนั้น คือ

๑. ทำวัตถุภายนอกภายในให้สละสลวย คือทำกายใจให้เหมาะ สะอาด งดงามเรียบร้อย โปร่งสบาย

๒. ฉลาดในนิมิต คืออารมณ์ที่หมาย ได้แก่ บริกรรมนิมิต อุคคหนิมิต ปฏิภาคนิมิต

๓. ทำอินทรีย์ให้เสมอกัน คือทำศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาให้เสมอกัน

๔. ควรยกย่องก็ยกย่อง คือใจเหี่ยวสลดท้อแท้อยู่แล้ว ควรพิจารณาความดีที่ให้เกิดปีติรื่นรมย์ เช่น เจริญพระพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ หรือนึกถึงบารมีที่บุคคลได้โดยยาก ซึ่งตนได้บำเพ็ญไว้ เป็นต้น

๕. ควรข่มก็ข่ม คือเมื่อใจฟุ้งไปในกามหรือพยาบาท หรือมัวเมาประมาทดูหมิ่นผู้อื่น ก็นึกถึงมรณสติ พระไตรลักษณ์ เพ่งโทษตนโดยเทียบกับท่านพระพุทธสาวกผู้พิเศษ

๖. ควรให้ชื่นก็ให้ชื่น คือใจแช่มชื่นอยู่ในกุศลธรรมอย่างใดไม่เป็นไปเพื่อโทษ ก็พึงตั้งใจสนับสนุนให้ทำอย่างนั้น ให้แนบเนียนให้ดียิ่งขึ้น

๗. ควรเพ่งดูก็เพ่งดู คือกายใจดำเนินในคลองธรรมถูกต้องดีแล้ว ก็พึงเพ่งดูเพื่อให้มั่นไม่ผิดพลาด

๘. เว้นคนมีจิตใจไม่มั่นคง คือเว้นคนใจเบาเหลาะแหละมักง่ายไม่มีสัจจะ จืดจางเร็วเสีย ไม่คบคนเช่นนั้นเป็นมิตร และไม่คบโทษเช่นนั้นไว้ในจิตอันจะทำให้เป็นคนสันดานทรามทำความดีไม่ได้

๙. เสพผู้มีจิตมั่นคง คือผู้มีจิตแกล้วกล้าอดทนไม่จืดจางเร็ว มีสัจจะไม่มักง่าย คบคนเช่นนี้ไว้เป็นมิตร คบคุณเช่นนี้ไว้ในจิต เพื่อเป็นเหตุให้เป็นคนมั่นคงตาม

๑๐. รักใคร่ในอัปปนาสมาธิ คือรักใคร่ในความที่ใจสงบอย่างแนบแน่น.

ปลิโพธกังวลเหตุทำให้เนิ่นช้าไม่สงบ ซึ่งควรปลดเปลื้องให้ห่างไกล แม้เพียงชั่วขณะก็ยังดีนั้น คือ

๑. กังวลอยู่ด้วยที่อยู่

๒. กังวลอยู่ด้วยตระกูล

๓. กังวลอยู่ด้วยลาภสักการะ

๔. กังวลอยู่ด้วยหมู่คณะ

๕. กังวลอยู่ด้วยกิจการงาน

๖. กังวลอยู่ด้วยเดินทางไกล

๗. กังวลอยู่ด้วยญาติ

๘. กังวลอยู่ด้วยความเจ็บไข้

๙. กังวลอยู่ด้วยการเล่าเรียนศึกษา

๑๐. กังวลอยู่ด้วยจะเจริญฤทธิ์รักษาฤทธิ์

เมื่อกำหนดปลิโพธ ๑๐ นี้ได้แล้ว ละเว้นให้ได้ในเวลาที่ควร และบริโภคอาหารแต่พอสมควรไม่ให้มากนักน้อยนัก ระวังธาตุให้ปกติอย่าให้พิการ ถ้าพิการก็รีบรักษา

ที่นั่งที่นอนอันสงัดสำหรับคฤหัสถ์ผู้ครองเรือน จะเลือกให้ได้ตามแบบเป็นการยาก แต่ผู้ฉลาดพอหาได้ คือเช้าตื่นนอนเสียก่อนพวกลูกเด็กเล็กแดงจะตื่น เช่น ๑๐ ทุ่ม ๑๑ ทุ่ม (๔-๕ น.) รีบลุกขึ้นทำหน้าที่ของตน ทำใจให้รู้สึกเหมือนตนอยู่ในวิมานบนสวรรค์แต่คนเดียว และรู้ตัวอยู่ว่าในที่สุดเราจะต้องไปคนเดียว

ถ้าลูกหลานเผอิญตื่นขึ้นหรือปลุกให้ตื่นขึ้นแล้ว ก็ชักชวนให้สวดมนต์ไหว้พระและนั่งพิจารณากัมมัฏฐานตามควร

ในเวลาเมื่อเลิกการงานบริโภคอาหารแล้ว ชวนประชุมไหว้พระสวดมนต์ภาวนาพร้อม ๆ กันในที่ควร ก็จะได้ความสงบสงัด หรือเมื่อพวกเด็กเล็กนอนหลับก็ลงมืออธิษฐานใจให้เหมือนตนได้ขึ้นอยู่ในวิมานแต่ผู้เดียว ก็จะชื่อว่ารู้จักหาโอกาสพอให้ได้เจริญกัมมัฏฐานภาวนาอันเป็นกิจสำคัญสำหรับชีวิตของตน. ฝ่ายผู้อยู่วัดเมื่อไม่เกียจคร้านไม่ประมาท ก็สามารถหาโอกาสหาที่สงัดบำเพ็ญภาวนาให้ติดต่อได้ดีกว่าคฤหัสถ์มาก.

การเจริญกัมมัฏฐานภาวนานั้น ครั้งพุทธกาลไม่ปรากฏว่ามีวิธีอาราธนา แต่พระอาจารย์ผู้สอนกัมมัฏฐาน โดยมากท่านสอนให้อาราธนาก่อน มีวิธีต่าง ๆ กัน มีให้หาธูปเทียนข้าวตอกดอกไม้อย่างละ ๕ บ้าง ๑๐ บ้าง บางท่านให้มีเทียนหนัก ๑ บาท และใช้ไส้ ๓๒ เส้นด้วยเป็นต้น ให้กระทำการบูชาพระรัตนตรัยทำวัตรแล้ว กล่าวคำอาราธนาย่อบ้างพิสดารบ้างตามความนิยมของท่านอาจารย์นั้น ๆ เห็นว่าเป็นวิธีอบรมอินทรีย์ของผู้ที่ยังอ่อนให้แก่กล้ามั่นคงในการเจริญภาวนาดีอยู่ สมควรที่ผู้แรกปฏิบัติจะรู้และทำก่อน

แต่เพื่อจะไม่ให้ยืดยาว จะรวมกล่าวตามเค้าของท่านอาจารย์เหล่านั้น เอาแต่ใจความเฉพาะที่ต้องการ และเพิ่มเติมข้อที่ควรคำนึงถึงซึ่งยังไม่มีเข้าด้วย ช่วยให้ได้เนื้อความบริบูรณ์ตามประสงค์ พอสำเร็จประโยชน์แก่ผู้ต้องการดังต่อไปนี้

ผู้แรกปฏิบัติ เบื้องต้นควรจัดหาเครื่องสักการะเป็นอย่างดี ตามความพอใจตามความสามารถของตน บูชาเพื่อเป็นเครื่องอุดหนุนน้ำใจให้ความเลื่อมใสปรากฏ เมื่อบูชาด้วยสักการะภายนอกแล้ว แต่นั้นควรอธิษฐาน ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อันเป็นสมบัติที่รักของตนเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา อีกวาระหนึ่งเพื่อจะให้จิตชื่นบานกล้าหาญด้วยดี เมื่อบูชาทำวัตรแล้ว จึงกล่าวคำอาราธนาด้วยจิตศรัทธา ทำสัญญาในใจเหมือนได้กล่าวปฏิญญาตนในที่เฉพาะพระพักตร์พระบรมศาสดาพร้อมด้วยพระธรรม และพระสงฆ์ ดังนี้.

คำอาราธนากัมมัฏฐาน

ข้าพเจ้าจักเจริญกัมมัฏฐานภาวนา บูชาพระรัตนตรัยอุดมสั่งสมทศบารมีธรรม บำเพ็ญอิทธิบาททั้ง ๔ บ่มอินทรีย์ให้แก่โดยกาล สังหารนิวรณ์ ๕ ให้หาย สืบสายวิตกวิจารปีติ สิริร่วมสุขเอกัคคตา ต่อมาให้ถึงฌาณ ๔ พร้อมด้วยวสีทั้ง ๕ เดินมรรคาพระอริยสมังคี ล้างธุลีกิเลสให้สูญ ตัดมูลอาสวะอนุสัย ห่างไกลสังโยชน์ทั้งปวง ล่วงถึงประโยชน์ยิ่งใหญ่ ขอคุณพระรัตนตรัย คุณไท้อธิราชเทวา คุณมารดาบิดาครูอาจารย์ คุณความดีทุกประการ จงมาเป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้า บรรเทาทุกข์ร้อนเหือดหาย ทำลายมาร ๕ ให้พินาศ ปราศจากภยันตรายนิรันดร์ เกษมสันต์ประสบสิ่งเสมอใจสมมุ่งหมาย ณ กาลบัดนี้เทอญฯ

(กราบครั้งหนึ่ง)

วิธีนั่งกัมมัฏฐานและน้อมใจนึก

นั่งพับพนันเชิงสมาธิ เท้าขวาทับเท้าซ้าย มือขวาทับมือซ้ายพอปลายนิ้วชี้ชนปลายนิ้วแม่มือ ตั้งตัวให้ตรงเพ่งดูในกายให้เห็นเหมือนพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์มาประทับเต็มอยู่ในกายใจ คุณท่านมารดาบิดาครูอาจารย์ และท่านผู้มีบุญทั้งหลายก็มาห้อมล้อมคอยป้องกันรักษามิให้เป็นอันตราย คอยตักเตือนเราไม่ให้เชือนแชออกนอกทาง และพิจารณาบารมี ๑๐ ที่ได้บำเพ็ญไว้ในปางก่อน คือ

๑. ทาน การสละทรัพย์ให้ปัน ส่วนสามัญ กลาง อย่างยิ่ง

๒. ศีล รักษากายวาจาให้เรียบร้อย สามัญ กลาง ประณีต

๓. เนกขัมมะ สละกามความใคร่ มุ่งหมายความรู้ความสงบทั้งสามัญ กลาง แลอย่างยิ่ง

๔. ปัญญา ความรอบรู้ สามัญ กลาง อย่างยิ่ง

๕. วิริยะ ความเพียร สามัญ กลาง อย่างยิ่ง

๖. ขันติ ความอดทน สามัญ กลาง อย่างยิ่ง

๗. สัจจะ ความซื่อตรง ตั้งใจหาความจริง ประพฤติจริง ส่วนสามัญ อย่างกลาง อย่างยิ่ง

๘. อธิษฐาน ความตั้งมั่น สามัญ กลาง อย่างยิ่ง

๙. เมตตา ปรารถนาให้ได้สุข สามัญ กลาง อย่างยิ่ง

๑๐. อุเบกขา ความไม่ยินดียินร้าย สามัญ กลาง อย่างยิ่ง

เหล่านี้ให้เห็นเป็นคุณมีในใจเหมือนรสยาในเนื้อไม้อันสามารถกำจัดโรคให้หาย ภัยอันตรายเหตุขัดข้องทั้งหลายย่อมพินาศด้วยอำนาจบารมีที่บำเพ็ญมา แล้วเจริญภาวนากัมมัฏฐานตามจริตของตน หรือจะตรวจแต่ศีลที่ได้รักษาสมาทาน ตามชั้นของตนให้บริสุทธิ์ ถ้าเห็นด่างพร้อยขาดวิ่นสมควรจะแสดงคืน หรือขอสมาทานอธิษฐานใหม่ ก็พึงทำตามเหตุตามเพศภูมิของตน เมื่อเพ่งศีลของตนเห็นบริสุทธิ์แล้วแต่นั้นจึงพิจารณาธรรมที่ควรแก่จริตของตน คือ

๑. ถ้าเป็นคนราคจริต มักทำผิดเพราะกำหนัด ยินดีรักสวยรักงาม ควรพิจารณากายคตาสติ หรืออสุภกัมมัฏฐานเป็นต้น

๒. ถ้าเป็นคนโทสจริต มักทำผิดเพราะหงุดหงิดโกรธง่าย ควรเจริญเมตตาพรหมวิหาร

๓. ถ้าเป็นคนโมหจริต มักทำผิดเพราะเขลา งมงาย พึงแก้ด้วยการเรียนการถาม การฟังธรรมเทศนาสนทนากับครู ในเวลานั่งกัมมัฏฐานพึงตั้งปัญหาถามตน และคิดตอบเอง เหมือนครูกับศิษย์สนทนากัน เช่นจะถามว่าคนมีศีลดี หรือคนทุศีลดี คนมีศีลมีสุข หรือคนทุศีลมีสุข คนทำตามกิเลสกับคนทำตามคำสอนของพระพุทธเจ้าใครจะดีกว่ากัน พระพุทธเจ้าท่านฆ่าคือทิ้งคนเช่นไรเสีย และท่านอุปถัมภ์คือฝึกคนเช่นไร คนรู้ว่าชั่วแต่ยังฝืนทำ รู้ว่าดีแต่ไม่ทำ เป็นคนดีหรือเลว คนใจเด็ดสละความชั่วได้และทำความดีสำเร็จสมแก่ความรู้เขาเป็นคนอะไร เราจะทำอย่างไรต่อไป? เราต้องการเป็นคนเลวหรือคนดี เมื่อเราตั้งข้อถามดังนี้เป็นต้น และพิจารณา

เห็นด้วยปัญญาแล้วจึงตอบเป็นข้อ ๆ ไป ก็จะกลับสันดานของตนให้เป็นคนดีได้ และจะถามต่อไปอย่างไรก็ได้ แต่ให้ถามเป็นสองทางดังนี้ตอบง่าย

๔. ถ้าเป็นคนวิตกจริต มักทำผิดเดือดร้อนเพราะนึกพล่านพึงเพ่งกสิณหรืออานาปานสติ

๕. ถ้าเป็นคนศรัทธาจริต มักทำผิดเพราะเชื่อง่าย พึงเจริญพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ เป็นต้น

๖. ถ้าเป็นพุทธิจริต มักทำผิดเพราะใช้ความรู้ความคิดของตนเกินไป ควรเจริญพระไตรลักษณ์ ธาตุกัมมัฏฐาน สติปัฏฐาน เป็นต้นฯ

อนึ่งท่านว่าอานาปานสติ ควรแก่จริตของคนทุกจำพวกเป็นยอดกัมมัฏฐานฯ ประการหนึ่งเมื่อผู้ใดคุ้นเคยกับกัมมัฏฐานอย่างไหน ๆ เป็นที่สบายของตน จักเจริญกัมมัฏฐานอย่างนั้นก็ได้ เมื่อพิจารณาเห็นกาลเวลาและความสามารถว่า ควรจักนั่งนานเท่าไร พึงอธิษฐานว่า ข้าพเจ้าจักนั่งชั่วเวลาเท่านั้น (เช่น ๑๐ นาที ๑๕ นาที หรือชั่วเล่มธูป ตลอดถึง ๒-๓ ชั่งโมง วัน ๒ วัน) ก็จงทำให้ได้จริงยิ่งทำให้ตรงเวลาได้เสมอยิ่งดี แต่อย่าทำด้วยอำนาจตัณหาที่อยากจะให้เป็น หรืออยากจะเห็นอารมณ์ที่ดี อย่าหลงอารมณ์ที่มาปรากฏในเวลาเมื่อจิตสงบ จะเป็นอารมณ์ที่ดีหรือเลวทรามอย่างใด พึงทำความเข้าใจรู้ไว้ว่านั่นของไม่จริง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา มาปรากฏชั่วกาลแล้วก็จะดับไป อย่ายินดียินร้ายเพ่งดูด้วยสติปัญญา อารมณ์ที่มาปรากฏนั้นก็จะดับไปในไม่ช้า พึงทำที่ง่าย ๆ ไปหายากจนกว่าอินทรีย์ ๕ จะแก่กล้ามีกำลังเสมอกัน ก็จะตัดกิเลสในสันดานให้สิ้นไป อย่าทำให้ลำบากกายใจจนเกิดความท้อถอย ควรทำให้เหมือนพี่เลี้ยงเด็กน้อยที่ต้องคอยระวังสั่งสอนแนะนำปลอบโยนเอาใจให้ทำกิจที่พอสมควรแก่กำลัง เมื่อโตใหญ่ก็ทำได้ดีโดยลำดับ จนถึงไม่มีผู้คอยบังคับสั่งสอนก็ทำได้ดีเรียบร้อยฯ

วัตรเมื่อนั่งกัมมัฏฐานแล้ว

เมื่อบำเพ็ญกัมมัฏฐานพอสมควรแก่เวลา แล้วตรวจน้ำอุทิศส่วนกุศลให้แก่ท่านผู้มีคุณ ใจความว่าขอท่านมารดาบิดา อุปัชฌายะอาจารย์ ภิกษุสามเณร อุบาสก อุบาสิกา เทวดา มนุษย์ อมนุษย์และสรรพสัตว์จงเป็นผู้มีส่วนกุศลที่ข้าพเจ้าบำเพ็ญแล้ว ขอจงโมทนาเพื่อให้บรรลุความสุขสวัสดี เป็นผู้ไม่มีภัยไม่มีเวรแก่กัน จงรักษาตัวให้เป็นสุข ได้ประสบส่วนที่ปรารถนาเป็นประโยชน์เป็นธรรม และได้ความบริสุทธิ์

ทั่วหน้ากันเทอญฯ (จะแผ่ตามคาถาตรวจน้ำหรือกรณียเมตตสูตรก็ได้) แล้วตั้งสัตย์อธิษฐานว่า "ด้วยอำนาจบุญกุศลที่ข้าพเจ้าบำเพ็ญแล้วทุกประการ ขอคุณพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ และคุณมารดาบิดาอุปัชฌายะอาจารย์จงมาปรากฏในใจของข้าพเจ้า ขอให้ข้าพเจ้ายินดีในสัมมาปฏิบัติ ละอายต่อบาป กลัวต่อบาป ไม่โกรธ อดทนแกล้วกล้า มีสติสัมปชัญญะถึงพร้อมด้วยอรรถ ธรรม นิรุตติ ปฏิภาณ สามารถรู้เท่าทันเหตุการณ์ ประพฤติกายให้เรียบร้อย กล่าววาจาแต่ที่ไพเราะเป็นสัตย์เป็นธรรม คิดถึงแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์เป็นธรรม ตามเยี่ยงอย่างของบัณฑิตพุทธสาวก เป็นที่รักที่เจริญใจของมารดาบิดา อุปัชฌายะ อาจารย์ และเทวดา มนุษย์ทั้งปวง ล่วงพ้นทุกข์ภัยข้อขัดข้อง ต้องประสงค์สิ่งใดเป็นประโยชน์ธรรม จงสำเร็จสมปรารถนาทุกประการเทอญฯ แล้วกราบ ๕ ครั้ง คือพระพุทธเจ้าครั้งหนึ่ง พระธรรมครั้งหนึ่ง พระสงฆ์ครั้งหนึ่ง คุณมารดาบิดาครั้งหนึ่ง คุณอุปัชฌายะอาจารย์ครั้งหนึ่ง แล้วจึงค่อยออกจากที่ โดยท่าทางสง่าผ่าเผยแช่มชื่น มีสติรู้สึกอยู่ว่าเราออกจากที่นี้พร้อมด้วยคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และคุณมารดาบิดา อุปัชฌายะอาจารย์คอยรักษาเราอยู่ทั่วทั้งกายวาจาใจฯ เราจะทำอะไรก่อนดี จะพูดอย่างไรก่อนดี และวันนี้เราจะทำอะไรบ้าง ใคร่ครวญแล้วจึงทำโดยลำดับตามกาลที่ควรฯ

วัตรเวลาอาบน้ำ

พึงตั้งสติทำในใจว่า น้ำเป็นธรรมชาติชำระล้างมลทิน และแก้ร้อนกระวนกระวายภายนอกชั่วคราว แต่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ชำระมลทินและแก้ร้อนภายในได้เนืองนิตย์ ข้าพเจ้าจะชำระกายและจิตใจให้เหมาะสม จะอาบน้ำชำระกาย คือรูปธาตุอันเป็นที่รับรองคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ให้ปรากฏ รับรองเกียรติยศคุณความดีของท่านมารดาบิดา ครู อุปัธยาจารย์ ให้สะอาดเยือกเย็นเป็นผาสุกเนื่องถึงใจ ข้าพเจ้าจักชำระจิตสันดานภายในด้วยคุณธรรมให้ผ่องใสได้สุขเนื่องถึงกาย ด้วยน้อมคุณพระรัตนตรัยมาโสรจสรงดังอาบน้ำจำนงความสบาย สะอาด ให้กายใจควรเป็นภาชนะบรรจุคุณธรรมฯ

เมื่อเสร็จการอาบน้ำแล้วผลัดผ้านุ่งห่ม พึงทำสติว่าเรานุ่งห่มเพื่อจะปกปิดความละอายป้องกันอันตรายหนาวร้อน ประดับร่างอันเต็มไปด้วยของไม่สะอาดนี้ให้ควรเป็นที่รับรองคุณความดี พอให้สมกับเพศภูมิของผู้ที่ประพฤติธรรมฯ

วัตรเวลาบริโภคอาหาร

บรรพชิตมีพิจารณาตามปฏิสังขาโยนิโสฯ บทบิณฑ์อยู่แล้ว ถ้าฆราวาสหรือผู้คุ้นเคยพอใจจะพิจารณาตามเนื้อความนั้นได้ก็ดี ถ้าไม่เคยพึงตั้งสติทำในใจว่า เราจะเลี้ยงร่างกายนี้ อันเป็นส่วนที่บิดามารดามอบให้มา ให้เป็นอยู่โดยผาสุกบริสุทธิ์ด้วยอาหารที่ได้มาโดยธรรม เราจะไม่บริโภคอาหารที่ได้มาด้วยการทุจริตเบียดเบียน จะไม่บริโภคด้วยความเมาหลงในรสอาหารเพื่อเล่นสนุก จะไม่บำรุงกำลังไว้ทำบาป และจะไม่เป็นอยู่เพียงเพื่อกินเช่นหมู เราจะไม่กินบาปอันเป็นการเลี้ยงทุกข์ไว้เช่นคนเขลา เราจะกินแต่บุญคืออาหารที่บริสุทธิ์ ซึ่งได้มาโดยสุจริต จะกินด้วยมีสติปัญญาพิจารณาให้รู้จักประโยชน์เหมือนกินบุญกินวิชาความรู้เพื่อให้รูปธาตุนี้ทรงไว้ซึ่งคุณธรรมทั้งปวง เราจะกินด้วยเจตนาดีเลี้ยงรูปนี้ไว้เหมือนได้เลี้ยงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เลี้ยงท่านมารดาบิดาครูอาจารย์ และท่านสัตบุรุษทุกเวลาฯ

วัตรเวลาออกจากถิ่นที่อยู่ไปสู่ถิ่นอื่น

ทำความนอบน้อมเคารพพระรัตนตรัย และคุณมารดาบิดาครูอุปัชฌาจารย์ แล้วทำในใจโดยแยบคายให้เห็นเหมือนว่า พระพุทธเจ้ามาประทับอยู่เบื้องบน พระธรรมบรรจุเต็มอยู่ในท่ามกลาง พระสารีบุตรมาประทับอยู่เบื้องขวา พระโมคคัลลานะมาประทับอยู่เบื้องซ้าย พระมหากัจจายนะมาประทับอยู่เบื้องหน้า พระมหากัสสปะมาประทับอยู่เบื้องหลัง คุณท่านมารดาบิดาครูอุปัชฌาจารย์ และท่านบัณฑิตทั้งหลายมาห้อมล้อมอยู่รอบข้างคอยป้องกันภยันตรายไม่ให้มาเบียดเบียน และคอยที่จะตักเตือนไม่ให้เราทำผิดคิดร้าย เป็นมงคลที่จะนำเราไปเพื่อประสบความเจริญสุขสวัสดีอันอุดม เราจะเป็นผู้มีสติใช้ความรู้ประพฤติชอบตามแบบอย่างของท่านบัณฑิตผู้สัตบุรุษโดยความเคารพต่อพระธรรม และท่านผู้ทรงคุณทั้งหลายที่ได้ห้อมล้อมรักษาเราอยู่นี้ตลอดกาลเนืองนิตย์ฯ แล้วจึงค่อยย่างเท้าก้าวจากที่ไปด้วยความองอาจแช่มชื่นทั้งตั้งใจที่จะระลึกรู้เห็นอยู่เช่นนั้นเสมอฯ

วัตรเมื่อกลับมาถึงถิ่นที่อยู่

พึงพิจารณาทำในใจว่าเราไปและกลับมาแล้วพร้อมด้วยพระคุณทั้งหลาย ปลอดจากภยันตราย และได้ลาภผลคุณความดีมีสุขดังนี้ เพราะตั้งตนไว้ในธรรมตามเยี่ยงอย่างของบัณฑิต โดยเคารพต่อพระธรรมและท่านผู้ทรงคุณธรรมทั้งหลายฯ ถ้าหากไปได้

ความทุกข์ร้อนเสื่อมลาภผลคุณความดี ก็พึงรู้ตัวว่าเพราะไปประพฤติไม่ดีไม่มีความเคารพยำเกรงท่านผู้ทรงธรรม (แม้เพียงนึกด้วยใจไม่ปรากฏทางกายวาจา ก็ชื่อว่าเป็นกรรม) เพราะนำเอาสิริมงคลไปทิ้งเสียจึงต้องประสบส่วนที่ไม่น่าปรารถนา พึงพิจารณาให้เห็นโทษของตนแล้วติเตียนตนหรือตักเตือนให้ได้สติรู้สึกตัวว่ากรรมชั่วทุจริตขาดเมตตาจิตและประมาท เป็นกิริยาของคนพาลมีแต่ต้องรับผลที่ไม่น่าปรารถนามาเป็นเครื่องตอบแทน หากพิจารณาไม่เห็นว่าได้กระทำชั่วในวันนั้น พึงสันนิษฐานเห็นว่าคงเนื่องมาแต่เหตุในวันก่อน เดือนก่อน ปีก่อน หรือชาติก่อน เพราะกรรมชั่วให้ผลเป็นทุกข์ กรรมดีให้ผลเป็นสุข แล้วแต่จะได้ช่องให้ผลเป็นของจริง เราจะสำรวมระวังไม่ทำความชั่ว และประพฤติแต่ความดีโดยความเคารพในคุณธรรมต่อไปฯ

กิจเบื้องต้นก่อนทำวัตรค่ำสวดมนต์

พึงรีบจัดการงานให้เสร็จก่อนเวลาที่กำหนดว่าจะทำวัตรค่ำ หากการงานมากทำไม่สำเร็จก็พึงหักใจพักไว้ก่อน ด้วยคำนึงว่าการงานในโลกนี้ เราจะทำไปตลอดร้อยปีพันปีก็ไม่สำเร็จ คนในโลกนี้ต้องละการงานที่ยังทำไม่สำเร็จตายไปแล้วเป็นอันมาก บัดนี้จวนถึงเวลาที่จะไปเฝ้าปฏิบัติบูชาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ (ตามปฏิญญาว่าเราเป็นข้าทาสของพระรัตนตรัย) ท่านเป็นเจ้าเป็นใหญ่เป็นที่พึ่งอย่างประเสริฐสุด เราจะพักการงานไว้เหมือนตายจากการงานแล้วชั่วคราว เราจะเกิดใหม่เป็นชาวสวรรค์ผู้ทรงธรรม จะปฏิบัติบูชาพระรัตนตรัย และท่านผู้มีคุณมีมารดาบิดาครูอุปัชยาจารย์เป็นต้น เพิ่มพูนบารมีของตนตามกาล แล้วทำความกล้าหาญตัดใจมาจัดเครื่องสักการะบูชานมัสการ และบูชาพระต่อไปเหมือนกิจที่ทำในเวลาเช้า แล้วทำวัตรค่ำสวดมนต์ และฟังธรรมเทศนาต่อไปตามควรแก่เวลา

ฟังเทศนา

การฟังพระธรรมเทศนาประจำวัน ถ้าบ้านอยู่ใกล้วัดจะมาประชุมกันทำวัตรสวดมนต์แล้วนิมนต์พระเทศน์ก็ควร แต่บ้านอยู่ห่างเป็นการยากที่จะมาวัดทุกวัน ควรให้คนในบ้านตนเองอ่านหนังสือธรรมวันละ ๒-๓ หน้า หรือ ๑๐ นาที ๑๕ นาที ก็ยังดี ฝ่ายวัดก็น่าที่พระจะผลัดกันเทศน์ประจำวันเสมอจะได้เป็นประโยชน์ทั้งภิกษุสามเณรและชาวบ้านฯ เวลาฟังเทศน์จงตั้งใจลงให้เป็นหนึ่งแน่ ระวังใจอย่าให้ไป

ในอารมณ์อื่นให้นึกเหมือนกิจอื่นไม่มีประโยชน์เลย ทำความรู้สึกให้เหมือนท่านผู้เทศน์พูดกับเราเฉพาะตัว หรือให้เหมือนเราพูดแก่ตัวเราเอง เมื่อกล่าวถึงคุณหรือโทษ และกิริยาอาการของผู้ประพฤติผิดธรรมและประพฤติถูกธรรม ก็เพ่งดูที่กายจิตสันดานของเราเหมือนกลับลูกตาเข้าข้างใน ให้รู้สึกเห็นอยู่ว่าพูดถึงเรื่องในร่างกายจิตใจของเราทั้งนั้น เพราะธรรม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงทรงบัญญัติไว้ ทรงหมายที่เบญจขันธ์นี้ทั้งสิ้น และตั้งสติกำหนดจดจำใจความแห่งพระธรรมเทศนาไว้ให้ได้ จะได้เป็นเหมือนไม้เท้าหรือแผนที่อันจะทำให้เราดำเนินไปตามทางที่ถูก ถึงที่ประสงค์ซึ่งนับว่าเป็นองค์ของบัณฑิต ที่เรียกว่า ธตา ผู้ทรงธรรมฯ

วิจารณาเทศนา

เมื่อจบเทศนาแล้ว ควรพูดสอบกันว่าใจความจะถูกต้องดีหรือไม่ ถ้าจำได้ดีก็จะมีประโยชน์แก่ผู้ที่ยังจำไม่ได้ ถ้าจำไม่ได้เมื่อพูดขึ้นบางทีจะมีผู้ช่วยต่อให้ หรือเกิดปฏิภาณให้จำได้แม่นยำ เรียกว่า วจสาปริจิตา สะสมไว้ด้วยวาจา อันนับว่าเป็นองคคุณของบัณฑิตอีกประการหนึ่ง เมื่อจำได้ดีคราวนี้สมควรที่จะเพ่งพิจารณ์ ค้นหาเหตุผลให้ทราบประจักษ์ด้วยใจที่เรียกว่า มนสานุเปกฺขิตา อันเป็นองค์ของบัณฑิตข้อที่ ๓ เพื่อให้ชัดเจนแจ่มแจ้งแทงตลอดสุดสิ้นความสงสัยทั้งธรรมชั้นต่ำและชั้นสูงสามารถจะปฏิบัติให้ถูกต้องตามพุทธประสงค์ ต้องขบด้วยทิฐิที่เรียกว่า ทิฏฺฐิยา สุปฏิวิธา อันเป็นองค์ของบัณฑิตข้อที่ ๔ จึงจะได้ประสบอานิสงส์อันไพบูลย์.

ธรรมสากัจฉา

การพูดธรรมปุจฉาวิสัชชนา โดยเป็นการหารือไม่แข่งดีเป็นเหตุให้เกิดปฏิภาณแจ่มแจ้ง และเพิ่มความกำหนดจดจำให้ดีขึ้น จึงมีพระพุทธานุญาตให้พุทธบริษัทประกอบโดยควรแก่กาล ดังมาในมงคลสูตรว่า กาเลน ธมฺมสากจฺฉา เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ การพูดธรรมโดยกาลเป็นเหตุเครื่องเจริญอย่างยิ่ง แต่การสากัจฉาจะให้ได้ประโยชน์จริง ต้องถามและตอบโดยสุภาพฐานปรึกษาหารือเพื่อเทียบเคียบเนื่องด้วยอุปมาดังพระศาสดาตรัสแก่พระสาวก หรือพระสาวกกล่าวกะพระสาวกเช่นพระสารีบุตรและพระมันตานีบุตรสนทนากัน มีลักษณะยกย่องเคารพพอควรไม่ใช่จะเอาแพ้เอาชนะและเกณฑ์ให้เชื่อ ใช้เสียงพอควรไม่ให้ดังเกินไป ไม่ให้เบาเกินไป พอให้ฟังเข้าใจชัดเมื่อพูดพอควรแก่เหตุการณ์ย่อมเป็นเหตุสมานไมตรีให้แน่นและได้ความบันเทิงใจ

อีกส่วนหนึ่งด้วย เพราะฉะนั้นควรตั้งปัญหาถามและตอบกันตามแต่จะนึกได้และตอบได้ เช่นในเรื่องเทศนาที่ได้สดับมา อย่าให้มีคำเหน็บแนมกันด้วยกิเลส ในเมื่อฟังพระธรรมเทศนาแล้วก็ควร

ตัวอย่างถ้อยคำที่ควรพูดท่านแสดงไว้ ๑๐ อย่าง คือ

๑. ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย
๒. ถ้อยคำที่ชักนำให้สันโดษยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้
๓. ถ้อยคำที่ชักนำให้สงัดกายสงัดใจ
๔. ถ้อยคำที่ชักนำไม่ให้ระคนด้วยหมู่
๕. ถ้อยคำที่ชักนำให้ปรารภความเพียร
๖. ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล
๗. ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้สงบ
๘. ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา
๙. ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้พ้นจากกิเลส
๑๐. ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดความรู้ ความเห็นในความที่ใจพ้นจากกิเลสแล้ว

ใน ๑๐ อย่างนี้ เราจะเลือกสนทนาอย่างใด ให้ควรแก่อัธยาศัยของเราก็ได้ แม้ไม่มีใครอื่นจะพูดกับลูกหลาน หรือศิษย์บริวารของตนก็สมควร ทั้งจะเป็นการฝึกหัดให้ผู้อยู่ในปกครองของตัวฉลาดกล้าหาญในทางที่ถูกดียิ่งขึ้น (ธรรมสากัจฉานี้จะมีก่อนหรือหลังการฟังธรรมก็ควร).

วัตรเวลาจะเข้านอน

เมื่อสวดมนต์หรือสากัจฉาพอสมควรแล้ว พึงเริ่มนั่งกัมมัฏฐานต่อไป และแผ่เมตตาตั้งสัจจาธิษฐาน ดังนัยที่แสดงแล้วตอนเช้า. แต่การจัดเครื่องสักการบูชานั้น เมื่อคนไหนเคยจัดทำมาแล้วจะไม่ต้องขวนขวายมากใช้แต่ธูป ๓ เล่ม เทียน ๒ เล่ม ตามปกติก็ควร และเมื่อจัดตั้งเครื่องบูชาตอนทำวัตรสวดมนต์แล้วนั่งกัมมัฏฐานติดต่อไป ไม่ต้องจัดเครื่องสักการะอีก เริ่มอาราธนากัมมัฏฐานนั่งพิจารณาต่อไปทีเดียว อนึ่ง ผู้ที่พิจารณากัมมัฏฐานคุ้นเคยจนรู้สึกว่าธรรมมีในใจเห็นพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์มีในตนผ่องใสแล้ว ไม่ต้องทำพิธีอาราธนานั่งก็ได้ เจริญได้ทุกอิริยาบถนั่ง นอน ยืน เดิน ไม่เลือกว่าที่ไหนตลอดถึงเวลาอุจจาระปัสสาวะก็ควร เว้นแต่ท่านกัลยาณชนย่อมไม่ละกิจอันเป็นพิธีตามเวลาเสีย เพื่อแสดงกายสามัคคี จิตสามัคคี และประสงค์

จะทำตนให้เป็นแบบอย่างของผู้เห็น เช่น สัทธิวิหาริกอันเตวาสิก บุตรหลาน บริษัท บริวาร ญาติมิตรจะได้มีจิตอ่อนโยนอุตสาหะในการบำเพ็ญคุณงามความดี ให้ดียิ่งขึ้น โดยอุ่นใจไม่เปล่าเปลี่ยวเก้อเขิน หากจะเกียจคร้านไม่ทำความดีให้มีในตน ก็จะเก้อเขิน ด้วยเห็นตนเป็นคนเลว พึงเห็นเช่นพระอรหันต์ทั้งหลายแม้เป็นผู้ไม่มีกิเลส เสร็จกิจที่จะต้องทำแล้วท่านยังมีการกล่าวธรรมสากัจฉา ประชุมฟังพระธรรมเทศนาในเวลาที่ควร และฟังปาฏิโมกข์ทุกวันอุโบสถ เพื่อเป็นแบบฉบับสำหรับประพฤติให้สำเร็จประโยชน์ต่อไป ผู้หวังความเจริญจึงพยายามรักษากิจอันเนื่องด้วยวิธีตามเวลาไว้.

เมื่อเจริญภาวนาพอควรแล้ว แผ่เมตตาตั้งสัจจาธิษฐานและกราบ ๕ ครั้ง ด้วยความตั้งใจไว้ชอบเหมือนในตอนเช้า แล้วจึงค่อยเข้าที่นอนด้วยมีสติรู้สึกอยู่ว่า เราจะนอนเอาอย่างสีห[๑] ที่เรียกว่าสีหไสยาสน์ตามอย่างพระสัมมาสัมพุทธเจ้า คือ นอนตะแคงเบื้องขวา วางเท้าเหลื่อมเท้า และกำหนดไว้ว่าเรานอนวางมือวางเท้าอย่างไร ผ้านุ่งผ้าห่มอยู่อย่างไร ทั้งน้อมใจว่าเรานอนด้วยมีสติปัญญา พร้อมด้วย คุณพระพุทธ คุณพระธรรม คุณพระสงฆ์ คุณมารดาบิดา คุณครูอุปัชฌาจารย์ คุณงามความดีทุกประการบรรจุเต็มอยู่ในสันดานนี้ ทรงรูปนามนี้ไว้ให้ปรากฏเป็นธรรมธาตุพิเศษไกลจากกิเลสเครื่องเศร้าหมองพ้นจากทุกข์โศกโรคภัยอันตรายทั้งปวง เข้าถึงความสงบสุขควรเป็นที่รักเจริญใจของเทวดา มนุษย์ อมนุษย์ เดรัจฉานทั้งปวง ทำสัญญาในใจว่าเราจะตื่นและลุกขึ้นในเวลา ๓-๔-๕ น.[๒] เพื่อทำหน้าที่ของมนุษย์ผู้ปรีชา สร้างบารมีด้วยความไม่ประมาท (หากจะยังไม่หลับก็ไม่ควรคิดถึงเรื่องการงานอื่น คิดเพ่งดูคุณธรรมและความสงบอันเป็นภายในซ้ำ ๆ ไปจนกว่าจะหลับ).

---

๑. นอนอย่างราชสีห์นั้น ความในพระสูตรว่าราชสีห์เมื่อจะนอน ย่อมกวาดฝุ่นหรคานที่ที่นอนให้เรียบร้อย แล้วจึงนอนตะแคงเบื้องขวา พิจารณาว่านอนวางหัววางหางไว้อย่างไร วางเท้าหน้าเท้าหลังอย่างไร จะให้ตื่นด้วยอาการอย่างนั้น ถ้าตื่นขึ้นพิจารณาเห็นท่าทางของตนวิปลาส วางหัวหางและเท้าไม่คงที่ ทำที่ให้ยุ่งเหยิง ก็ไม่ไปหาอาหารกิน กลับนอนใหม่จนกว่าจะเห็นว่าตื่นขึ้น เห็นหัวเห็นหางและเท้าวางเรียบร้อยคงที่ จึงจะไปหาอาหารกิน.

๒. คือ ๓ ยาม ๑๐ ทุ่ม ๑๑ ทุ่ม ตามความสามารถและฐานะของตน ผู้มีการงานต่างกันคือ ผู้ทำงานหนักและเด็ก วันหนึ่ง ๒๔ ชั่วโมง ควรนอนให้ได้ ๘ ชั่วโมงจึงจะพอดี ผู้มีงานเบาและผู้ใหญ่ล่วงเข้ามัชฌิมวัยตอนปลายหรือปัจฉิมวัย นอนหลับให้ได้วันละ ๖ ชั่วโมงพอควร ผู้สงบระงับไม่มีกิจกังวล ให้หลับได้วันละ ๔ ชั่วโมงก็พอ ควรนอนและตื่นเวลาไหนควรกำหนดไว้ แต่ไม่ควรนอนดึกตื่นสายเลย การกินการนอนเป็นของหัดได้ ไม่ใช่เหลือวิสัย.

เมื่อทำได้ดังที่ว่ามานี้ก็จะเป็นความสวัสดิมงคลแก่ตน แก่สกุลหรือแก่หมู่คณะ คือจะทำอะไรก็มีความปลอดโปร่งสำเร็จได้ง่าย เป็นเหตุเจริญโภคสมบัติ และคุณสมบัติเกียรติคุณ แคล้วคลาดจากภัยอันตราย ได้ความสุขกายสบายใจยิ่งขึ้น แม้จะมีบุตรหลานบริษัทบริวารก็จะเป็นคนดี มีผิวพรรณไม่ทรามอยู่ในพวกดีงาม และว่าง่ายสอนง่ายอยู่ในอำนาจ ไม่ประพฤติผิดทางธรรมให้เป็นที่เดือดร้อน มีแต่จะนำสุขประโยชน์มาให้ในกาลที่ควร ไม่เสียแรงที่ได้เลี้ยงดูปกครองมา ชื่อว่าทำตนให้เกิดสุขไพศาล ไม่ต้องติเตียนตนเอง ทั้งคนที่อยู่ใต้ปกครอง เมื่อนึกถึงความดีที่ผู้ใหญ่ของตนประพฤติและสืบมาเป็นสมบัติของตนก็จะได้ปีติปราโมทย์ว่าตนได้พ่อแม่ครูอาจารย์ญาติที่ดี ได้บุตรหลาน บริษัทบริวารที่ดี ได้เจ้านายที่ดี นอกจากนี้เมื่ออินทรีย์แก่กล้าได้บรรลุความบริสุทธิ์หลุดพ้นจากทุกข์สมปรารถนา ซึ่งหน้าที่ทุกคนควรจะพยายามประพฤติให้บริบูรณ์ในสันดาน.

หมายเหตุ พิธีเจริญกัมมัฏฐานเต็มที่ เบื้องต้นควรมีการทำวัตรก่อน แต่ทำพิธีย่อสำหรับวันประชุมเนื่องด้วยมีการแสดงธรรม เพื่อลัดให้ได้เจริญกัมมัฏฐานเร็วเข้า เมื่อถึงเวลาแล้วพึงนำให้ไหว้พระแลบูชาแสดงความนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วตั้งสัจจาธิษฐานต่อพระรัตนตรัยประกอบด้วยกล่าววาจา ว่าทั้งมคธและคำแปลตลอดแล้วจึงกล่าวคำอาราธนาคำแปลไหว้พระบูชาและทำวัตรสวดมนต์มีอยู่ในธัมมิกวัตรภาค ๒-๓ แต่เพื่อสำหรับผู้จำยังไม่ได้และไม่มีหนังสือนั้น จึงนำแสดงไว้ในที่นี้ เพื่อสะดวกแก่ผู้ต้องการอีกส่วนหนึ่ง

คำระลึกและเปล่งวาจาไหว้พระ

อรหํ สมฺมา สมฺพุทฺโธ ภควา,	พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นที่พึ่งที่นับถือของเราทั้งหลาย พระองค์เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้อริยสัจ ๔ แจ้งประจักษ์ โดยลำพังพระองค์ สอนผู้อื่นให้รู้ตามด้วย
พุทฺธํ ภควนฺตํ อภิวาเทมิ.	ข้าพเจ้าถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า
สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม,	พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้ว แสดงทางดับกิเลสแลกองทุกข์ ให้ผู้ปฏิบัติตาม ถึงความสิ้นทุกข์ได้โดยชอบ

ธมฺมํ นมสฺสามิ.	ข้าพเจ้านมัสการพระธรรม
สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ,	พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ปฏิบัติดีแล้ว ได้ปัญญาตรัสรู้อริยสัจทั้ง ๔ ทำกิเลสในสันดานให้สิ้นไป ตามกำลังอริยมรรคที่ให้เกิดขึ้นในสันดานตน การละกิเลสได้จริง เป็นการปฏิบัติชอบแท้
สงฺฆํ นมามิ.	ข้าพเจ้านอบน้อมพระสงฆ์.

คำบูชา

ยมหํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ภควนฺตํ สรณํ คโต, (หญิงว่า สรณํ คตา)	ข้าพเจ้าถึงแล้วซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ตรัสรู้ชอบเองพระองค์ใด ว่าเป็นที่พึ่งกำจัดภัยจริง
อิเมหิ สกฺกาเรหิ ตํ ภควนฺตํ อภิปูชยามิ.	ข้าพเจ้าบูชาซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ด้วยเครื่องสักการะทั้งหลายเหล่านี้
ยมหํ สฺวากฺขาตํ ภควตา ธมฺมํ สรณํ คโต, (หญิงว่า สรณํ คตา)	ข้าพเจ้าถึงแล้วซึ่งพระธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสดีแล้วส่วนใด ว่าเป็นที่พึ่งกำจัดภัยจริง
อิเมหิ สกฺกาเรหิ ตํ ธมฺมํ อภิปูชยามิ.	ข้าพเจ้าบูชาซึ่งพระธรรมนั้น ด้วยเครื่องสักการะทั้งหลายเหล่านี้
ยมหํ สุปฏิปนฺนํ สงฺฆํ สรณํ คโต, (หญิงว่า สรณํ คตา)	ข้าพเจ้าถึงแล้วซึ่งพระสงฆ์ ผู้ปฏิบัติดีแล้วหมู่ใด ว่าเป็นที่พึ่งกำจัดภัยจริง
อิเมหิ สกฺกาเรหิ ตํ สงฺฆํ อภิปูชยามิ.	ข้าพเจ้าบูชาซึ่งพระสงฆ์หมู่นั้น ด้วยเครื่องสักการะทั้งหลายเหล่านี้.

คำกล่าวเวลานอบน้อมพระพุทธเจ้า

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส,	ความนอบน้อมของข้าพเจ้าจงมีแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ไกลกิเลส ผู้ตรัสรู้ชอบเองพระองค์นั้น (ว่า ๓ จบ)

นตฺถิ เม สรณํ อญฺญํ
รตนตฺตยํ เม สรณํ วรํ,
เอเตน สจฺจวชฺเชน โสตฺถิ
เม โหตุ สพฺพทา.

ที่พึ่งอย่างอื่นของข้าพเจ้าไม่มี พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า ด้วยการกล่าวคำสัจนี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ.

คำอาราธนากัมมัฏฐาน

กล่าวอ้างพระธรรมเป็นคำอรรถอยู่มาก มักเป็นการเข้าใจยากของผู้ที่ไม่ได้ศึกษา จึงเขียนคำอธิบายอรรถนั้นโดยย่อ พอเป็นทางพิจารณาของผู้แรกศึกษา ดังนี้:-

เจริญ — ได้แก่ทำให้มาก เจริญกัมมัฏฐานภาวนา คือว่าทำกัมมัฏฐานภาวนาให้มาก

กัมมัฏฐาน — แปลว่า การงานเป็นที่ตั้ง เช่น สมถกัมมัฏฐาน การงานเป็นที่ตั้งแห่งความสงบ วิปัสสนากัมมัฏฐาน การงานเป็นที่ตั้งแห่งความเรืองปัญญา

บูชา — แปลว่า สนองคุณ ยกย่องนับถือ อ่อนน้อมยอมตาม เส้นสรวง สังเวย มอบให้ด้วยความเต็มใจหนักแน่น

รัตนตรัย — แปลว่า แก้ว ๓ หมายเอาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่เจริญใจให้สมปรารถนาประดุจแก้วมณีโชติ

อุดม — แปลว่า ยิ่ง สูงสุด

ทศบารมี — แปลว่า บารมี ๑๐ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา อุเบกขา

ธรรม — แปลว่า สภาวะที่ทรงตัวเอง ทั้งที่เป็นรูปเป็นนาม ทั้งที่เป็นโลกิยะ เป็นโลกุตตระ ทั้งที่เป็นกุศล อกุศล อัพยากฤต ทั้งที่เป็นเหตุ ทั้งที่เป็นผล ทั้งที่เหนือเหตุ เหนือผล

บำเพ็ญ	แปลว่า ทำให้เต็ม
อิทธิบาท	แปลว่า คุณชาติที่ให้ส่วนซึ่งไม่เหลือวิสัยสำเร็จ มี ๔ คือ ฉันทะ ความพอใจ วิริยะ ความเพียร จิตตะ เอาจิตฝักใฝ่ วิมังสา ความคิดค้นทดลอง สอบสวน
อินทรีย์	แปลว่า คุณธรรมที่เป็นใหญ่ มี ๕ ข้อ คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา
นิวรณ์	แปลว่า เครื่องกั้นไม่ให้บรรลุความดีมี ๕ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจ-กุกกุจจะ วิจิกิจฉา
วิตก	แปลว่า ยกขึ้นสู่อารมณ์
วิจาร	แปลว่า ไตร่ตรวจ
ปีติ	แปลว่า ความอิ่มใจ
สุข	แปลว่าความสบายกายใจ
เอกัคคตา	แปลว่า ถึงความเป็นอารมณ์อันเดียว
ฌาน	แปลว่า ความเพ่ง ความเผา มีรูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ ในที่นี้ หมายเอารูปฌานอันประกอบด้วยองค์นั้น ๆ เช่น ฌานที่ ๑ สงัดจากอกุศลธรรม (นิวรณ์) ประกอบด้วยวิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา
วสี	แปลว่า ความชำนาญ มี ๕ คือ ๑. อาวชฺชนวสี ชำนาญในการนึก ๒. สมาปชฺชนวสี ชำนาญในการเข้า ๓. อธิฏฺฐานวสี ชำนาญในการรักษา ๔. วุฏฺฐานวสี ชำนาญในการออก ๕. ปจฺจเวกฺขณวสี ชำนาญในการพิจารณา

มรรคาพระอริยะ	แปลว่า ทางของพระอริยะ คือทางของผู้ประเสริฐ ไปจากข้าศึก ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปโป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ
สมังคี	แปลว่า พร้อมเพรียง
อาสวะ	แปลว่า ธรรมชาติเครื่องดอง ของหมักหมม ได้แก่ กาม ภพ อวิชชา เติมคำอาสวะเข้า เช่น กามาสวะ
อนุสัย	แปลว่า ตามนอน คือ นอนอยู่ในสันดาน จัดเป็น ๓ คือ ๑. กามราคานุสัย ได้แก่ความยินดีในกาม ๒. ปฏิฆานุสัย ได้แก่ความคับแค้นใจ ๓. อวิชชานุสัย ได้แก่ความไม่รู้ตามจริง
สังโยชน์	แปลว่า เครื่องร้อยรัด มี ๑๐ คือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลพัตตปรามาส กามฉันท์ พยาบาท จัดเป็นสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ อวิชชา เป็นสังโยชน์เบื้องบนอีก ๕
ประโยชน์ยิ่งใหญ่	หมายเอา ปรมัตถประโยชน์ คือ พระนิพพาน
มาร	แปลว่า ผู้ฆ่า หรือล้างผลาญ มี ๕ ได้แก่ ขันธ์ เรียกขันธมาร กิเลส เรียกกิเลสมาร อภิสังขาร เรียกอภิสังขารมาร เทวบุตร เรียกเทวบุตตมาร มัจจุ เรียกมัจจุมาร
พินาศ	แปลว่า เสื่อมหาย
ปราศจากภยันตราย	คือไม่มีภัยอันตราย

นิรันดร์ แปลว่า ไม่มีระวาง

เกษมสันต์ แปลว่า สบายอย่างสงบ สำราญอย่างสงบ

จบภาค ๑

"พระโพธิสัตว์"

พระโพธิสัตว์ เป็นธรรมดาว่าบรรดาสัตวโลกทั้งหลาย ย่อมมีสัตวโลกที่มีจิตใจสูงปนอยู่ โดยสัตวโลกประเภทนี้จะมุ่งมั่นในความบริสุทธิ์ มีอัธยาศัยชอบช่วยเหลือผู้อื่น และอธิษฐานใจไว้เสมอว่า *ขอให้ตนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต แล้วสามารถช่วยสัตวโลกทั้งหลายให้พ้นทุกข์ตามด้วย* สัตวโลกที่บำเพ็ญตนในทางที่ดีเพื่อบรรลุความปรารถนาดังกล่าวนี้เรียกว่า *โพธิสัตว์* แปลว่า *สัตว์ผู้ปรารถนาโพธิญาณ*

ความดีที่พระโพธิสัตว์ตั้งใจบำเพ็ญอย่างไม่ลดละเรียกว่า บารมี มีอยู่ ๑๐ ประการ คือ

๑. *ทาน* การบริจาคให้ปันแก่ผู้อื่น
๒. *ศีล* การเว้นทำบาปทุกทาง
๓. *เนกขัมมะ* การออกบวชเพื่อพ้นจากกามารมณ์
๔. *ปัญญา* การฝึกอบรมปัญญา
๕. *วิริยะ* ความเพียรพยายาม
๖. *ขันติ* ความอดกลั้นทนทาน
๗. *สัจจะ* การรักษาความจริงใจ
๘. *อธิษฐาน* ความตั้งใจมั่นในความดี
๙. *เมตตา* มีความปรารถนาดีกับสรรพสัตว์
๑๐. *อุเบกขา* ทรงไว้ซึ่งความยุติธรรม

กว่าบารมีแต่ละอย่างจะเต็มได้ ท่านเหล่านั้นต้องยอมเสียสละอย่างมหาศาล ทั้งสละทรัพย์ สละอวัยวะเลือดเนื้อ ตลอดจนชีวิตนับครั้งไม่ถ้วน เพียงแต่ดวงตาที่คว้านควักสละเป็นทานก็มีประมาณมากกว่าดวงดาวบนท้องฟ้า ครั้นบำเพ็ญบารมีได้เต็มครบ ๑๐ ประการแล้ว ใจก็มีความละเอียดประณีตสูงสุด สมควรแก่การตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งใช้เวลาอย่างน้อยถึง ๔ อสงไขย แสนมหากัปป์

ขณะที่พระโพธิสัตว์ยังเวียนว่ายตายเกิดบำเพ็ญบารมีเพื่อทำใจประณีตอยู่นี้ ด้วยผลแห่งความดีนั้น ๆ บางครั้งก็เกิดเป็นมนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง พรหมบ้าง แต่บางครั้งบาปกรรมในอดีตตามทันก็อาจพลาดท่าถูกมารเอาขันธ์ ๕ หยาบ ๆ ของสัตว์ดิรัจฉานบ้าง อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะเกิดในกำเนิดใด ก็เป็นสัมมาทิฐิ ทำแต่ความดี

ทุกครั้ง แม้มีกำเนิดเป็นดิรัจฉานก็เป็นสัตว์ที่ฉลาด เป็นแต่ว่าการบำเพ็ญบารมีถูกตัดรอนให้ล่าช้าลงเท่านั้น

พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเต็มเปี่ยมแล้วทั้ง ๑๐ ประการ เมื่อถึงกาลอันสมควรก็จะถือกำเนิดเป็นมนุษย์ แล้วออกบวชแสวงหาโมกขธรรม คือ ธรรมที่จะทำให้พ้นทุกข์ได้จริงถึงความเป็นพระพุทธเจ้า เนื่องจากใจของพระองค์ประณีตเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ครั้นทำสมาธิปรารภความเพียรไม่ลดละชนิดยอมสละชีวิตเป็นเดิมพัน ในที่สุดก็สามารถน้อมประคองและเพ่งใจให้หยุดติดนิ่งเข้าไปตรงศูนย์กลางกายฐานที่ ๗ ได้ เมื่อใจหยุดนิ่งได้ถูกส่วนแล้ว ก็ทรงบรรลุถึง *พระธรรมกาย* ซึ่งเป็นกายสำหรับใช้พิจารณาธรรมโดยเฉพาะ

พระธรรมกาย มีลักษณะเป็นรูปพระพุทธปฏิมาหรือพระพุทธรูป มีเกตุเป็นรูปดอกบัวตูม ประกอบขึ้นด้วยธาตุ-ธรรมที่ละเอียดประณีตอย่างยิ่ง จนกระทั่งกิเลสทั้งหยาบทั้งละเอียดทุกชนิดไม่สามารถซึมซาบเอิบอาบเข้าไปย้อมติดได้ (ทำนองเดียวกับแก้วเนื้อละเอียด หมึกย่อมไม่สามารถซึมซาบเข้าไปในเนื้อของมันได้อย่างมากก็จับเป็นคราบแต่เพียงผิว ๆ) ใสจนกระทั่งเกิดรัศมีสว่าง ปรากฏออกมา

เมื่อพระโพธิสัตว์บรรลุถึงพระธรรมกายแล้ว ก็ทรงอาศัยพระธรรมกายนี้พิจารณาธาตุ-ธรรมอื่น ๆ ทั้งหมด จนกระทั่งได้รู้เห็นความเป็นไปของชีวิต และการทำงานของกิเลสทั้งมวลตามความเป็นจริง พร้อมทั้งได้บรรลุความสว่างไสวแห่งญาณปัญญา สามารถรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจจ์ ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค คลายความยึดมั่นถือมั่นในสรรพสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น จึงหมดจดจากกิเลสได้โดยสิ้นเชิง มีความบริสุทธิ์เหมือนพระธรรมกาย พระองค์จึงได้ชื่อว่าเป็น *พระพุทธเจ้า*

ดังนั้นคำว่าพระพุทธเจ้าในความหมายหนึ่งหมายถึงกายที่ประกอบด้วยเลือด-เนื้อของเจ้าชายสิทธัตถะที่ได้ทรงออกบวชจนกระทั่งตรัสรู้

อีกความหมายหนึ่ง หมายถึง พระธรรมกาย ซึ่งเป็นกายหนึ่งที่เจ้าชายสิทธัตถะทรงบรรลุถึง แล้วอาศัยกายนี้พิจารณาธรรม จนกระทั่งตรัสรู้

เมื่อทรงเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ก็ทรงแสดงธรรมสอนมวลมนุษย์ เพื่อบรรลุพระธรรมกายเช่นเดียวกับพระองค์บ้างทำให้เกิดพุทธศาสนาขึ้นในโลก ครั้นถึงอายุขัยแล้ว ขันธ์ ๕ ที่ประกอบขึ้นเป็นกายมนุษย์ของพระองค์ก็ดับลง ส่วนพระธรรมกายก็เสด็จสู่อายตนะนิพพาน คงเหลืออยู่แต่ศาสนาไว้

ศาสนาที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ทรงตั้งขึ้นนั้นจะดำรงอยู่ในความนับถือของมหาชนเป็นเวลานับพัน ๆ ปี แล้วจะค่อย ๆ อันตรธานไป เพราะไม่มีคนศึกษา ไม่มีคนปฏิบัติ โลกก็ว่างเปล่าจากพระพุทธศาสนาคืนสู่ยุคมืดของศีลธรรมที่เต็มไปด้วยการเบียดเบียน ข่มเหงรังแกกันไม่รู้จบอีกตามเดิม แล้วอีกนานแสนนาน จึงจะมีพระโพธิสัตว์องค์ใหม่จุติมาเกิดแล้วได้บรรลุ พระธรรมกายตรัสรู้แล้วตั้งศาสนาขึ้นอีกเป็นอยู่อย่างนี้เรื่อย ๆ ไป โดยนัยนี้จึงปรากฏว่าในอดีตอันยาวนานมา ได้มีพระพุทธเจ้าตรัสรู้มาแล้วเป็นจำนวนมาก และโดยนัยเดียวกันนี้ ก็จะมีพระพุทธเจ้ามาตรัสรู้ในอนาคตอีก ในลักษณะสืบเนื่องด้วยเหตุอย่างเดียวกัน

พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน พระพุทธเจ้าที่ทรงตั้งพระพุทธศาสนาไว้ในปัจจุบัน มีพระนามเดิมว่า *สิทธัตถะ* สกุล *โคตม* เป็นพระโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางมหามายา พระราชาและพระราชินีแห่งแคว้นสักกะประสูติก่อนพุทธศักราชแปดสิบปี

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะทรงผนวชแล้ว ทรงบำเพ็ญเพียรทางใจอย่างสุดยอดจนแทบสิ้นพระชนม์ ในที่สุดก็ได้บรรลุพระธรรมกาย ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วได้ทรงสั่งสอนวิธีปฏิบัติเพื่อทำให้ใจหยุด (แล้วติดนิ่งเข้าไปตรงศูนย์กลางกายฐานที่ ๗) ได้มีผู้เลื่อมใสเข้ามานับถือปฏิบัติตามพระองค์ และบรรลุพระธรรมกาย พ้นทุกข์ได้จริงตามพระองค์ด้วยเป็นจำนวนมาก แล้วอบรมสั่งสอนกันต่อ ๆ มาจนกระทั่งทุกวันนี้.

มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ หรือพุทธลักษณะ

๑. มีพื้นฝ่าพระบาททั้งสองเสมอเป็นอันดีดุจพื้นฉลองพระบาททอง ขณะเมื่อเหยียบลงก็ถูกต้องพื้นพร้อมกัน ขณะเมื่อยกขึ้นก็ยกขึ้นพร้อมกัน

๒. มีพื้นฝ่าพระบาททั้งสองประกอบด้วยลายลักษณะกงจักรข้างละอันในท่ามกลางฝ่าพระบาท

๓. มีส้นพระบาทอันยาว คือ พระบาทแบ่งออกเป็น ๔ ส่วนข้างปลายพระบาทวัดได้ ๒ ส่วน ลำพระชงฆ์ตั้งอยู่ในส่วนที่ ๓ เหลือส่วนที่ ๔ เป็นส้นพระบาท และส้นพระบาทนั้นมีสีแดงงามเหมือนกับผ้ากัมพลแดงที่ม้วนเข้าและตั้งไว้

๔. นิ้วพระบาทและนิ้วพระหัตถ์เรียวยาว ข้างต้นใหญ่แล้วเรียวลงไปจนปลายนิ้ว กลมงามดุจแท่งหรดาลที่ปั้นเป็นลำเทียน

๕. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อนนุ่มดุจปุยสำลีอันประชีได้ ๑๐๐ ครั้ง

๖. มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทประดับด้วยลายตาข่าย นิ้วพระหัตถ์เว้นแต่พระอังคุฏฐะ (นิ้วหัวแม่มือ) และนิ้วพระบาทยาวเสมอกัน

๗. มีอัฐิข้อพระบาทตั้งลอยอยู่บนหลังพระบาท ขณะเมื่อยกย่างพระบาทก็กลอกกลับผันแปรไปโดยคล่อง พระกายท่อนเบื้องบนก็มิได้หวั่นไหวเป็นปกติอยู่ ไหวอยู่แต่พระกายท่อนล่าง

๘. มีลำพระชงฆ์เรียวดุจแข้งเนื้อทราย มีพระมังสะหุ้มรอบอัฐิพระชงฆ์เต็มเสมอเป็นอันดี มีสัณฐานกลมงาม

๙. เมื่อเสด็จยืนโดยปกติฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองเหยียดลงมาถึงพระชานุ (หัวเข่า) ทั้งสองข้างได้

๑๐. มีพระคุยหะลับอยู่ในฝัก เหมือนด้วยคุยหะที่ลับแห่งโค เป็นต้น

๑๑. มีพระฉวีวรรณเหลืองงามดังสีทองทั่วทั้งกาย

๑๒. มีพระฉวีละเอียดไม่มีธุลีละอองต้องติดพระกาย

๑๓. มีพระโลมาเกิดขึ้นเฉพาะขุมละเส้น

๑๔. มีเส้นพระโลมาดำสนิททั่วทั้งพระสรีระกาย เวียนเป็นทักขิณาวัฏมีปลายงอขึ้น

๑๕. มีท่อนพระกายอันตั้งตรง

๑๖. มีพระมังสะหนาในที่ ๗ แห่ง คือ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง พระอังสาทั้งสอง และลำพระศอ มิได้เห็นพระเส้นปรากฏออกมาภายนอก

๑๗. มีพระสกลกายบริบูรณ์ พระอังคาพยพทั้งปวงมีสัณฐานงามสมควรแก่อังคาพยพนั้น ๆ

๑๘. มีพระปฤษฎางค์เต็มบริบูรณ์

๑๙. มีพระกายเป็นปริมณฑลบริบูรณ์ดุจปริมณฑลแห่งต้นไทร

๒๐. มีลำพระศอกลมงามเสมอ เมื่อเปล่งพระสุรเสียง พระเส้นที่ลำพระศอมิได้ปรากฏพระสุรเสียงนั้นดังก้อง

๒๑. มีพระเส้นรับรสอาหารประมาณ ๗๐๐๐ เส้น มีปลายรวมอยู่ที่พระศอ เมื่อพระกระยาหารตกถึงปลายพระชิวหา รสก็แผ่ซ่านไปทั่วพระสรีระกาย

๒๒. มีพระหนุเหมือนด้วยคางแห่งราชสีห์

๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ เบื้องบน ๒๐ ซี่ เบื้องล่าง ๒๐ ซี่

๒๔. มีพระทนต์เรียงเสมอเป็นอันดี

๒๕. มีพระทนต์สนิทกันเป็นอันดี

๒๖. มีพระเขี้ยวทั้ง ๔ ขาวบริสุทธิ์ มีรัศมีดังดาวประกาย

๒๗. มีพระชิวหาอ่อนและกว้างยาวกว่าชนทั้งปวง

๒๘. มีพระสุรเสียงอันไพเราะ ประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือ เสียงสละสลวย ๑, รู้ได้ง่าย ๑, ไพเราะ ๑, น่าฟัง ๑, หยดย้อย ๑, ไม่แหบเครือ ๑, ลึก ๑, ก้อง ๑

๒๙. มีดวงพระเนตรอันดำยิ่งนัก

๓๐. มีดวงพระเนตรทั้งสองงามผ่องใส

๓๑. มีพระอุณาโลมชาติขึ้นระหว่างพระขนงทั้งสอง กลางพระนลาฎ เวียนเป็นทักขิณาวัฏ

๓๒. มีพระนลาฎและพระเศียรงามบริบูรณ์

หน้าว่าง

ไม้มงคลนาม

บางสิ่งบางอย่างในโลกนี้ มีสิ่งลึกลับที่เราไม่สามารถพิสูจน์ได้ซ่อนเร้นแอบแฝงอยู่ทั่วไป เราไม่อาจจะพิสูจน์ได้ด้วยตาและด้วยวิทยาศาสตร์ แต่เราก็อาจจะสัมผัสได้ด้วยความรู้สึกหรือที่เรียกว่า สัมผัสที่ ๖

ในความรู้สึกนั้นบางครั้งเรารู้สึกว่าพืชได้ให้ความอบอุ่น และคุ้มครองป้องกันภัยให้เราได้ เราจะรู้สึกปลอดภัยถ้าหลบหนีภัยเข้าใต้ต้นไม้ใหญ่ หลบแดด หลบฝน หลบพายุ หรือแอบซ่อนศัตรูในดงแมกไม้ใบบัง

ความสัมพันธ์ระหว่างต้นไม้กับมนุษย์ รวมทั้งสัตว์ด้วยเป็นไปอย่างกว้างขวางลึกซึ้ง ไม่อาจแยกจากกันได้

ดังนั้นจึงมีพิธีการหลายอย่างที่เรานำไม้ที่มีชื่อเป็นมงคลต่าง ๆ มาร่วมพิธีด้วย แต่ที่พบเห็นบ่อยที่สุดก็คือพิธีวางศิลาฤกษ์ ไม่ว่าจะเป็นโบสถ์ วิหาร โรงเรียน โรงแรม อาคารต่าง ๆ มักจะมีพิธีวางศิลาฤกษ์ เพื่อเป็นการบวงสรวงพลีกรรม ตามลัทธิศาสนาพราหมณ์ และการเจริญพระพุทธมนต์ ในศาสนาพุทธควบคู่กันไป เพื่อให้พิธีนั้นเกิดความศักดิ์สิทธิ์ยิ่งขึ้น เป็นสิริมงคลแก่สถานที่ที่จะสร้าง เชื่อกันว่ายังเกิดผลในความเจริญรุ่งเรือง ให้ผลโดยตรงทั้งกายและใจ แก่เจ้าของสถานที่ แม้แต่บ้านพักอาศัยทั่ว ๆ ไปก็นิยมนำไม้มงคลนามทั้ง ๙ ชนิดนี้เข้าร่วมในพิธีวางเสาเอก ตั้งแต่ครั้งโบราณมาจนถึงปัจจุบันนี้

ไม้มงคลทั้ง ๙ ชนิด ที่นำเข้ามาอยู่ในพิธีกรรมดังกล่าวประกอบด้วย

๑. ราชพฤกษ์
(ชื่อที่กรมป่าไม้รับรอง)

มีความหมาย ให้มีความยิ่งใหญ่ มีโชคลาภยศถาบรรดาศักดิ์

ต้นราชพฤกษ์ ในภาคอีสานและภาคเหนือ เรียกว่า ต้นคูน

ดอก มีดอกดกสีเหลืองเป็นพวงห้อยย้อยระย้าแต่ละช่อพวงยาวประมาณ ๗๐ ซม. หรือยาวกว่านั้น ในช่อพวงมีดอกมากมาย ดอกโตประมาณ ๓-๔ ซม. เวลาออกดอกจะทิ้งใบหมดต้น

ใบ มีขนาดใหญ่สีเขียวสด กว้างประมาณ ๔ ซม. ยาวประมาณ ๘ ซม. เปลือกหนา มีรสฝาด

ฝัก ความยาวประมาณ ๓๐-๔๐ ซม. โตประมาณ ๒ ซม. ภายในฝักมีสีดำคล้ายยางมะตอยเหนียวขับกลิ่นฉุน มีเมล็ดสีน้ำตาลสลับชั้นกันอยู่ภายในฝัก

๒. ชัยพฤกษ์

ความหมาย ให้มีโชคมีชัยชนะ

ดอก สีชมพู ออกดอกตามกิ่งก้านช่อเล็กกว่าราชพฤกษ์

ฝัก มีสีน้ำตาลอมเทา ใบสีเขียวอ่อน ขนาดเล็กกว่าราชพฤกษ์มาก ทรงต้นเป็นพุ่มรูปร่ม

๓. ไม้ทองหลาง

มี ๓ ต้นด้วยกัน ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าในพิธีกรรมนั้นนำต้นใดมาใช้ หรืออาจใช้ได้ทั้ง ๓ ชนิดก็เป็นได้

ต้นที่ ๑ เรียกต่างกันไปตามภาคต่าง ๆ ของประเทศ เช่น ทองป่า ทองเดือนห้า เป็นต้น

ดอก สีเลือดหมู ผลิดอกในเดือนกุมภาพันธ์ถึงมีนาคม

ต้นที่ ๒ ทองหลางน้ำ ดอกสีม่วงแดงตามสวนปลูกเป็นไม้สำหรับบังร่มเงา ในสวนทุเรียน, สวนมังคุด

ต้นที่ ๓ ทองหลางใบมน เป็นพืชสมุนไพร ใบใช้เป็นยาถ่ายขับพยาธิไส้เดือน แก้ริดสีดวง, แก้ลม ดอกใช้ขับระดู บำรุงน้ำดี เปลือกแก้ไอขับเสมหะ ฉะนั้นคนไทยมักนิยมใช้ใบทองหลางใบมนนี้ทำเมี่ยงคำ เมี่ยงปลาทูและรับประทานในโอกาสต่าง ๆ ทองหลางใบมนนี้จึงนับเป็นพืชชนิดหนึ่งที่มีผู้นิยมรับประทานกันมาก เพราะมีรสอร่อย หอม มัน

๔. ไผ่สีสุก

(จัดไว้ในสกุลพืชหญ้า)

ความหมาย หมายถึงให้มีความสุข ลำแต่ละลำสีเหลือง ขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๕-๖ นิ้ว มีหนามแหลมแน่นต่อตามเรียวกิ่ง ใช้ประโยชน์ในการทำเครื่องจักสาน โรงเรือนชั่วคราว และอื่น ๆ อีกมากมาย

หน่อ ใช้รับประทานได้มีรสขม

๕. ไม้กันเกรา

ความหมาย เป็นมงคลนาม หมายถึงป้องกันขจัดภัย

เป็นไม้ยืนต้นขนาดใหญ่สูง ๑๒-๒๐ ม. ชอบขึ้นในป่ารกชื้นดินแฉะมีอยู่ทั่ว ๆ ไป

ในภาคอีสาน ภาคเหนือเรียกมันปลาหรือฟันปลา ภาคใต้เรียกตำเสาหรือทำเสา ทรงยอดรูปทรงกรวย แตกกิ่งก้านมากมาย

ใบเป็นรูปรี ปลายใบแหลม หลังใบมัน แต่ละใบโตประมาณ ๒-๓ นิ้ว

ดอก สีขาวอมเหลือง มีกลิ่นหอม กลีบติดกันเป็นหลอด ผลิดอกเป็นช่อ ๆ

๖. ทรงบันดาล

ความหมาย ดลบันดาลให้คิดสิ่งใดสมความปรารถนา

เป็นไม้ประดับพุ่มขนาดกลางมีชื่อทั่ว ๆ ไปว่า ทรงบันดาล ขี้เหล็กบ้าน พวงพายับ แต่ที่เชียงใหม่เรียกไม้ต้นนี้ว่า สะเก้ง

ดอก สีเหลืองสดทรงกรวย ใบกว้าง ใบขี้เหล็กเป็นพืชสมุนไพร รากใช้ปรุงยาถอนพิษไข้ แก้อาการผิดสำแดง เช่น การกินอาหารของแสลง เป็นต้น

๗. ไม้สัก

ความหมาย ถือกันว่าเป็นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นไม้ราคาแพง เป็นไม้เศรษฐกิจส่งออกทำรายได้เข้าประเทศปีละมาก ๆ (ปัจจุบันขายจนเกือบจะหมดป่าแล้ว) ชอบขึ้นในภาคเหนือ เป็นไม้ป่าผลัดใบ มีดอกช่อสีเขียวคล้ำ ดอกเล็ก ๆ สีเขียว ติดเมล็ดคล้ายดอกยาสูบ ใบมีขนาดใหญ่มาก ใบดกหนา

ขณะนี้ประเทศไทยมีต้นสักที่ใหญ่ที่สุดในโลกอยู่ที่อำเภอน้ำปาด จังหวัดอุตรดิตถ์

๘. ไม้พยุง

ความหมาย พยุงให้มั่นคง พยุงให้ดีขึ้น

ไม้ต้นนี้เรียกแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น เช่น สระบุรีเรียกพยุงไหม เขมรสุรินทร์เรียกกระยง กระยูง ที่อุบลราชธานีเรียกขะยุง เป็นต้น

เป็นไม้ทรงพุ่มขนาดกลาง เนื้อไม้สีแดงอมม่วงมีริ้วสีดำหรือสีน้ำตาล ส่วนในเนื้อไม้สวยงามมาก เนื้อเหนียวแข็งแรง และทนทานเหมาะที่จะใช้ทำเครื่องเรือนที่มีคุณภาพฝีมือประณีต และทำเครื่องตกแต่งได้เป็นอย่างดี

๙. ไม้ขนุน

ความหมาย หนุนให้บังเกิดผลที่ต้องการ หนุนให้ไม่ตกต่ำ ค้าขายมีผู้อุดหนุน

ลักษณะทรงพุ่มรูปกรวย ลำต้นตรง กิ่งอ่อนผลิใหม่ ๆ มีขนสาก ๆ เปลือกเรียบ เวลาเป็นแผลจะมีน้ำยางสีขาวคล้ายกาวลาเท็กไหลออกมา เนื้อไม้สีเหลืองขมิ้น ใบยาวรีปลายขุ่นเขียวมีติ่งที่ปลายใบ หลังใบเป็นสัน หลังใบสากคายยาวประมาณ

๑๐-๑๕ ซม. ออกดอกตามกิ่งช่อดอกรูปทรงกระบอก ดอกตัวผู้และตัวเมียแยกกันคนละดอก

ผล ผลยาวรีสีเขียวขรุขระ เมื่อแก่จัดหรือสุกจะมีสีเหลือง กลิ่นหอม ผลรับประทานได้

ต้นไม้แต่ละชนิดดังกล่าวมาแล้วนี้ นอกจากนำมาเข้าพิธีกรรมต่าง ๆ แล้ว ถ้าเรานำมาปลูกไว้บ้างนับว่าจะเป็นการเพิ่มคุณภาพของชีวิตได้ไม่น้อยเลยทีเดียว

ทิศต่าง ๆ ที่โบราณได้กำหนดไว้สำหรับการปลูกไม้มงคลต่าง ๆ ในบริเวณบ้าน ซึ่งถือปฏิบัติกันมาในกาลก่อนนั้นมีดังนี้

ทิศบูรพา ปลูกต้นไผ่ ต้นกุ่ม ต้นมะพร้าว ต้นชัยพฤกษ์
ทิศอาคเนย์ ปลูกต้นมะยม ต้นยอ ต้นสารภี
ทิศทักษิณ ปลูกมะม่วง มะพลับ
ทิศหรดี ปลูกพิกุล สะเดา ขนุน ชัยพฤกษ์
ทิศปัจฉิม ปลูกต้นมะขาม มะยม พุทรา
ทิศพายัพ ปลูกต้นมะตูม มะกรูด มะนาว มะพร้าว ขนุน
ทิศอุดร ปลูกพัตรา
ทิศอีสาน ปลูกมะตูม ทุเรียน และให้ขุดบ่อน้ำไว้

เราลองมาพิเคราะห์กันดูว่าความเชื่อดังกล่าวมีเหตุมีผลหรือไม่เพียงใด

ต้นไม้แต่ละชนิดแต่ละต้นนั้น ส่วนใหญ่เป็นไม้ยืนต้น อายุยืน บ้างก็มีดอกสวยงาม บ้างก็มีดอกสีฉูดฉาดบาดตา บ้างก็มีกลิ่นหอมอบอวล บ้างก็มีลูกผลรับประทานได้ มีรสอร่อยไม่ซ้ำแบบกัน

ฉะนั้นความแฝงเร้นในสุนทรีย์ และเชิงประโยชน์ใช้สอยตลอดจนในพิธีกรรมน่าจะแปลความหมายได้ว่า

๑. ปลูกไว้เพื่อให้คนได้รู้จัก และเพื่ออนุชนรุ่นหลังจะได้รู้จักรักธรรมชาติ ทั้งยังเป็นการอนุรักษ์พันธุ์ไม้ที่คัดเลือกพันธุ์แล้ว ไม่สูญหายไป
๒. เอาเคล็ดเพราะชื่อเป็นมงคลเวลากล่าวชื่อไม้ให้ใครได้ยินก็จะฟังระรื่นหูมีความสุข
๓. ปรับอากาศให้สะอาด ดูดกลิ่น ดูดฝุ่นละอองและลดมลพิษได้ด้วย ร่มเงาทำให้ร่มรื่น อากาศบริสุทธิ์เย็นสบาย
๔. ดอก ผล ต้น ราก ใบของไม้บางชนิดใช้รับประทานได้โดยตรงรสอร่อย และบางอย่างรักษาโรคได้ด้วย ปลูกไว้เป็นการลดรายจ่ายลงเพราะไม่ต้านชิวหา

๙. เป็นไม้ยืนต้นอายุยืน ทนทานต่อโรคและแมลง เมื่อรับประทานจึงปลอดภัย

เรามาปลูกต้นไม้กันเถอะเลือกต้นไม้ที่เหมาะกับบ้าน แม้เพียงมะกรูดสักต้นเดียวก็ยังดี คุณจะได้ผลเกินคาดทีเดียวแหละ

เชื่อโบราณเข้าไว้บ้างรับรองผลเสียไม่มีแน่

หน้าว่าง

ภาคผนวก

หน้าว่าง

บัญชีทุน นิธิของวัดสัมพันธวงศ์

พุทธศักราช ๒๕๓๐

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๑	ทุนพระครูวินัยธร เฟื่อง นิติการ ญาณปฺปทีโป	๓๐ ธ.ค. ๐๐	๖๖๓,๕๙๓.๓๗
๒	ทุน ร.ต.อุพาร - เบญจะ ศรีสัจจัง	๑๐ ม.ค. ๐๑	๔๗,๒๑๑.๙๙
๓	ทุนอุปการะนิฑฺเทศกเถระ	๑๒ ม.ค. ๐๑	๑๔๗,๙๖๙.๔๗
๔	ทุน ม.ล.ตวนศรี วรวรรณ	๑๑ ก.ย. ๐๒	๕๘,๖๑๙.๗๕
๕	ทุนอุบาสิกาหวี แซ่กอ	๒๗ มิ.ย. ๐๓	๑๔,๔๔๒.๘๓
๖	ทุนเขมะวรรณ โดย มนู ยูประพัฒน์	๒๑ มี.ค. ๐๕	๒๙,๕๑๖.๗๙
๗	ทุนอุปการะพระเนกขัมมมุนี เส็ง เมฆโสภณ	๑๐ ก.พ. ๐๗	๑๐๒,๕๓๑.๓๗
๘	ทุนพลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิปพงษ์ประพันธ์	๑๙ ม.ค. ๑๖	๔๘,๒๒๔.๐๐
๙	ทุนพระสะอาด อภิวฑฺฒโน เพียรชูพัฒน์	๑๔ ม.ค. ๑๖	๑๐๕,๗๗๘.๕๔
๑๐	ทุนพระเทพปัญญามุนี ยสเถระ เฉย ธรรมพันธ์	๒๗ ม.ค. ๑๕	๑๐๓,๖๕๙.๙๔
๑๑	ทุนครอบครัวนายบุญมา - ไพเราะห์ พึ่งทอง	๔ ก.พ. ๒๐	๔๙,๙๔๖.๖๓
๑๒	ทุนพระธรรมบัณฑิต มานิต ถาวเถระ	๔ ก.พ. ๒๐	๒๔,๙๗๓.๓๑
๑๓	ทุนนิธิสมเด็จพระสัมพันธวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรี (จุ้ย มนตรีกุล ณ อยุธยา)	๑๒ ก.ย. ๒๑	๒๔๓,๓๗๓.๗๐
๑๔	ทุนนิธิสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา	๑๕ ก.พ. ๒๗	๔๒,๕๒๐.๗๗
๑๕	ทุนนิธิพระครูโกศลนวกิจ (นวล กมโล)	๕ ธ.ค. ๒๔	๖,๓๐๑.๒๓
๑๖	ทุนนิธิอุปการะพระธรรมบัณฑิต มานิต ถาวรเถระ	๒๙ ธ.ค. ๒๓	๑๔,๔๐๗.๕๒
๑๗	ทุนนิธิอุดมสังวรวิสุทธิเถร อาจารย์วัน อุตตโม	๒ มิ.ย. ๒๔	๑๘,๒๑๘.๙๔
๑๘	ทุนนิธิสงวน โฆสโก สีตลายัน	๓ ส.ค. ๒๔	๑๐,๓๗๘.๓๖
๑๙	ทุนนิธินิฑฺเทสโก และสุจิณฺโณเอนุสรณ์	๑๒ เม.ย. ๒๕	๙๐,๒๘๕.๙๖
๒๐	ทุนนิธิพระพินิตพินัย โทน สุขพโล	๔ ต.ค. ๒๕	๓,๑๗๘.๕๙
๒๑	ทุนนิธิบุญมา - ไพเราะห์ พึ่งทอง อุทิศพระพินิตพินัย	๓ พ.ย. ๒๕	๑๒,๗๕๑.๔๑
๒๒	ทุนนิธิ นายทิม โคติริ	๒๓ พ.ย. ๒๑	๑๔,๒๘๘.๓๕
๒๓	ทุนนิธิกรมธรรม์อาคเนย์	๒๓ มี.ค. ๒๑	๔๗,๔๒๗.๘๓
๒๔	ทุนนิธิการกุศล ร.ร. เผยอิง (ม.จ.ก.)	๒๔ ส.ค. ๒๑	๕,๕๓๙.๖๘
๒๕	ทุนนิธินางพนิดา ฐาทะจันทร์	๒๓ ส.ค. ๒๑	๗,๐๖๖.๓๓
๒๖	ทุนนิธิอุทิศนางสาวพรรณี แซ่ตั้ง	๒๓ พ.ย. ๒๑	๒๒,๗๙๕.๖๙
๒๗	ทุนนิธิครอบครัวนายสมพงษ์ สวัสดิ์วัฒนางกูร	๒๗ มี.ค. ๒๒	๒,๖๒๙.๕๖
๒๘	ทุนนิธินายชิต - นางทองมี เชาว์สังเกต	๑๐ ม.ค. ๒๑	๒๖,๒๒๕.๗๗
๒๙	ทุนนิธิ ลส.ชบ. ค่ายสัมพันธวงศ์ รุ่นที่ ๑	๑๔ มี.ค. ๒๒	๒๔,๒๘๗.๖๕
๓๐	ทุนนิธิ ลส.ชบ. ค่ายสัมพันธวงศ์ รุ่นที่ ๒	๑๙ มี.ค. ๒๒	๒๖,๒๕๖.๖๓
๓๑	ทุนนิธินางมุ่ยเลี้ยง โหติ	๔ ก.ค. ๒๒	๒,๒๔๓.๐๐
๓๒	ทุนนิธิศิษย์เก่า ๒๕๒๒	๑๑ ก.ค. ๒๒	๔,๐๖๕.๑๓

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๓๓	ทุนนิธิโกศล - นางจำเนียร ปัทมะสุนทร	๑๑ ก.ค. ๒๒	๒๙,๑๙๙.๖๐
๓๔	ทุนนิธินายแพทย์ประเสริฐ ศัลยวิวัวรรธน์	๑๐ ส.ค. ๒๒	๑๗,๒๒๙.๕๖
๓๕	ทุนนิธิผาติกรรมกุฏิศนประสาท	๒ พ.ย. ๒๒	๒๒,๕๕๕.๐๑
๓๖	ทุนนิธิธนาคารกรุงเทพ จำกัด บำรุงพระอาราม	๑๔ พ.ย. ๒๒	๒,๒๕๗.๗๘
๓๗	ทุนนิธิครอบครัวนายตง - นางแช่ม วรนันทน์	๑๗ ธ.ค. ๒๒	๑๐,๒๑๙.๙๔
๓๘	ทุนนิธิครอบครัวนายศรชัย ฉัตรอุดมกุล	๒๒ ธ.ค. ๒๒	๒,๒๕๗.๒๙
๓๙	ทุนนิธิครอบครัวนายสมจิต ทองสุขดี	๒๖ ธ.ค. ๒๒	๒,๒๕๗.๒๙
๔๐	ทุนนิธิครอบครัวนายเจริญ มานัสสถิตย์	๒๖ ธ.ค. ๒๒	๒,๒๕๗.๒๙
๔๑	ทุนนิธิครอบครัวนางนิน เอี่ยมอินทรา	๒๖ ธ.ค. ๒๒	๒,๒๕๗.๒๙
๔๒	ทุนนิธิครอบครัวนางเน้ย แซ่เอ็ง	๒๖ ธ.ค. ๒๒	๒,๒๕๗.๒๙
๔๓	ทุนนิธิครอบครัวนายบุรี ชวงวนิช	๖ มี.ค. ๒๔	๔,๐๒๖.๙๑
๔๔	ทุนนิธิครอบครัวนายปังติ้ง แซ่เหยียบ	๖ มี.ค. ๒๔	๒,๒๒๙.๐๘
๔๕	ทุนนิธิครอบครัวนายพยุง เอี่ยมเทียม	๓ มี.ค. ๒๓	๒,๐๔๐.๐๔
๔๖	ทุนนิธิการกุศลสงเคราะห์	๑๕ ก.ค. ๒๓	๓๙,๒๐๐.๗๘
๔๗	ทุนนิธิผาติกรรมท่อประปา	๑๗ ก.ค. ๒๓	๒,๐๓๗.๕๕
๔๘	ทุนผาติกรรมกระเบื้อง	๑๗ ก.ค. ๒๓	๒,๖๔๘.๘๓
๔๙	ทุนนิธิช่อฟ้าพระอุโบสถไทยทองดี	๖ ต.ค. ๒๓	๑๙,๑๙๖.๐๗
๕๐	ทุนนิธิต่อบุญย์ ฐากะจันทร์	๒๐ ต.ค. ๒๓	๓,๐๓๓.๐๖
๕๑	ทุนนิธิครอบครัวนายชลอ วาสนาเรืองศุกร์	๒๐ ต.ค. ๒๓	๒,๐๒๒.๒๓
๕๒	ทุนนิธิบุญไพ วิไชยบัญ	๒๒ ก.ค. ๒๓	๒๐,๒๒๒.๕๔
๕๓	ทุนนิธิครอบครัว น.อ.เอก สุวรรณภาพ	๒๙ พ.ย. ๒๓	๒,๐๒๕.๕๕
๕๔	ทุนนิธินิทเทสกเถระอนุสรณ์ ๒๕๒๓	๒๙ พ.ย. ๒๓	๒,๐๒๕.๕๕
๕๕	ทุนนิธิชมรมศิษย์วัดเกาะ ๒๕๒๓	๒๙ พ.ย. ๒๓	๖,๔๘๑.๘๒
๕๖	ทุนนิธิอำพัน ศรนันท์	๒๙ พ.ย. ๒๓	๓,๐๑๒.๗๔
๕๗	ทุนนิธิครอบครัวนายสงวน สาริตานนท์	๕ ม.ค. ๒๔	๒,๐๐๙.๓๖
๕๘	ทุนนิธิเสรี ลิขิตวัฒนชัย	๑๔ ม.ค. ๒๔	๒,๐๐๙.๘๓
๕๙	ทุนนิธินายเอี่ยม - นางดวงใจ บรรเจิดศิริเดช	๑๓ ม.ค. ๒๔	๒๐,๑๒๒.๕๕
๖๐	ทุนนิธิ ด.ช.ขจร เชียรวนนท์	๑๓ ก.พ. ๒๔	๗,๔๗๖.๐๒
๖๑	ทุนนิธิ ด.ญ.จรัสพร เชียรวนนท์	๑๓ ก.พ. ๒๔	๒,๐๑๔.๗๙
๖๒	ทุนนิธิครอบครัวนางหวล สุทัศนานนท์	๕ มี.ค. ๒๔	๑๙,๘๐๑.๘๐
๖๓	ทุนนิธิประสิทธิพร พรหมดิเรก	๒๗ มี.ค. ๒๔	๘๐๙.๗๐
๖๔	ทุนนิธิครอบครัวนายบุญฐู นาคะวัชระ	๑๔ เม.ย. ๒๔	๑,๘๒๑.๐๒
๖๕	ทุนนิธินางระเบียบ เปรมโยธิน	๑๙ พ.ค. ๒๔	๑๖,๖๑๙.๙๔
๖๖	ทุนนิธินายเต้ย สอนเจริญ	๑๔ พ.ย. ๒๔	๑,๘๑๙.๕๔
๖๗	ทุนนิธินางสอาด ลีตตายัน	๑๙ พ.ค. ๒๔	๓,๖๔๐.๗๖
๖๘	ทุนนิธินายทรัพย์ เกิดลาภ	๒๖ พ.ย. ๒๔	๑,๘๒๐.๓๘
๖๙	ทุนนิธินายสาธิต ธีรประเสริฐ	๑๐ มิ.ย. ๒๔	๒,๘๓๒.๓๙
๗๐	ทุนนิธิบำรุงพระภิกษุ สามเณร สกุลอุยโต	๘ ต.ค. ๒๔	๘๐๐.๐๑
๗๑	ทุนนิธินางสาวอาทร วิทยานุกรณ์	๒๓ พ.ย. ๒๔	๑,๘๐๑.๙๙

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๗๒	ทุนนิธินายณรงค์ - นางลำดวน มั่งสุวรรณ	๘ เม.ย. ๒๕	๘,๐๗๑.๙๐
๗๓	ทุนนิธิรัฐศาสตร์จุฬา รุ่นที่ ๔	๑๒ พ.ย. ๒๕	๖,๖๐๖.๓๑
๗๔	ทุนนิธิดอกไม้เวียนเทียนวัดสัมพันธวงศ์	๗ ก.ค. ๒๕	๔๑,๔๙๐.๕๔
๗๕	ทุนนิธิภรรยา บุตร ธิดา อุทิศนายจือกว่าง โค้วตระกูล	๒๖ ก.ค. ๒๕	๘,๐๕๐.๓๕
๗๖	ทุนนิธินายโสตถิ ธรรมเจริญ	๒๙ พ.ย. ๒๕	๑,๕๙๔.๙๒
๗๗	ทุนนิธิวัดสัมพันธวงศ์ บรรจง ธรรมสุจริต	๑๔ ธ.ค. ๒๕	๗๙๗.๒๕
๗๘	ทุนนิธิสุวรรณ ถนอมบุญ	๗ ก.พ. ๒๖	๑,๘๙๒.๙๗
๗๙	ทุนนิธิบริษัทซินเซียร์ จำกัด	๒๑ ก.พ. ๒๖	๑,๕๘๓.๕๒
๘๐	ทุนนิธินางทองเติม ตันตราภรณ์	๖ พ.ค. ๒๖	๒๘,๕๑๐.๑๘
๘๑	ทุนนิธินายวิเชียร สมิตอักษร	๙ มิ.ย. ๒๖	๑,๔๒๗.๙๗
๘๒	ทุนนิธินายนนท์ เปรมโยธิน	๔ ม.ค. ๒๗	๗,๐๒๔.๒๑
๘๓	ทุนนิธิแม่ละออ สดสมศรี	๒๘ มี.ค. ๒๗	๖,๓๘๔.๕๐
๘๔	ทุนนิธิวัดสัมพันธวงศ์ นายบุญเสริม โพธิ์ทอง	๒๒ พ.ย. ๒๗	๑,๒๗๖.๙๐
๘๕	ทุนนิธิวัดสัมพันธวงศ์ นางสงวน ปอเจริญ	๒๒ พ.ย. ๒๗	๑,๒๗๖.๙๐
๘๖	ทุนนิธิครอบครัวนายประชุม เจริญลาภ	๙ ก.ย. ๒๗	๓,๘๑๓.๗๕
๘๗	ทุนนิธิธนชาต เอื้อวุฒิเกริก และครอบครัว	๑๔ ก.พ. ๒๘	๑,๐๙๓.๕๐
๘๘	ทุนนิธินางบุนนาค ธรรมสุจริต	๑ เม.ย. ๒๙	๑,๐๐๐.๐๐
๘๙	ทุนนิธินายเจน - นางสงวนศรี เครือกาญจนา	๒๘ พ.ย. ๒๙	๘,๙๘๐.๐๐
๙๐	ทุนนิธินายสมศักดิ์ - ศรีวิไล ตาระตาษ	๙ มิ.ย. ๒๙	๓,๐๐๐.๐๐
๙๑	ทุนนิธินางสอิ้ง ภูมิพานิช และครอบครัว	๓๑ ส.ค. ๑๙	๑๔,๑๐๗.๕๖
๙๒	ทุนนิธิประไพศรี - อุทิศ ชัยลือกิจ	๕ มิ.ย. ๒๐	๒๖,๒๐๑.๐๗
๙๓	ทุนนิธิภัตตาหาร นางอำไพ แจ่มฟ้า	๘ ต.ค. ๒๓	๓๒,๑๖๔.๖๘
๙๔	ทุนนิธิวัดสัมพันธวงศ์ (ศิริรัตน์ สกุลโชคชัย)	๒๔ พ.ย. ๒๖	๗,๐๗๘.๙๖
๙๕	ทุนนิธิบริษัทสยามแอสโซซิเอเต็ด	๒๙ ส.ค. ๒๗	๓,๗๖๒.๙๐
๙๖	ทุนนิธินายแถว วิทยานุกรณ์	๒๙ ส.ค. ๒๗	๑๑,๗๒๕.๘๐
๙๗	ทุนนิธินางแฉ่ง เทียนขาว	๒๙ ส.ค. ๒๗	๗,๕๒๕.๘๐
๙๘	ทุนนิธินายสมศักดิ์ ชันติวรางกูร	๕ ก.ย. ๒๗	๖,๒๗๑.๕๐
๙๙	ทุนนิธินายยอด เกษรบุบผา - ม.จ.หญิงโสภาเพียงจันทร์ ชยางกูร	๑๒ ก.ค. ๒๘	๔๔,๓๑๙.๘๗
๑๐๐	ทุนนิธิพระเนกขัมมมุนี (ประจวบ) นนฺทปญฺโญ	๑๑ ม.ค. ๒๘	๑๖,๓๓๑.๘๑
๑๐๑	ทุนพระกฐินพระราชทานสมาคมสัมพันธวงศ์ ๒๕๑๖	๒๘ เม.ย. ๒๑	๓๓,๑๖๖.๔๑
๑๐๒	ทุนพระกฐินพระราชทาน ห้าง ต. ไทยพาณิชย์ ๒๕๑๗	๒๘ เม.ย. ๒๑	๔๓,๒๐๐.๘๔
๑๐๓	ทุนพระกฐินพระราชทานกรมวิเทศสหการ ๒๕๑๘	๒๘ เม.ย. ๒๑	๓๐,๖๘๘.๐๕
๑๐๔	ทุนพระกฐินพระราชทานกรมอัยการ ๒๕๑๙	๒๘ เม.ย. ๒๑	๒๙,๒๕๘.๖๓
๑๐๕	ทุนพระกฐินพระราชทานธนาคารไทยทนุ ๒๕๒๐	๖ ก.ย. ๒๑	๙๖,๗๓๕.๗๖
๑๐๖	ทุนพระกฐินพระราชทานกรมโยธาธิการ ๒๕๒๑	๒๗ ต.ค. ๒๑	๕๑,๑๒๘.๖๒
๑๐๗	ทุนพระกฐินพระราชทานกรมสรรพสามิต ๒๕๒๒	๑๘ ต.ค. ๒๒	๑๘๘,๑๘๙.๑๙
๑๐๘	ทุนพระกฐินพระราชทานบริษัทเจียไต๋ส่งเสริมเกษตรกรรม จำกัด ๒๕๒๓	๑๐ พ.ย. ๒๓	๑๕๕,๙๘๓.๒๑
๑๐๙	ทุนพระกฐินพระราชทานมูลนิธิเกียรติร่วมมิตรเพื่อการศึกษา ๒๕๒๔	-	๑๖,๖๕๐.๐๐
๑๑๐	ทุนพระกฐินพระราชทานบรมโพธิสมภารร่วมเย็นเป็นสุข ๒๕๒๕	๒๖ ต.ค. ๒๕	๑๕๐,๒๑๕.๒๘

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๑๑๑	ทุนพระกฐินพระราชทานรัฐสภา ๒๕๒๖	๑๑ พ.ย. ๒๖	๕๔,๙๗๕.๒๐
๑๑๒	ทุนพระกฐินพระราชทานกรุงเทพมหานคร ๒๕๒๗	๒๖ ต.ค. ๒๗	๑๒๕,๒๙๕.๖๔
๑๑๓	ทุนพระกฐินพระราชทานการรถไฟ ๒๕๒๘	๑๑ พ.ย. ๒๘	๑๖,๖๕๐.๐๐
๑๑๔	ทุนพระกฐินพระราชทานธนาคารศรีนคร จำกัด ๒๕๒๙		๔๗,๑๙๗.๐๐

บัญชีทุน โพธิ์ทองของวัดสัมพันธวงศ์

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๑	"สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสนมหาเถระ) สมเด็จพระสังฆราชสกลมหาสังฆปริณายก	๑๒ มิ.ย. ๒๙	๓,๐๐๐.๐๐
๒	ทุนโพธิ์ทอง พระธรรมบัณฑิต (มานิต ถาวโร)	"	๑,๐๐๐.๐๐
๓	ทุนโพธิ์ทอง พระธรรมบัณฑิต อุทิศโยม กา ก่อบุญ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๔	ทุนโพธิ์ทอง พระธรรมบัณฑิต อุทิศโยม ช่วย ก่อบุญ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๕	ทุนโพธิ์ทอง พระธรรมบัณฑิต อุทิศถวายพระมหาริชชมังคลาจารย์ (เทศ นิทฺเทสกเถระ)	"	๑,๐๐๐.๐๐
๖	ทุนโพธิ์ทอง พระครูธรรมาลังการ วัดสามัคคีสุทธาวาส กทม.	"	๑,๐๐๐.๐๐
๗	ทุนโพธิ์ทอง พระครูปัญญาพิศิษฏ์ วัดราษฎร์บำรุง กทม.	"	๕,๐๐๐.๐๐
๘	ทุนโพธิ์ทอง พระครูประจักษ์ค้นตยาคม วัดคีรีภาวนาราม ระยอง	"	๕,๐๐๐.๐๐
๙	ทุนโพธิ์ทอง พล.อ.อ.ประพันธ์ - คุณหญิงวนิดา ธูปะเตมีย์	"	๑๐,๐๐๐.๐๐
๑๐	ทุนโพธิ์ทอง ร.ท.บุญเทียม ทัศนมณเฑียร	"	๑๐,๐๐๐.๐๐
๑๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณเจริญ ชัยศรีวิบูลย์	"	๙,๐๐๐.๐๐
๑๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณอดิเรก วีระพันธ์เทพา	"	๘,๐๐๐.๐๐
๑๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณเจน - คุณสงวนศรี เครือกาญจนา	"	๗,๕๐๐.๐๐
๑๔	ทุนโพธิ์ทอง บริษัทเจียไต๋ จำกัด	"	๕,๐๐๐.๐๐
๑๕	ทุนโพธิ์ทอง ธนาคารไทยทนุ จำกัด สาขาราชวงศ์	"	๕,๐๐๐.๐๐
๑๖	ทุนโพธิ์ทอง พ.ต.อ.วราฤทธิ์ - คุณสุมาลี จารุวัสตร์	"	๕,๐๐๐.๐๐
๑๗	ทุนโพธิ์ทอง คุณประเวศ - คุณยุพา นพวิชัย	"	๕,๐๐๐.๐๐
๑๘	ทุนโพธิ์ทอง ปรารภ - วันเพ็ญ โกษิต	"	๑๕,๓๐๐.๐๐
๑๙	ทุนโพธิ์ทอง บริษัท โคคา-โคล่า เอ็กซปอร์ต คอร์ปอเรชั่น	"	๕,๐๐๐.๐๐
๒๐	ทุนโพธิ์ทอง พระวิบูลธรรมาภรณ์ วัดสัมพันธวงศ์ กทม.	"	๕,๐๐๐.๐๐
๒๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณสุนันท์ ปิยะอุย	"	๓,๐๐๐.๐๐
๒๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณเชษฐพงษ์ อินศิริวานิชย์	"	๒,๑๐๐.๐๐
๒๓	ทุนโพธิ์ทอง พ.อ. ทพ.สุรวิทย์ สายวิจิตร และภรรยา	"	๒,๐๐๐.๐๐
๒๔	ทุนโพธิ์ทอง คุณประสิทธิชัย องค์วัฒนกุล	"	๒,๐๐๐.๐๐
๒๕	ทุนโพธิ์ทอง คุณโสภณ ขจรศิลป - คุณสร้อยเพชร ขจรศิลป	"	๒,๐๐๐.๐๐
๒๖	ทุนโพธิ์ทอง พลอากาศตรี ประกอบ บุรพรัตน์	"	๒,๐๐๐.๐๐
๒๗	ทุนโพธิ์ทอง คุณชัยศิลป์ ชัยศรีวงศ์สกุล	"	๒,๐๐๐.๐๐
๒๘	ทุนโพธิ์ทอง เตียวปั๊ก แซ่เฮ้า	"	๒,๐๐๐.๐๐
๒๙	ทุนโพธิ์ทอง คุณสุกิจ วรกวี	"	๒,๐๐๐.๐๐
๓๐	ทุนโพธิ์ทอง คุณบุญชัย จิตพัฒนไพบูลย์	"	๒,๐๐๐.๐๐
๓๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณปังติ้ง แซ่เหยียบ	"	๒,๐๐๐.๐๐
๓๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณพานิช - คุณฉวีวรรณ อังควินิจวงศ์	"	๒,๐๐๐.๐๐
๓๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณประยุร วิทยานุกรณ์	"	๑,๗๐๐.๐๐
๓๔	ทุนโพธิ์ทอง นาวาอากาศเอก วรรณเจนะ สุวรรณทัต	"	๑,๗๐๐.๐๐

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๓๕	ทุนโพธิ์ทอง คุณสมพร พยุงบุตร	"	๑,๖๐๐.๐๐
๓๖	ทุนโพธิ์ทอง คุณเง๊กเซ็ง แซ่ตั้ง	"	๑,๕๐๐.๐๐
๓๗	ทุนโพธิ์ทอง คุณซื้อ แซ่อื้อ, คุณง่วนเค็ง แซ่ลิ้ม	"	๑,๕๐๐.๐๐
๓๘	ทุนโพธิ์ทอง พันเอกณัษฐ์ เปรมโยธิน	"	๑,๕๐๐.๐๐
๓๙	ทุนโพธิ์ทอง "เพื่อสัมพันธ์"	"	๑,๕๐๐.๐๐
๔๐	ทุนโพธิ์ทอง คุณเอ็งกวง แซ่ตั้ง, คุณปักนั้ง แซ่ฉั่ว	"	๑,๕๐๐.๐๐
๔๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณวิชัย ตั้งอมรศิริโชติ	"	๑,๕๐๐.๐๐
๔๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณนิภา คงยิ่งยง	"	๑,๕๐๐.๐๐
๔๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณจิรวรรณ กัมปนาทแสนยากร	"	๑,๕๐๐.๐๐
๔๔	ทุนโพธิ์ทอง คุณไพโรจน์ สุรเลิศรังษี	"	๑,๕๐๐.๐๐
๔๕	ทุนโพธิ์ทอง คุณเจริญ มานัสสถิตย์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๔๖	ทุนโพธิ์ทอง คุณบังอร มานัสสถิตย์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๔๗	ทุนโพธิ์ทอง คุณเริงศักดิ์ - คุณวัลลภ วงศ์ทิพย์ไพบูลย์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๔๘	ทุนโพธิ์ทอง คุณพิสิฐ - คุณสุพัตรา หาญกลกิจ	"	๑,๕๐๐.๐๐
๔๙	ทุนโพธิ์ทอง คุณผ่องศรีรัตน์ แซ่ลิ้ม	"	๑,๕๐๐.๐๐
๕๐	ทุนโพธิ์ทอง คุณแม่นิน เอี่ยมอินทรา	"	๑,๕๐๐.๐๐
๕๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณเอี่ยวไน้ แซ่ตั้ง	"	๑,๕๐๐.๐๐
๕๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณกิกเฮง แซ่ฉั่ว - คุณวิภา สุจินต์บัณฑิต	"	๑,๕๐๐.๐๐
๕๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณแสง - คุณสุมาลี สุริยาภิวัฒน์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๕๔	ทุนโพธิ์ทอง คุณสุกิจ วัฒนพรพรหม	"	๑,๕๐๐.๐๐
๕๕	ทุนโพธิ์ทอง คุณมนู - คุณสมจิต โกสุม	"	๑,๕๐๐.๐๐
๕๖	ทุนโพธิ์ทอง คุณอริษา กวีผลฤกษ์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๕๗	ทุนโพธิ์ทอง คุณฐิติพงษ์ กวีผลฤกษ์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๕๘	ทุนโพธิ์ทอง คุณเจียตั้ง แซ่ตั้ง	"	๑,๕๐๐.๐๐
๕๙	ทุนโพธิ์ทอง สุกัญญา เอี่ยมวิริยะพงษ์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๖๐	ทุนโพธิ์ทอง คุณบัวย แซ่เล็ก	"	๑,๕๐๐.๐๐
๖๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณเบญจพร เครือกาญจนา	"	๑,๕๐๐.๐๐
๖๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณปภัสสร์ - คุณวนิดา พูนพัฒนปรีชา	"	๑,๕๐๐.๐๐
๖๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณชูชีพ - คุณนงน้อย ศิลปรัตน์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๖๔	ทุนโพธิ์ทอง พ.ต.ท.สุวัฒน์ ธำรงศรีสกุล	"	๑,๕๐๐.๐๐
๖๕	ทุนโพธิ์ทอง คุณดำรงค์ ธีระกุล, คุณวิมลวรรณ บุญกิตติเจริญ	"	๑,๕๐๐.๐๐
๖๖	ทุนโพธิ์ทอง งามศักดิ์ ศักดิ์สกุลวงศ์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๖๗	ทุนโพธิ์ทอง ศุภณันท์ ศักดิ์สกุลวงศ์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๖๘	ทุนโพธิ์ทอง คุณเกียรติศักดิ์ ศักดิ์สกุลวงศ์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๖๙	ทุนโพธิ์ทอง คุณประเสริฐ งามกาหลง	"	๑,๕๐๐.๐๐
๗๐	ทุนโพธิ์ทอง คุณประชุม - จันทร์รอน - ปุณณมา - นิศานาถ เจริญลาภ	"	๑,๕๐๐.๐๐
๗๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณโกวทัง แซ่เจ็ง	"	๑,๕๐๐.๐๐
๗๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณเลียวไช้ แซ่อ้อ	"	๑,๕๐๐.๐๐
๗๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณสมชาย - คุณเยาวเรศ จันทวังโส	"	๑,๕๐๐.๐๐

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๗๔	ทุนโพธิ์ทอง คุณทวี สกุลโชคชัย และภรรยา	"	๑,๕๐๐.๐๐
๗๕	ทุนโพธิ์ทอง คุณเสาวลักษณ์ วัฒนรังสรรค์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๗๖	ทุนโพธิ์ทอง คุณณรงค์ - คุณยาใจ สาวัณย์ศิริ	"	๑,๕๐๐.๐๐
๗๗	ทุนโพธิ์ทอง คุณฉลอง - คุณยงค์ปรีดา - ด.ช. วรพล อัทธายุ	"	๑,๕๐๐.๐๐
๗๘	ทุนโพธิ์ทอง คุณประสิทธิศักดิ์ - คุณบุศวณีย์ กลิ่นสุนทร	"	๑,๕๐๐.๐๐
๗๙	ทุนโพธิ์ทอง คุณนันทา เวทพลา	"	๑,๕๐๐.๐๐
๘๐	ทุนโพธิ์ทอง คุณขวัญชัย บุญบูรพงศ์ และครอบครัว	"	๑,๕๐๐.๐๐
๘๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณสมศักดิ์ - คุณปราณี หิริโอตัปปะ และครอบครัว	"	๑,๕๐๐.๐๐
๘๒	ทุนโพธิ์ทอง พันเอกพรชัย - คุณเทียมจันทร์ วิชาวรณ์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๘๓	ทุนโพธิ์ทอง ดร.อมร มหพัฒนางกูร	"	๑,๕๐๐.๐๐
๘๔	ทุนโพธิ์ทอง คุณภักดี - คุณสมพร เชาวนิทธิ์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๘๕	ทุนโพธิ์ทอง คุณวิชัย - คุณอุไรรัตน์ บัตรสมบูรณ์	"	๑,๕๐๐.๐๐
๘๖	ทุนโพธิ์ทอง คุณสมนึก อนุมอญ	"	๑,๕๐๐.๐๐
๘๗	ทุนโพธิ์ทอง พระมหาชูชาติ สิริธมฺโม	"	๑,๒๐๐.๐๐
๘๘	ทุนโพธิ์ทอง คุณสุวรรณา จันทร์จิราเลิศ	"	๑,๔๐๐.๐๐
๘๙	ทุนโพธิ์ทอง บริษัทเอียบเซ้งเฮง จำกัด	"	๒,๐๐๐.๐๐
๙๐	ทุนโพธิ์ทอง คุณบุษกร กิตติทวีเกียรติ	"	๑,๕๐๐.๐๐
๙๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณสมนึก ประกอบผล	"	๑,๐๐๐.๐๐
๙๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณสมพิศ แกมทอง	"	๑,๐๐๐.๐๐
๙๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณวลัย นาคกุล	"	๑,๐๐๐.๐๐
๙๔	ทุนโพธิ์ทอง ด.ช.อนุพนธ์ - ด.ญ.ทิวลิป อังควินิจวงศ์	"	๑,๐๐๐.๐๐
๙๕	ทุนโพธิ์ทอง คุณรังสรรค์ - คุณสุภาภรณ์ วงษ์สถาปนาเลิศ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๙๖	ทุนโพธิ์ทอง พลงอ.ท.นิมล บุญญานุรักษ์	"	๑,๐๐๐.๐๐
๙๗	ทุนโพธิ์ทอง คุณสุดใจ ศรไพจิตร	"	๑,๐๐๐.๐๐
๙๘	ทุนโพธิ์ทอง คุณบรรจง มีชูบท	"	๑,๐๐๐.๐๐
๙๙	ทุนโพธิ์ทอง ปราโมทย์ - คุณอมรา อธิบาย	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๐๐	ทุนโพธิ์ทอง สนั่น มิลินทแพทย์	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๐๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณใช้ ธรรมสุจริต	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๐๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณอดิศัย พยัคฆาภรณ์	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๐๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณประนอม พรหมรัตนพงษ์	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๐๔	ทุนโพธิ์ทอง คุณบุญชัย อีสีประดิษฐ์	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๐๕	ทุนโพธิ์ทอง คุณกฤตย์ - คุณกาญจนา วงศ์มาศา	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๐๖	ทุนโพธิ์ทอง คุณอุยติ้ แซ่อุ่ย	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๐๗	ทุนโพธิ์ทอง คุณส้มเช้า จตุพิธพรรณี	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๐๘	ทุนโพธิ์ทอง ห้างใบชากิ่งทอง	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๐๙	ทุนโพธิ์ทอง พลเรือตรีขจรศักดิ์ - คุณอุสาห์ ชวนเกษม	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๑๐	ทุนโพธิ์ทอง คุณลำพูน - ทับทิม สมุทรคีรี	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๑๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณนวลจันทร์ ลิ้มศีลธรรม	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๑๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณไกร ฐิตยานนท์	"	๑,๐๐๐.๐๐

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๑๑๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณโอภาส นาสกุล	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๑๔	ทุนโพธิ์ทอง คุณอำภา พฤทธิ์ขจรชัย	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๑๕	ทุนโพธิ์ทอง โรงพิมพ์กวงฝ้า	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๑๖	ทุนโพธิ์ทอง คุณองอาจ - คุณวินัย รวมพงษ์พัฒนา	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๑๗	ทุนโพธิ์ทอง คุณสมภพ - คุณสงวนสุข มิ่งขวัญ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๑๘	ทุนโพธิ์ทอง คุณสงัด ยินดี	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๑๙	ทุนโพธิ์ทอง คุณสวัสดิ์ - คุณกาบ ทะนานทอง	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๒๐	ทุนโพธิ์ทอง คุณอุทัยวรรณ คงยิ่งยง	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๒๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณเง็งเซี๊ยะ แซ่แต้	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๒๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณศิริ วรพันธ์	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๒๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณสมศักดิ์ - คุณวาณี ฐวาริวัฒน์	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๒๔	ทุนโพธิ์ทอง คุณสง่า สัตยสงวน	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๒๕	ทุนโพธิ์ทอง คุณแตงอ่อน ธเนศวร	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๒๖	ทุนโพธิ์ทอง คุณสินชัย สิริวรนันท์กุล	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๒๗	ทุนโพธิ์ทอง คุณทองสุข - คุณแฉล้ม ถนอมบุญ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๒๘	ทุนโพธิ์ทอง คุณแม่จวง - คุณจำปี - ด.ช.พิสิฐ จั่นอุไร	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๒๙	ทุนโพธิ์ทอง คุณนายสุคนธ์ วงศ์เจริญรัตน์	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๓๐	ทุนโพธิ์ทอง คุณอุทัย จารุวัฒน์กุล	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๓๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณสอาด สีดสายัน	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๓๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณเพิ่ม พูนลาภมงคล	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๓๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณชัยไว พูนลาภมงคล	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๓๔	ทุนโพธิ์ทอง คุณบุญเลิศ - คุณรำพึง นาควัชระ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๓๕	ทุนโพธิ์ทอง คุณดิเรก - คุณรัตนวดี ไตรรัตนโนภาส	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๓๖	ทุนโพธิ์ทอง คุณดิเรก จิระประยูร	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๓๗	ทุนโพธิ์ทอง คุณประวิทย์ ภูเกษมกิจ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๓๘	ทุนโพธิ์ทอง อุทิศคุณพ่อจิต - คุณบรรจง เอี่ยมอินทรา อุทิศคุณหนัก - คุณเช้า ศรีเอี่ยม	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๓๙	ทุนโพธิ์ทอง คุณแพ สาระธนะ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๔๐	ทุนโพธิ์ทอง คุณเปล่ง - คุณพรรณี ฉิมแก้ว	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๔๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณสมพิศ อาจารยางกูร	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๔๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณอรึก สวัสดิมงคล	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๔๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณสาธิต ธีรประเสริฐ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๔๔	ทุนโพธิ์ทอง คุณพลกฤษณ - คุณเฉลียว ประโมทะกะ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๔๕	ทุนโพธิ์ทอง กำนันเหรียญ - คุณมณี นาคสุทธิ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๔๖	ทุนโพธิ์ทอง ธนาคารกรุงเทพ จำกัด สำนักงานใหญ่	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๔๗	ทุนโพธิ์ทอง พ.ต.อ.พจนารถ - คุณรสสุคนธ์ เศวตาสัย	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๔๘	ทุนโพธิ์ทอง คุณชลิต - คุณหญิงสร้อยระย้า เรืองวิเศษ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๔๙	ทุนโพธิ์ทอง คุณวิชิต - คุณทองมี เชาว์สังเกต	"	๑,๐๐๐.๐๐

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๑๕๐	ทุนโพธิ์ทอง พล.ต.ท.มานะ - คุณอัญชลี วงศ์สมบูรณ์	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๕๑	ทุนโพธิ์ทอง คุณลัดดา จันทรนารา อุทิศคุณพ่อกิมหลง แซ่จัง และคุณแม่เสริม ห้องสวัสดิ์	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๕๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณเอ็งยัง แซ่ตั้ง, คุณปราณี จันทรนารา, คุณวีรพงษ์ - คุณประสิทธิ์ ตันท์สุทธิ์	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๕๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณลัดดา จันทรนารา	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๕๔	ทุนโพธิ์ทอง คุณรังสรรค์ - คุณสุภาภรณ์ - คุณวิญญู - คุณภิญโญ คุณราริน วงษ์สถาปนาเลิศ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๕๕	ทุนโพธิ์ทอง คุณมาลี ภมรสุต	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๕๖	ทุนโพธิ์ทอง คุณวงศ์ - คุณวนิดา - คุณบุญศิริ - คุณชำนะ วิลาสเลสถ์	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๕๗	ทุนโพธิ์ทอง คุณเหลี่ยม สวัสดีที่อยู่สุข	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๕๘	ทุนโพธิ์ทอง คุณพูลสวัสดิ์ อิงคะวัต	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๕๙	ทุนโพธิ์ทอง คุณชูรัก - คุณนิลุบล ศรีกิจการ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๖๐	ทุนโพธิ์ทอง น.ท.ณรงค์ - คุณไพจิตร ถนอมบุญ	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๖๑	ทุนโพธิ์ทอง อุทิศคุณหยุ่ง แซ่แจว	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๖๒	ทุนโพธิ์ทอง คุณดวงฤทัย จารุจินดา	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๖๓	ทุนโพธิ์ทอง คุณนวล วสุวานิชชาญชัย	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๖๔	ทุนโพธิ์ทอง คุณนาถ - คุณจำนรร แซ่ตัน	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๖๕	ทุนโพธิ์ทอง คุณหุยเฮียะ แซ่แต้	"	๑,๐๐๐.๐๐
๑๖๖	ทุนโพธิ์เงิน คุณสมศักดิ์ พรมิ่งมาศ และครอบครัว	"	๙๐๐.๐๐
๑๖๗	ทุนโพธิ์เงิน คุณเซียง - คุณอัจฉรา อัครบรรพตเอื้อ	"	๙๐๐.๐๐
๑๖๘	ทุนโพธิ์เงิน คุณนิ่มนวล - คุณประพิณ เวดะวากยานนท์	"	๗๐๐.๐๐
๑๖๙	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุทธิพงศ์ - คุณนุจิต - คุณธีรพันธ์ - คุณนุรักษ์ สุทธนเสรีพงษ์	"	๖๐๐.๐๐
๑๗๐	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุวรรณี ชาญชโลธร	"	๖๐๐.๐๐
๑๗๑	ทุนโพธิ์เงิน คุณพจน์ - คุณอำพัน สรนันท์	"	๙๐๐.๐๐
๑๗๒	ทุนโพธิ์เงิน คุณบุญเย็น สารทอง	"	๕๐๐.๐๐
๑๗๓	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุวรรณา เสรีธนาวงศ์	"	๕๐๐.๐๐
๑๗๔	ทุนโพธิ์เงิน คุณเหลียง แซ่อึ้ง - คุณชิ้ม แซ่ตั้ง	"	๕๐๐.๐๐
๑๗๕	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุชาติ ชาญทวีคุณ	"	๕๐๐.๐๐
๑๗๖	ทุนโพธิ์เงิน คุณสมพงษ์ สวัสดิ์วัฒนางกูร	"	๕๐๐.๐๐
๑๗๗	ทุนโพธิ์เงิน ร.ต.ต.อรรถวุฒิ นิวาดโสภณ	"	๕๐๐.๐๐
๑๗๘	ทุนโพธิ์เงิน คุณไสว - คุณพูลสุข ล้อมสุชา	"	๕๐๐.๐๐
๑๗๙	ทุนโพธิ์เงิน คุณสายสิน สุขมนัส	"	๕๐๐.๐๐
๑๘๐	ทุนโพธิ์เงิน คุณอนงค์ ปรารภกุล	"	๕๐๐.๐๐
๑๘๑	ทุนโพธิ์เงิน คุณวิบูล โพธิคุณ	"	๕๐๐.๐๐
๑๘๒	ทุนโพธิ์เงิน คุณสมจิตต์ ถั่วทอง	"	๕๐๐.๐๐

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๑๘๓	ทุนโพธิ์เงิน คุณประสงค์ บุญช่วยเหลือ	"	๕๐๐.๐๐
๑๘๔	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุนีย์ ศรีอร่าม	"	๕๐๐.๐๐
๑๘๕	ทุนโพธิ์เงิน คุณเย็น คล้ายสมใจ	"	๕๐๐.๐๐
๑๘๖	ทุนโพธิ์เงิน หจก.บริษัทอุตสาหกรรม	"	๕๐๐.๐๐
๑๘๗	ทุนโพธิ์เงิน คุณระเบียบ เปรมโยธิน	"	๕๐๐.๐๐
๑๘๘	ทุนโพธิ์เงิน คุณนนท์ เปรมโยธิน	"	๕๐๐.๐๐
๑๘๙	ทุนโพธิ์เงิน คุณลิ้นจี่ อสุนี ณ อยุธยา	"	๕๐๐.๐๐
๑๙๐	ทุนโพธิ์เงิน คุณทองสา สุพรรณโน	"	๕๐๐.๐๐
๑๙๑	ทุนโพธิ์เงิน คุณรัญจวน วัฒนยั่งยืน	"	๕๐๐.๐๐
๑๙๒	ทุนโพธิ์เงิน คุณเสงี่ยม นาควัชระ	"	๕๐๐.๐๐
๑๙๓	ทุนโพธิ์เงิน คุณอำไพ การุณ	"	๕๐๐.๐๐
๑๙๔	ทุนโพธิ์เงิน ร.ต.ท.ณรงค์ - คุณหทัยรัตน์ - ด.ญ.ปรางทิพย์ ศุภเอม	"	๕๐๐.๐๐
๑๙๕	ทุนโพธิ์เงิน คุณประพันธ์ ลิ้มธรรมทัศร์	"	๕๐๐.๐๐
๑๙๖	ทุนโพธิ์เงิน คุณเสวต - คุณรำยอง ชื่นสมบูรณ์	"	๕๐๐.๐๐
๑๙๗	ทุนโพธิ์เงิน คุณชาตรี กล่ำโกมล	"	๕๐๐.๐๐
๑๙๘	ทุนโพธิ์เงิน พ.ต.ท.วัฒนะ มโนยศ	"	๕๐๐.๐๐
๑๙๙	ทุนโพธิ์เงิน คุณพินิต วงศ์มาศา	"	๕๐๐.๐๐
๒๐๐	ทุนโพธิ์เงิน คุณศักรินทร์ - คุณวิมลศรี กะถินทอง	"	๕๐๐.๐๐
๒๐๑	ทุนโพธิ์เงิน พ.ท.วิบูล สิริสุภาส	"	๕๐๐.๐๐
๒๐๒	ทุนโพธิ์เงิน คุณสืบ สุวรรณะบุณย์	"	๕๐๐.๐๐
๒๐๓	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุทธิพงษ์ นพมาศ	"	๕๐๐.๐๐
๒๐๔	ทุนโพธิ์เงิน คุณประภาส หล่อไกรเลิศ	"	๕๐๐.๐๐
๒๐๕	ทุนโพธิ์เงิน คุณคำรณ หล่อไกรเลิศ	"	๕๐๐.๐๐
๒๐๖	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุวัสน์ ปิยะเวช	"	๕๐๐.๐๐
๒๐๗	ทุนโพธิ์เงิน คุณสมร - คุณวราภรณ์ ไชยกันหา	"	๕๐๐.๐๐
๒๐๘	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุรศักดิ์ แซ่มุ้ง	"	๕๐๐.๐๐
๒๐๙	ทุนโพธิ์เงิน คุณอภิชัย ฐูเกียรติทวีกุล	"	๕๐๐.๐๐
๒๑๐	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุวรรณ ถนอมบุญ	"	๕๐๐.๐๐
๒๑๑	ทุนโพธิ์เงิน คุณเจริญ ธนะประเสริฐสุข	"	๕๐๐.๐๐
๒๑๒	ทุนโพธิ์เงิน คุณนายนิยม วิทยานุกรณ์	"	๕๐๐.๐๐
๒๑๓	ทุนโพธิ์เงิน คุณสมหวัง คล่องการเขียน	"	๕๐๐.๐๐
๒๑๔	ทุนโพธิ์เงิน คุณสมพงษ์ เนาว์พงษ์ไทย	"	๕๐๐.๐๐
๒๑๕	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุโภช คมสัน	"	๕๐๐.๐๐
๒๑๖	ทุนโพธิ์เงิน คุณเสนาะ ศุกรเกยูร	"	๕๐๐.๐๐
๒๑๗	ทุนโพธิ์เงิน คุณพยุง เอี่ยมเทียม	"	๕๐๐.๐๐
๒๑๘	ทุนโพธิ์เงิน คุณอำไพวรรณ กิ่งแก้ว	"	๕๐๐.๐๐
๒๑๙	ทุนโพธิ์เงิน พ.ต.หญิง เสริมศรี บัววัฒนา	"	๕๐๐.๐๐

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๒๒๐	ทุนโพธิ์เงิน คุณละม่อน ฤกษ์ป่าย, คุณพ่อลี - คุณแม่สุด บุญมา	"	๕๐๐.๐๐
๒๒๑	ทุนโพธิ์เงิน คุณอุลิด ปัทมาลัย	"	๕๐๐.๐๐
๒๒๒	ทุนโพธิ์เงิน คุณถนอมขวัญ เศรษฐบุตร	"	๕๐๐.๐๐
๒๒๓	ทุนโพธิ์เงิน คุณบักเคี้ยง แซ่ลิ้ม	"	๕๐๐.๐๐
๒๒๔	ทุนโพธิ์เงิน คุณไพศาล เลิศไตรภพ	"	๕๐๐.๐๐
๒๒๕	ทุนโพธิ์เงิน น.ท.หญิง กล้วยไม้ กายเพชร	"	๕๐๐.๐๐
๒๒๖	ทุนโพธิ์เงิน คุณลัดดา ญาณวารี	"	๕๐๐.๐๐
๒๒๗	ทุนโพธิ์เงิน คุณทองเบิ้ม - คุณพเยาว์ นาควัชระ	"	๕๐๐.๐๐
๒๒๘	ทุนโพธิ์เงิน คุณสมพร - คุณสมศักดิ์ โสวิสุทธิ์	"	๕๐๐.๐๐
๒๒๙	ทุนโพธิ์เงิน คุณมยุรี - คุณพิศิษฐ์ ปัญจันทร์สิงห์	"	๕๐๐.๐๐
๒๓๐	ทุนโพธิ์เงิน คุณจิตรา โสวิสุทธิ์, คุณสมทรง พัฒน์พานิช	"	๕๐๐.๐๐
๒๓๑	ทุนโพธิ์เงิน คุณนภาลักษณ์ อังคณาวิทยากุล	"	๕๐๐.๐๐
๒๓๒	ทุนโพธิ์เงิน คุณจำลอง - คุณจันทนา ด้วงผล	"	๕๐๐.๐๐
๒๓๓	ทุนโพธิ์เงิน คุณรัชนี - คุณวีระวรรณ คุณประเสริฐ วุฒิชัยวัฒน์	"	๕๐๐.๐๐
๒๓๔	ทุนโพธิ์เงิน คุณประภา - คุณประเสริฐ - คุณประไพ อุทิศให้ตาปอน - ยายแดง รอดวิบุตร	"	๕๐๐.๐๐
๒๓๕	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุดาวภา รัตตานนท์	"	๕๐๐.๐๐
๒๓๖	ทุนโพธิ์เงิน คุณอุษาพร รัตตานนท์	"	๕๐๐.๐๐
๒๓๗	ทุนโพธิ์เงิน คุณประภาพรรณ รัตตานนท์	"	๕๐๐.๐๐
๒๓๘	ทุนโพธิ์เงิน คุณสมจิตร ศิริเสนา	"	๕๐๐.๐๐
๒๓๙	ทุนโพธิ์เงิน คุณบุญธรรม - คุณพจนีย์ หนูเรียงลาย	"	๕๐๐.๐๐
๒๔๐	ทุนโพธิ์เงิน นาวาโทบรรเทิง - คุณละม่อม ขลังธรรมเนียม	"	๕๐๐.๐๐
๒๔๑	ทุนโพธิ์เงิน คุณทวีวัฒน์ - คุณไพโรจน์ - คุณชูรัตน์ มณีศาสตร์	"	๕๐๐.๐๐
๒๔๒	ทุนโพธิ์เงิน เรือเอกนรินทร์ - คุณจิระพันธ์ พนาพรศิริกุล	"	๕๐๐.๐๐
๒๔๓	ทุนโพธิ์เงิน "ครอบครัวบุญญพิสิฏฐ์"	"	๕๐๐.๐๐
๒๔๔	ทุนโพธิ์เงิน คุณเมธี - คุณภิญโญ โชติวงศ์	"	๕๐๐.๐๐
๒๔๕	ทุนโพธิ์เงิน คุณทองเพิ่ม กาพดิษย์	"	๕๐๐.๐๐
๒๔๖	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุวิทย์ - สุทิน โพธิวรรณ	"	๕๐๐.๐๐
๒๔๗	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุคนธ์ - คุณอำไพ ดารารัตน์	"	๕๐๐.๐๐
๒๔๘	ทุนโพธิ์เงิน คุณสมลักษณ์ - คุณฉวี ชูสังข์	"	๕๐๐.๐๐
๒๔๙	ทุนโพธิ์เงิน คุณป้าช่วง พิทักษ์ก่อสร้าง	"	๕๐๐.๐๐
๒๕๐	ทุนโพธิ์เงิน คุณสุนีย์ คมสัน	"	๕๐๐.๐๐
๒๕๑	ทุนโพธิ์เงิน คุณชื้อเส้ง แซ่ตั้ง	"	๕๐๐.๐๐
๒๕๒	ทุนโพธิ์เงิน คุณศักดิ์ชัย สุระศันสนีย์	"	๕๐๐.๐๐
๒๕๓	ทุนโพธิ์เงิน คุณฉลาด เตาลานนท์	"	๕๐๐.๐๐
๒๕๔	ทุนโพธิ์เงิน คุณวิลาวรรณ อยู่เกรียงไกร และครอบครัว	"	๕๐๐.๐๐
๒๕๕	ทุนโพธิ์เงิน คุณเอี๊ยบเนียว แซ่ฉั่ว, คุณอี๋ แซ่หรือ	"	๕๐๐.๐๐
๒๕๖	ทุนโพธิ์เงิน คุณบุญช่วย - คุณสมบูรณ์ ศุภเอม	"	๕๐๐.๐๐

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๒๕๗	ทุนโพธิ์เงิน คุณชูเกียรติ - คุณดิเรก - คุณชูชัย - คุณวีระชัย	"	๕๐๐.๐๐
๒๕๘	ทุนโพธิ์เงิน คุณฉวีวรรณ วีรสุนทร	"	๕๐๐.๐๐
๒๕๙	ทุนโพธิ์เงิน คุณเอมอร วีรสุนทร	"	๕๐๐.๐๐
๒๖๐	ทุนโพธิ์เงิน คุณชิวเอ็ง แซ่ตั้ง	"	๕๐๐.๐๐
๒๖๑	ทุนโพธิ์เงิน คุณเซาฉัน แซ่โหวง, คุณชิ้ม แซ่ลิ้ม คุณทวีศักดิ์ วุฒิชัยวัฒน์	"	๕๐๐.๐๐
๒๖๒	ทุนโพธิ์เงิน คุณหงีฮัก แซ่เฮ้ง	"	๕๐๐.๐๐
๒๖๓	ทุนโพธิ์เงิน คุณเง็กกี้ วิลาศเลศถ์	"	๕๐๐.๐๐
๒๖๔	ทุนโพธิ์เงิน คุณเสริมสิทธิ์ - คุณอนุรัตน์ - คุณเสริมชัย ตฤติยศิร	"	๕๐๐.๐๐
๒๖๕	ทุนโพธิ์เงิน คุณสถิตย์ นาควิวัฒน์	"	๕๐๐.๐๐
๒๖๖	ทุนโพธิ์เงิน น.ต.หญิง ภัทธิรา ดีประวัติ	"	๕๐๐.๐๐
๒๖๗	ทุนโพธิ์เงิน คุณรัชนี วุฒิชัยวัฒน์	"	๕๐๐.๐๐
๒๖๘	ทุนโพธิ์เงิน คุณขจร แกมทอง	"	๕๐๐.๐๐
๒๖๙	ทุนโพธิ์เงิน ซุ้นง้อ แซ่ตั้ง	"	๕๐๐.๐๐
๒๗๐	ทุนโพธิ์เงิน คุณตะวัน - คุณบุญมี อโนมกิติ และครอบครัว	"	๕๐๐.๐๐
๒๗๑	ทุนโพธิ์เงิน คุณอรุณ - คุณบุญเรือน ศรีไพจิตร	"	๕๐๐.๐๐
๒๗๒	ทุนโพธิ์เงิน พ.ต.ท.สมโชค - คุณฤทัยรัตน์ วิเศษสมิต	"	๕๐๐.๐๐
๒๗๓	ทุนโพธิ์เงิน คุณบุญช่วย - คุณเกษร กล่ำโกมล	"	๕๐๐.๐๐
๒๗๔	ทุนโพธิ์เงิน คุณกมล - คุณทับทิม ธีระอนุวัฒน์	"	๕๐๐.๐๐
๒๗๕	ทุนโพธิ์เงิน คุณอนันต์ - คุณเยาวรัตน์ ไทยเจริญ	"	๕๐๐.๐๐
๒๗๖	ทุนโพธิ์เงิน คุณวุฒิชัย - คุณรุจิวรรณ พฤกษ์ไกรเลิศ	"	๕๐๐.๐๐
๒๗๗	ทุนโพธิ์เงิน คุณสมพร - คุณระเบียบ วัฒนะ	"	๕๐๐.๐๐
๒๗๘	ทุนโพธิ์เงิน คุณปรีชา - คุณบุญมี ยิ่งวัฒนากุล	"	๕๐๐.๐๐
๒๗๙	ทุนโพธิ์เงิน คุณนายหวล สุทัศนานนท์	"	๕๐๐.๐๐
๒๘๐	ทุนโพธิ์เงิน คุณดวง - คุณสุภาวดี หนูแก้ว	"	๕๐๐.๐๐
๒๘๑	ทุนโพธิ์เงิน คุณทองอยู่ - คุณเจริญศรี กาญจะโนสถ	"	๕๐๐.๐๐
๒๘๒	ทุนโพธิ์เงิน คุณปานชัย คุณาวุฒิ	"	๕๐๐.๐๐
๒๘๓	ทุนโพธิ์เงิน คุณเซียมเกียง แซ่โค้ว	"	๕๐๐.๐๐
๒๘๔	ทุนโพธิ์เงิน คุณพรชัย เครือกาญจนา	"	๕๐๐.๐๐
๒๘๕	ทุนโพธิ์เงิน คุณอัจฉรา - คุณวราภรณ์ - คุณพรพิมล เครือกาญจนา	"	๕๐๐.๐๐
๒๘๖	ทุนโพธิ์เงิน คุณสมชาย เครือกาญจนา, คุณสุวรรณ พันธ์ปรีชารัตน์	"	๕๐๐.๐๐
๒๘๗	ทุนโพธิ์เงิน หจก. เตียเซียมฮงอิมปอร์ต	"	๕๐๐.๐๐
๒๘๘	ทุนโพธิ์เงิน คุณโกวิท สุกิตติพัฒนากุล	"	๕๐๐.๐๐
๒๘๙	ทุนโพธิ์เงิน คุณไตฮง แซ่ฟู	"	๕๐๐.๐๐
๒๙๐	ทุนโพธิ์เงิน คุณเฉลิม - คุณจุฑามาศ - คุณภัทพร	"	๕๐๐.๐๐
๒๙๑	ทุนโพธิ์เงิน คุณเฉลิม เมฆสุขใส	"	๕๐๐.๐๐
๒๙๒	ทุนโพธิ์เงิน คุณถนอม สดสมศรี และครอบครัว	"	๔๕๐.๐๐
๒๙๓	ทุนโพธิ์นาก คุณวาย วิทยานุกรณ์	"	๔๐๐.๐๐

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๒๙๔	ทุนโพธิ์นาก คุณหญิงลำภู สิทธิสยามการ	"	๔๐๐.๐๐
๒๙๕	ทุนโพธิ์นาก คุณเหมา สมดี	"	๓๐๐.๐๐
๒๙๖	ทุนโพธิ์นาก คุณกัลยา เคียงประดู่	"	๓๐๐.๐๐
๒๙๗	ทุนโพธิ์นาก คุณธนะบูลย์ - คุณธนสิทธิ์ สัจจอนันตกูล	"	๓๐๐.๐๐
๒๙๘	ทุนโพธิ์นาก คุณทวี จันทรางกูร	"	๒๐๐.๐๐
๒๙๙	ทุนโพธิ์นาก คุณเยาวณีย์ นิวาตโสภณ	"	๒๐๐.๐๐
๓๐๐	ทุนโพธิ์นาก คุณสง่า สินมา	"	๒๐๐.๐๐
๓๐๑	ทุนโพธิ์นาก คุณโสตถิ์ ธรรมเจริญ	"	๒๐๐.๐๐
๓๐๒	ทุนโพธิ์นาก คุณประนอม สร้อยสน	"	๒๐๐.๐๐
๓๐๓	ทุนโพธิ์นาก คุณชวนพิศ สาชาติ	"	๒๐๐.๐๐
๓๐๔	ทุนโพธิ์นาก คุณวดี กฤษณเกรียงไกร	"	๒๐๐.๐๐
๓๐๕	ทุนโพธิ์นาก คุณโซตั้ง แซ่โค้ว	"	๒๐๐.๐๐
๓๐๖	ทุนโพธิ์นาก คุณอำภา รื่นทองคำ	"	๒๐๐.๐๐
๓๐๗	ทุนโพธิ์นาก คุณสมหมาย วงศ์ทิม	"	๒๐๐.๐๐
๓๐๘	ทุนโพธิ์นาก คุณปริพนธ์ - คุณจันทรส แก้วนอก	"	๒๐๐.๐๐
๓๐๙	ทุนโพธิ์นาก คุณสมชาญ - คุณวิไลพร ศุภเอม	"	๒๐๐.๐๐
๓๑๐	ทุนโพธิ์นาก คุณบุญธรรม - คุณบุญเรือน โพธิปักขิย์	"	๒๐๐.๐๐
๓๑๑	ทุนโพธิ์นาก คุณพรรณี ประจวบเหมาะ	"	๒๐๐.๐๐
๓๑๒	ทุนโพธิ์นาก พ.อ.อ.วัลลภ วงษ์สวัสดิ์ คุณสำรวย สมสกุล	"	๒๐๐.๐๐
๓๑๓	ทุนโพธิ์นาก พลอากาศโทจีรัง จุลชาติ และภรรยา	"	๒๐๐.๐๐
๓๑๔	ทุนโพธิ์นาก นาวาอากาศเอกสิงห์ ผลเจริญ	"	๒๐๐.๐๐
๓๑๕	ทุนโพธิ์นาก คุณทวีสุข สุคนธชาติ	"	๒๐๐.๐๐
๓๑๖	ทุนโพธิ์นาก คุณเยาวภา เวคะวากยานนท์	"	๒๐๐.๐๐
๓๑๗	ทุนโพธิ์นาก คุณธีรศักดิ์ โกศลกมลมาศ	"	๒๐๐.๐๐
๓๑๘	ทุนโพธิ์นาก สุทัศน์ คงธนารัตน์	"	๒๐๐.๐๐
๓๑๙	ทุนโพธิ์นาก คุณสุวิมล มหากุลพจน์	"	๒๐๐.๐๐
๓๒๐	ทุนโพธิ์นาก คุณวุฒิชัย - คุณนันทิรัตน์ ไทยเจริญ	"	๒๐๐.๐๐
๓๒๑	ทุนโพธิ์นาก คุณเฮี้ยนแซ้ง - คุณวนิดา กว้างชูชัย	"	๒๐๐.๐๐
๓๒๒	ทุนโพธิ์นาก คุณจิติมา สุวรรณทัตเศมีย์ และครอบครัว	"	๒๐๐.๐๐
๓๒๓	ทุนโพธิ์นาก คุณวงศ์ โคตะนิวงศ์	"	๒๐๐.๐๐
๓๒๔	ทุนโพธิ์นาก ร.ต.อ.เสถียร - คุณประภา เสือเสริม	"	๒๐๐.๐๐
๓๒๕	ทุนโพธิ์นาก คุณแว่ว - คุณบุญเรือน ฤทธิ์เดชา	"	๒๐๐.๐๐
๓๒๖	ทุนโพธิ์นาก คุณบุญเกียรติ ลิ้มชาวฟ้า	"	๒๐๐.๐๐
๓๒๗	ทุนโพธิ์นาก คุณวรรัตน์ - คุณเทิดศักดิ์ ลิ้มชาวฟ้า	"	๒๐๐.๐๐
๓๒๘	ทุนโพธิ์นาก คุณอำพัน - คุณศิริลักษณ์ ตัณฑวรรณธนะ	"	๒๐๐.๐๐
๓๒๙	ทุนโพธิ์นาก คุณสงุ่น มันทิกะ	"	๒๐๐.๐๐
๓๓๐	ทุนโพธิ์นาก ร.ร.ท.พิษณุ - คุณสุภาพร เพ็งเดือน	"	๒๐๐.๐๐
๓๓๑	ทุนโพธิ์นาก คุณพรทิพย์ อัศวางกูร	"	๒๐๐.๐๐
๓๓๒	ทุนโพธิ์นาก คุณวิชัย วงศ์ทิม	"	๑๐๐.๐๐

ทุนเลขที่	ชื่อทุน	วัน/เดือน/ปี	จำนวนเงิน
๓๓๓	ทุนโพธิ์นาก คุณจรรยา วงศ์ทิม	"	๑๐๐.๐๐
๓๓๔	ทุนโพธิ์นาก คุณอุทัยศรี ต้อคงคา	"	๑๐๐.๐๐

วันกำหนดส่ง

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์ ห้างฯ ป. สัมพันธ์พาณิชย์ 1030/8-12 ถ.นครไชยศรี ดุสิต กรุงเทพฯ 10300
โทร. 2412321, 2415352 นายประวิทย์ มาสกุลรัตน์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. 2530